

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

JAZYKOVÁ ANALÝZA BAROKNÍHO TEXTU

Vedoucí práce: PaedDr. Jarmila Alexová, CSc.

Autor práce: Hana Lišková

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: 3.

2009

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice, 17. dubna 2009

Dekuji PaedDr. Jarmile Alexové, CSc. za ochotu a vřelou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování této práce.

ANOTACE

V této bakalářské práci se zabývám jazykovým rozbořem barokního kázání kněze Jana Birhela s názvem *Jan jménem/ i skutkem pro tejnost svaté spovědi svatý prvomučedlník svatý Jan Nepomucký*. Věnuji se jevům pravopisným. Podávám popis podoby barokních grafémů a porovnávám je s dnešním stavem. Dále se věnuji rozboru nejdůležitějších hláskoslovných jevů barokní doby a pokouším se o postihnutí jejich vývoje. Největší část práce je zaměřena na morfologii, a to na podstatná jména, přídavná jména a zájmena. U těchto slovních druhů analyzuji všechny jejich gramatické kategorie. Nejvíce se zaměřuji na skloňování.

ANNOTATION

In this bachelor's thesis I occupy myself with linguistic analysis of Baroque sermon *Jan jménem/ i skutkem pro tejnost svaté spovědi svatý prvomučedník svatý Jan Nepomucký* by priest Jan Birhel. I devote myself to orthographic phenomena. I offer description of form of Baroque graphemes and I compare them to modern state. Further I devote myself to the most important phonology phenomena of Baroque period and I attempt to express their development. The biggest part of this thesis specialise in morphology, especially in nouns, adjectives and pronouns. At these word classes I analyse all their grammatical categories. Mostly I dedicate oneself to declention.

OBSAH

ÚVOD.....	6
1. BAROKO	7
1.1. Barokní čeština	7
1.1.1. Grafika barokních tisků	8
1.1.2. Barokní gramatiky	8
1.1.3. Slovníková tvorba	9
1.2. Jan Birhel (též Brhel, Bürhel).....	10
1.3. Sv. Jan Nepomucký	10
2. Tisk textu	11
2.1. Souhlásky.....	11
2.1.1. Foném s.....	11
2.1.2. Foném š.....	12
2.1.3. Foném z.....	12
2.1.4. Foném ž.....	12
2.1.5. Asimilace znělosti.....	12
2.1.6. Foném c.....	13
2.1.7. Foném č.....	13
2.1.8. Foném r	13
2.1.9. Foném ř	13
2.1.10. Foném d	14
2.1.11. Slabiky di, ti, ni.....	14
2.1.12. Slabiky dě, tě, ně.....	14
2.1.13. Slabiky bě, pě, mě, vě.....	14
2.1.14. Fonémy g a j	14
2.1.15. Grafém j	15
2.1.16. Grafém f	15
2.1.17. Grafém l a ľ.....	15
2.2. Samohlásky	15
2.2.1. Foném u	15
2.2.2. Grafém ů	16
2.2.3. Grafém y	16
2.3. Zdvojené grafémy	16
2.4. Zjednodušení.....	16
2.5. Hranice slov	16
3. Hláskosloví	18
3.1. Protetické hlásky.....	18
3.2. Diftongizace ú > ou.....	18
3.3. Diftongizace ý>ej.....	18
3.4. Zúžené í za původní é	19
4. PODSTATNÁ JMÉNA (Substantiva).....	23
4.1. Číslo jmen	23
4.2. Pád substantiv	24
4.2.1. Vokativ.....	24
4.2.2. Nominativ	25
4.2.3. Genitiv	26
4.2.4. Dativ.....	28
4.2.5. Akuzativ.....	29
4.2.6. Lokál	30

4.2.7.	Instrumentál	31
4.3.	Skloňování substantiv	32
4.3.1.	Skloňování mužské	33
4.3.1.1.	Typy životné.....	35
4.3.1.1.1.	Vzor pán.....	35
4.3.1.1.2.	Vzor muž.....	36
4.3.1.1.3.	Vzor předseda.....	37
4.3.1.1.4.	Vzor soudce.....	38
4.3.1.2.	Typy neživotné.....	38
4.3.1.2.1.	Vzor hrad.....	38
4.3.1.2.2.	Vzor stroj.....	39
4.3.1.3.	Adjektivní sklonění.....	40
4.3.2.	Skloňování ženské	38
4.3.2.1.	Vzor žena.....	40
4.3.2.2.	Vzor růže.....	41
4.3.2.3.	Vzor píseň.....	42
4.3.2.4.	Vzor kost.....	42
4.3.3.	Skloňování střední	42
4.3.3.1.	Vzor město.....	44
4.3.3.2.	Vzor moře.....	45
4.3.3.3.	Vzor kuře.....	45
4.3.3.4.	Vzor stavení.....	45
5.	PŘÍDAVNÁ JMÉNA	45
5.1.	Deklinace adjektiv	45
5.1.1.	Jmenná deklinace adjektiv	46
5.1.2.	Složená deklinace adjektiv.....	46
5.1.2.1.	Tvrký typ skloňování.....	48
5.1.2.1.1.	Singulár.....	48
5.1.2.1.2.	Plurál.....	51
5.1.2.2.	Měkký typ skloňování.....	53
5.1.2.2.1.	Singulár.....	53
5.1.2.2.2.	Plurál.....	53
5.1.3.	Smíšená deklinace adjektiv.....	52
5.1.4.	Nesklonná adjektiva.....	52
6.	ZÁJMENA (pronomina).....	53
6.1.	Osobní zájmena (personalia)	53
6.2.	Přivlastňovací zájmena (posesiva).....	56
6.3.	Ukazovací zájmena (demonstrativa).....	58
6.4.	Zájmena (ne)totožnosti (identifikační)	60
6.5.	Zájmena tázací (interogativa).	61
6.6.	Zájmena vztažná (relativa).....	61
6.7.	Zájmena neurčitá (indefinitiva)	61
6.8.	Totalizátory	62
	ZÁVĚR	63
	LITERATURA	67
	PŘÍLOHY	69

ÚVOD

V následující práci se zabývám jazykovým rozbořem barokního kázání kněze Jana Birhela s názvem *Jan jménem/ i skutkem pro tejnost svaté spovědi svatý prvomučedlník svatý Jan Nepomucký*. Toto kázání bylo vytištěno v Olomouci roku 1734 tiskařem Františkem Antonínem Hirnlem. Pro svou práci jsem měla k dispozici fotokopii originálního textu, který je uložen ve Vědecké knihovně v Olomouci.

V úvodu práce charakterizuji baroko jako umělecký směr. Dále se zaměřuji na barokní češtinu a na práce o ní, tedy gramatiky a slovníky. Zde vycházím z díla Antonína Kratochvíla *Oheň baroka*, Václava Černého *Až do předsíně nebes* a *Encyklopedického slovníku češtiny*.

Vlastní rozbor začínám kapitolou Tisk textu, ve které se věnuji pravopisu kázání. Podrobně zde popisuji podobu původních grafémů a uvádím jejich novočeskou podobu. Při tom se přidržuji zásad Josefa Vintra. Značnou oporou pro tuto kapitolu mi byla práce Marie Janečkové *Jazyk Tannerovy legendy o páteru Albrechtu Chanovském* a práce Jaroslava Poráka *Humanistická čeština*.

Dále se věnuji rozboru nejdůležitějších hláskoslovných jevů barokní doby. V teoretické části se pokouším o postihnutí vývoje těchto jevů. Zde se opírám o dílo Františka Cuřína *Vývoj českého jazyka a dialektologie* a o monografii Jaroslava Poráka *Humanistická čeština*.

Největší pozornost věnuji morfologii, a to třem základním slovním druhům: podstatným jménům, přídavným jménům a zájmenům. Při analýze vycházím ze současných mluvnic, především z *Příruční mluvnic češtiny* a *Stručné mluvnic české*. Vždy upozorňuji na případy, které jsou od současného paradigmatu odlišné.

Veškeré jevy, které v práci rozebírám, dokládám příklady z textu. Příklady jsou tištěny kurzívou a tam, kde je to pro přehlednost nutné, je sledovaný jev podtržen. V závorce za příkladem uvádím stranu originálního textu, na které se tento jev vyskytuje. I ty příklady, které mají povahu věty či souvětí, začínám malým písmenem. Jednotlivé příklady od sebe odděluji středníkem.

1. BAROKO

Baroko je jedno z posledních velkých kulturních období, které mělo široký mezinárodní charakter, neslo rysy univerzalizmu a zahrnovalo stejně literaturu, jako výtvarné umění, hudbu, architekturu, užité i lidové anonymní umění. Projevily se v něm nové dynamické výboje a dramatické představy jak o mnohotvárnosti a věčné proměnlivosti světa, tak intenzivní zájem o prostředí, o živelnost v přírodě, o okolí člověka a také zájem o jeho vnitřní boje mezi dobrem zlem. Snaha o umocnění prožitku i dojmu vedla barokní umělce k monumentalizaci forem, vzrušenému až mystickému patosu, dynamice a dramatické celé životní spekulace. Její dominující syntézou byl smysl protikladu klasických hodnot.¹

Podle periodizace Václava Černého pochází náš text z období 4. barokní generace (1710-1740). V této době tvoří autoři, kteří přicházejí na svět v průběhu posledního čtvrtstoletí sedmnáctého věku, tedy v době vlády císaře Karla VI. Tvůrci této doby jsou pokolením vyvrcholivšího a zdaleka ještě ne osvícenského monarchického absolutismu.²

1.1. *Barokní čeština*

Termínem barokní čeština se označuje spisovný jazyk v období od poloviny 17. století do druhé třetiny 18. století. Nejdůležitější okolností, která nepříznivě ovlivnila užívání spisovné češtiny v období pobělohorském, byla ztráta vzdělaného publika v důsledku konfiskací a emigrace z důvodů politických a náboženských. V českém prostředí docházelo k postupnému omezování funkcí spisovného jazyka: nejdříve ustoupil z oblasti vědy, pak z náročné literatury a postupně i z oblasti administrativní. V 18. století přežívaly jen žánry využívající hlavně nižších stylových rovin: homiletika, lidové drama, knížky lidového čtení, kramářské písně, omezenou působnost měly české noviny. Náročnější literární tvorba dočasně vznikala jen v okruzích české emigrace.

Nejfrekventovanějším žánrem této doby byla homiletika, tj. kazatelská tvorba. Ta do jisté míry představuje plynulý vývoj jazyka. Je stylově diferencovaná, o vysoký styl však neusiluje, protože je určena širokým vrstvám posluchačů.

¹ KRATOCHVÍL, Antonín. *Oheň baroka*. Brno : Cesta, 1990. 165 s. ISBN 80-85319-05-5.

² ČERNÝ, Václav. *Až do předsíně nebes*. Praha : Mladá fronta, 1996. ISBN 80-204-0588-7. s. 317.

Vývoj samohláskového systému spisovného jazyka byl ukončen již v období humanismu. Jen zčásti do něj proniklo úžení $\acute{e} > \acute{i}$, které důsledně proběhlo v mluveném jazyku na většině území kromě archaických dialektů východomoravských.

Výsledky vývoje morfologického vnikaly do psaných textů nesoustavně. Nejdůležitější změnou je završení akuzativu-nominativu u neživotných maskulin v plurálu. Díky tomu byla dovršena diferenciací maskulin na životná a neživotná. Postupný zánik povědomí gramatického rodu v plurálu vedl k unifikaci některých plurálových koncovek: novotvar instrumentálu plurálu *zubami* se přetváří a přejímá koncovku zaniklého duálu feminina *zubama*, podle toho pak analogicky *ženama* a *městama*. Do deklinace přivlastňovacích adjektiv typů *otcův* a *matčín* pronikají tvary deklinace adjektivní (gen. otcového atd.). Ve 3. osobě plurálu u typů *sázeti*, *trpěti* a *prošiti* dochází k unifikaci koncovek: *sázejí*, *trpějí*, *prosejí*. Pokračuje rozvoj opisného pasiva: prézens se už často vyjadřuje dnešní formou, tj. spojením prezentních tvarů slovesa *býti* s participiem trpným: *jsem volán*.³

1.1.1. Grafika barokních tisků

Grafika barokních tisků přináší interpunkční znaménko středník, které slouží k zpřehlednění složitého souvětí. V tiscích se většinou přestalo graficky odlišovat dvojí *l*. Jinak se udržuje grafická soustava zděděná z předchozí epochy. Psané texty užívají nadále pravopisu spřežkového s nesoustavně uplatňovanými diakritickými prvky.⁴

1.1.2. Barokní gramatiky

Českému jazyku byla v barokní době věnovaná značná pozornost. Zvýšená péče o jazyk byla vyvolána počínajícím úpadkem češtiny. Vznikla řada gramatik, praktických poučení o jazyce i dva slovníky.

Mezi důležité barokní gramatiky patří gramatika Jana Drachovského *Grammatica Boëmica in quinque libros divisa* z roku 1660. Tato gramatika byla určena jezuitským školám. Vystihuje dobový stav jazyka mluveného i psaného.

Další gramatiku sepsal Jiří Konstanc: *Lima linguae Boëmicae*, 1667. Kniha je napsaná česko-latinsky a usilovala o nápravu dobového mluveného i psaného úzu ve

³ *Encyklopedický slovník češtiny*. Petr Karlík. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-484-X. Čeština barokní, s. 69-70.

⁴ tamtéž s. 71

smyslu vysokého stylu. Byla určena i sazečům a tiskařům. Obsahovala mj. velmi podrobné poučení o samohláskové kvantitě.

Zajímavou prací je gramatika Václava Matěje Štajera: *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*, 1668. Jde o poučení o praktických otázkách jazykové správnosti, především pravopisu, napsané česky formou žákovských otázek a učitelových odpovědí; odtud přezdívka *Žáček*. Reflektuje tedy nejmarkantnější dobové tendence.

Stěžejní dobovou gramatiku sepsal Václav Jan Rosa: *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*, 1672. Tato gramatika byla oprostěna od schémat gramatik latinských a věnovala proto pozornost i jevům specificky českým, jako je slovesný vid. Oddíl o prozódii napsaný paralelně latinsko-česky je prosycen množstvím puristicky pojatých odborných termínů vytvořených v nesouladu s objektivními slovotvornými zákonitostmi. Tato část zdiskreditovala Rosovu gramatiku v očích obrozenců. Barokní purismus byl obranným reflexem na pocit ohrožení češtiny.

Práce Jana Václava Pohla: *Grammatica linguae Gohemicae oder die böhmische Sprachkunst*, 1756, zčásti odráží pokračující regresi češtiny. Pojednává o pravopisu, morfologii, syntaxi a o samohláskové kvantitě. Je doplněna věcně řazeným slovníčkem nasyceným puristickými neologismy a souborem dialogů na různá témata.⁵

1.1.3. Slovníková tvorba

Slovníková tvorba není tak bohatá. Komenský v důsledku zničení materiálu požárem neuskutečnil projekt *Thesauru českého jazyka*. Jeho část se však pravděpodobně dostala do Prahy a zde jí použil V. J. Rosa pro svůj slovník stejného názvu. Slovník shrnuje i doklady z doby staré, je však poznamenán Rosovým neologizováním. Dochoval se ve dvou rukopisných exemplářích, vytištěn nikdy nebyl.

Tříjazyčný slovník Kašpara Vusína vyšel poprvé roku 1700. Tento slovník má dvě části: německo-latinsko-českou a česko-latinsko-německou. Přes nevelký rozsah podává dosti spolehlivý průřez dobovou slovní zásobou.⁶

⁵ *Encyklopedický slovník češtiny*. Petr Karlík. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-484-X. Čeština barokní, s. 71-72.

⁶ Tamtéž, s. 72.

1.2. Jan Birhel (též Brhel, Bürhel)

Jan Birhel se narodil 6. května 1688 ve Zbyslavicích (ve farnosti bravantické, Brosdorf v politickém okrese bílovickém). Studoval bohosloví v Olomouci, stal se mistrem svobodných umění a filozofie a sv. bohosloví bakalářem dokonalým. Na kněze byl vysvěcen roku 1714. V letech 1715-1719 byl kaplanem v Prostějově, do roku 1721 farářem ve Studénce u Bílovce, pak do roku 1730 farářem v Jaktaři, od 30. března 1730 farářem v Prostějově. Zemřel 14. října 1756 v Prostějově.⁷

1.3. Sv. Jan Nepomucký

Sv. Jan Nepomucký patřil v období českého baroka k nejvýznamnějším světcům. Byl generální vikář pražské arcidiecéze a mučedník katolické církve. Je jedním z českých zemských patronů.

Narodil se kolem roku 1340 v trhové vsi Pomuku, která náležela nedalekému cisterciáckému klášteru pod Zelenou Horou. Z doby jeho školních let lze s jistotou prokázat jen to, že studoval na Vysokém učení v Praze. Od roku 1369 působil jako veřejný notář v Praze a od roku 1380 byl u sv. Víta oltářníkem. Mezi lety 1383 a 1387 studoval církevní právo v Padově. Po návratu se stává kanovníkem u sv. Jiljí a doktorem dekretů. O dva roky později je již kanovníkem vyšehradské kapituly a generálním vikářem pražského arcibiskupa ve věcech duchovních. Následujícího roku vyměňuje Jan svou farnost u sv. Havla za úřad žateckého arcijáhna. Dne 20. března 1393 umírá během mučení na staroměstské rychtě (dnes dům č. 12 na rohu ulic Rytířské a Na Můstku). Okolo půl deváté je pak jeho tělo svrženo z pražského Kamenného mostu (dnešního Karlova mostu) do Vltavy. 17. dubna nacházejí Janovo tělo zachycené na pravém břehu Vltavy cyriaci, kteří jej pochovávají v kostele sv. Kříže při svém klášteře.

31. května 1721 prohlašuje papež Inocenc XIII. Jana za blahoslaveného. Následujícího roku je zahájen kanonizační proces. Kanonizace papežem Benediktem XIII. proběhla 19. března 1729. Roku 1736 bylo instalováno stříbrné mauzoleum Jana Nepomuckého ve svatovítské katedrále.⁸

⁷ http://www.vkol.cz/data/soubory/import/ol_autori.pdf

⁸ http://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Nepomuck%C3%BD

2. Tisk textu

V této kapitole budeme příklady uvádět v grafické podobě shodné s textem kázání. V následujících kapitolách uijeme novočeskou grafiku. Při přepisu do novočeské podoby se přidržíme zásad Josefa Vintra.⁹

V našem textu převládá užití gotického písma, pouze latinské citáty z Bible a některá cizí slova jsou tištěny latinkou. Překlad latinských citátů do češtiny je tištěn gotickým písmem jiného typu než ostatní text.

Uplatňují se velká i malá písmena. Velká stojí vždy na začátku věty; její další členění různou interpunkcí na jejich užití vliv nemá. Uvnitř věty se objevují velká písmena u všech substantiv a dále u některých adjektiv. Je tomu tak zcela pravidelně u výrazů Bůh a Boží, které jsou tištěny s dvěma velkými písmeny po sobě jdoucími (BOha; BOží).

Tiskařská podoba jednotlivých fonémů je velmi rozmanitá, a proto uvádíme tyto poznámky:

2.1. Souhlásky

2.1.1. Foném s

Foném *s* na začátku věty a v případě velkých písmen uvnitř věty se tiskne jako velké „točené“ *S*: *Swátoft* (1); *Spafytelem Swěta* (2); *Strachem* (11). Někdy se vyskytuje i na pozici, kde by mělo být *z*: *Spowědljnk* (8). V několika případech se velké *S* tiskne jako znak podobný písmeni delta v řecké abecedě: *δwaté* (1); *δtarým* (1); *δlowem* (2); *δkutkem* (2); *δpůfobem* (3); *δpafenj* (5); *δlawnoft* (5); *δkálami* (5); *δtrachu* (11); *δtráwenj* (11); *δtřjbra* (12); *δwjce* (12). Uvnitř slova je základním grafémem „dlouhé“ *f*: *Tagemftwj* (1); *aspoň* (1); *Pjfmno* (1); *Náfltdownjk* (2); *Měftečka* (3); *Obžerftwj* (7); *Bifkup* (8); *Wogfko* (12); *Cýfař* (14), stejný grafém se vyskytuje i na počátcích slov, které začínají malým písmenem: *famo w fobě* (1); *fkrze* (1); *fwé* (1); *fwědčj* (1); *fmeyfslegj* (2); *ftarých* (3); *ftal'o se* (4); *spočjtáfs* (13); *tolik fet Lét* (14); *střjlime* (16), a to i po předponě: *vstanoweného* (5); *rozftaupily* (12); *oflawiti* (12). Na konci slova se vyskytuje malé „točené“ *s*. Tento grafém se tiskne i na konci tvarů zájmených: *nás* (14), ve stažených tvarech: *tys* (9); *cos* (9); *abys* (9), dále v zakončení substantiv: *Hlas*

⁹ VINTR, Josef. Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické*. 1998, roč. 3, č. 121, s. 341-346.

(6); *Nos* (6); *Faryzeus* (8); *Krystus* (8); *Czas* (12); *Nykodemus* (14), v příslovci *dnes* (2, 14) a jako předložka: *s tauž Stjžnosti* (14); *s námi* (15). Malé „točené“ *s* se v jednom případě vyskytuje uprostřed slova: *Prosbu* (15). Ojediněle se objevuje záměna *s* za *z*: *ftracného* (13). Je tomu tak v důsledku vlivu asimilace znělosti.

2.1.2. Foném š

Foném *š* se v pozici velkého písmena tiskne jako *Sf*: *Sfkoľách* (4); *Sftudyrowánj* (5); *Sfesty* (14); *Sfkodau* (16); *Sfyk* (16) nebo jako *đf*: *đfkoľách* (5); *đfatũw* (16). Malé *š* se tiskne jako *ff* nejčastěji na začátku a uvnitř slov: *naffeho* (1); *proffel* (1); *GEžjffe* (2); *fmeyfflegj* (2); *Wyhláffenj* (2); *Dneffnj* (3); *offkliwý* (4); *ke Mffjy* (4); *na Pauuffti* (6); *Probofftwj* (6); *geffte* (7); *ffpatné* (8); *nechceffli* (9); *Liffka* (9); *fftědrý* (14); *ffkodliwého* (16), a to i po předponě: *neffanugjce* (16). Na konci slova se tiskne jako *fs*: *Eliáfs* (2); *náfs* (3); *Lukáfs* (3); *Zacharyáfs* (3); *myslyfs* (3); *přiljfs* (6); *nebudefs* (7); *řeknefs* (8); *pohledáwáfs* (9).

2.1.3. Foném z

Foném *z* se tiskne pravidelně jako *Z*: *Horu Zelenau* (3); *Czeskau Zem* (3); *Zázrak* (12); *Zástupce* (13) a *z*: *w Knize* (1); *zázračně* (1); *začal* (3); *Narozenj* (3); *bez* (9); *zgewné* (10); *zčerněné* (15). Vyskytuje se zde i zjednodušení: *zbudila* (12) a přesmyk: *obwzľáfftnjm* (5).

2.1.4. Foném ž

U fonému *ž* se malé písmeno tiskne s háčkem: *BOžj* (1); *giž* (1); *GEžjffe* (2); *gemuž* (2); *Manželkau* (3); *žiwého* (7); *Muž* (10). Velké písmeno se tiskne s malým háčkem: *Žiwotu* (1); *do Žaláře* (1); *Žádost* (12) a ojediněle s tečkou: *k Žiwotu* (4); *Žádofti* (9).

2.1.5. Asimilace znělosti

Vzhledem k místu původu a působnosti autora není divu, že se v textu projevuje tzv. moravský typ asimilace znělosti *s-z*. Znamená to, že výslovnostní hledisko ovlivnilo grafickou stránku textu. V některých případech se tedy na místo grafému *s* objevuje *z*, a to jak v předponě slov: *zhozen* (11); *zpáchané* (12); *zbjhagj* (12);

zběhagjcyho (12), tak i v předložkách: *z obwz'áffijnjm Duchu Swatého Powołánjm* (5); *z welikým Strachem* (11); *y z Náměškem Krystowým* (14). Tento jev platí i naopak, místo *z* se vyskytuje *s*: *nebude s toho žádnýho Pohorffenj* (7); *s té Hory* (4).

2.1.6. Foném c

Foném *c* má podobu *C*: *Cwjčenj* (4); *Dům Cýrkwe* (5); *Cýzoložftwj* (7); *Ctnoftj* (9) a *c*: *Pokrytec* (7); *cokoliw* (7); *Jan Nepomucký* (10); *stracené* (13). V textu se vyskytují i některé tradiční formy staršího původu: *předce* (11); *Owotce* (4). V cizích slovech zastupuje *c* hlásku *k*: *w Academigi* (4); *Doctor* (5); *w Collegiatným Koftele* (6); *bez Respectu* (9).

2.1.7. Foném č

Foném *č* se tiskne pravidelně s háčkem: *wěčnému* (1); *fwědčj* (2); *Mlčenj* (3); *čafný* (4); *ač* (4); *činił'* (6), tečka je ojedinělá: *Počátek* (4). Velké *Č* se v našem textu píše spřežkou *Cž*, ačkoli již v 16. st. zavedly moravské tiskárny bratrské *Č*: *Cžerwené Moře* (1); *Cžest* (2); *Cžechy* (4); *Cžechům* (4); *Cžtwrtý* (7); *Cžłowěk* (9); *Cžas* (12); *Cžernjdlem* (15).

2.1.8. Foném r

Foném *r* má pravidelný způsob tisku *R*, *r*: *Rozůmu* (1); *Rosfu* (4); *z Rufűw* (16); *rozuměti* (1); *Kraginu* (2); *dobré* (7). I v přejatých slovech se po něm tiskne tvrdé *y*: *Faryzeus* (8); *Krystus* (8); *Marye* (4); *Sw. Floryána* (13); *Sw. Liborya* (13); *na Rynku* (14). Výjimkou jsou slova *Juristfkého* (13); *Triumfem* (14) a *Memorial* (15), která jsou v českém textu tištěna latinkou. Nejspíše je tomu tak proto, že tato slova nebyla v té době plně vžitá a nebyla běžnou součástí české slovní zásoby.

2.1.9. Foném ř

Foném *ř* se tiskne s háčkem: *Křtu* (1); *Moře* (1); *Žal'áře* (1); *řečeno* (4); *řwaucýho* (10); *řjcti* (14) nebo s tečkou: *rečeného* (2); *Kritele* (3); *Dworánfkým* (6); *Prjčiny* (7); *dobře* (8); *predpowěděł'* (10); *pred* (15); *horeti* (16). Grafém *Ř* se značí spřežkou *Rž*: *Ržzjenj* (1); *Ržeholnjcký* (5); *Ržeku* (11); *Ržječj* (14); *Ržjmfký* (14); *Ržěčnj* (16).

2.1.10. Foném d

Grafém *d* se nachází v pobočné slabice *-dl-* v několika výrazech známých v této formě už ze staré češtiny: *smrtdlné* (4); *Mučedlnjk* (11); *Spowědlnjc* (8); *Mlčedlnjka* (9).

2.1.11. Slabiky di, ti, ni

Palatálnost fonémů *d'*, *t'*, *ň* se před *i* nijak zvlášť neoznačuje. Slabika má tedy formu *di*, *ti*, *ni*: *diwně* (2); *Rodiče* (4); *ze Spowědi* (8); *od Smrti* (2); *Ctitel'owé* (2); *býti* (7); *Wůni* (3), *leniwý* (8), *včini'* (8). Na konci slova, před souhláskou a před nepřední samohláskou je diakritické znaménko jediným prostředkem k označení palatálnosti: *ted'* (2); *rozfud'te* (10); *bud'to* (11); *afpoň* (1); *Bázeň* (4); *Oheň* (9); *nak'ložuge* (15); *necht'* (12). Výjimkou je slovo *Křestianským* (12).

2.1.12. Slabiky dě, tě, ně

U slabik *dě*, *tě*, *ně* se diakritické znaménko přenáší nad následující literu *e*. Tento způsob převládá již ve 30. letech 16. století. Takovéto označení palatálnosti se v textu užívá u malých i velkých liter: *Děinftwj* (4); *wědě'* (7); *Zděffenj* (12); *děge fe* (12); *na Swětě* (2); *Pláffťem* (8); *Vctěnj* (12); *Tě'lo* (12); *w Zákoně* (1); *wěčně* (9); *odháněli* (12). Výjimkou jsou případy *Pláffťem* (6) a *Děffře* (11), kde se háček píše nad *t*.

2.1.13. Slabiky bě, pě, mě, vě

Slabiky *bě*, *pě*, *mě*, *vě* se tisknou pravidelně: *obětowaný* (4); *tobě* (8); *Alžběta* (14); *trpěliwého* (3); *pěkné* (7); *zatopěgi* (11); *rozuměti* (1); *fměle* (8); *Měfýce* (11); *Wězenj* (1); *Swěta* (2); *wěčně* (9).

2.1.14. Fonémy g a j

Grafémy *G, g* představují foném *g* i foném *j*. V textu nejsou od sebe odlišeny tečkou ani jiným grafickým znaménkem nad grafémem (*g*: *Magistrátu* (1); *Margkrabftwj* (1); *Ewangeliftem* (14); *Ewangelium* (5); *Figůře* (1); *j*: *GEžjffe* (2); *Gménem* (3); *Gá* (9); *Gazyk* (16); *Tagemftwj* (1); *zněgjcý* (2); *geho* (5); *genom* (5); *nebog fe* (7); *můg* (8); *negfy* (8); *spogil'* (12).

Grafému *g* představujícímu foném *j* konkuruje v některých případech grafém *y*: *neymenffýho* (8); *zeyfkal* (8); *fmeyfslegj* (2); *ey hle* (12); *neydržjw* (11); *neymenffýho* (8).

2.1.15. Grafém *j*

Grafém *j* zastupuje v textu hlásku *í*, a to jak uprostřed slova: *Pjfmó* (1), *bljzko* (3), *Mjfto* (11), tak na jeho konci: *Tagemftwj BOžj* (1), *fwědčj* (1), *Mučenj* (9).

Ve jménech se počáteční hláaska *j* označuje grafémen *J*: *Sw. Jan Křtitel'* (2); *Hory Jůdské* (3); *Hl'afu Jordánského Následownjk* (6); *Johanny* (7).

2.1.16. Grafém *f*

Grafém *f* je tištěn pravidelně jako *F*, *f*: *Farárem* (6); *Farním* (6); *faleffný* *Faryzeus* (8); *Hauffami* (12); *Sw. Fl'oryána* (13).

2.1.17. Grafém *l* a *l'*

Souhláska *l* má v textu dvě podoby, a to *l* a *l'*. Grafém *l* se vyskytuje pravidelně v podobě *l* ve 3. osobě plurálu: *mohli* (1); *byli* (2); *m'luvili* (3); *wzali* (6); *ptali* (8); *následowali* (12). Jako *l'* se zpravidla tiskne každá tvarotvorná přípona nekonečného slovesných tvarů ve 3. osobě singuláru všech rodů: *proffel'* (1); *zwěštował'* (2); *m'luwil'* (3); *dowedł'* (5); *wěděl'* (7); *proměnil'* (10); *wyložil'* (15); *měł'a* (1); *wywolił'a* (6); *žádał'a* (7); *včinił'a* (9); *spowjdał'a* (11); *prozradil'a* (12); *prostředkował'o* (1); *był'o* (1); *rozłjhał'o* (5); *zdáł'o* (7). To neplatí, pokud je sloveso v podmiňovacím způsobu: *byłby* (8). V ostatních případech je užití *l*, *l'* nepravidelné. I ve stejném slově je jednou *l* a podruhé *l'*. Příklady s *l*: *Následownjk* (2); *Mlčení* (3); *trpěliwé* (3); *weliké* (3); *Krále* (6); *cokoliw* (7); *Raffael* (7); *směle* (8); *Křtitel* (10). Příklady s *l'*: *Obžal'owaný* (1); *Sławnoft* (2); *spolu* (3); *Kořtel* (4); *Swětl'o* (5); *Král'owna* (6); *Kazatel'* (8); *Kráł'* (9); *lahodnými* (10); *Słunce* (15).

2.2. Samohlásky

2.2.1. Foném *u*

Jako grafém *V*, *v* se tiskne hláaska *u* na začátku slova: *Vtonutj* (1); *Včedlnjcy* (11); *wkazował'a* (12); *vřtanowený* (13); *vctjł'* (16); *vctiwě* (16). Uprostřed a na konci slova se

u tiskne pravidelně jako u: *Rozůmu* (1); *Žiwotu* (1); *Swatému* (2); *Nepomucký* (3); *putował* (11).

2.2.2. Grafém ů

Dlouhé ů má jako diakritické znaménko uprostřed slova vždy kroužek: *Figůře* (1); *Rodičůw* (4); *Půfobyteł* (7); *můg* (8); *Židům* (10); *Bůh* (12); *zůřiwiého* (12); *můžefs* (13); *Hwězdářům* (13); *Důwod* (13); *zůstáwá* (14); *dolů* (15).

2.2.3. Grafém y

Grafém y se podílí na tisku spojky y: *stysfel'o fe y na též Hoře wafstaweným Hradu* (6); *Jana y fwau Král'ownu z Swěta wykořeniti* (8); *Tělo y Duffy* (10); *Jan Nrpomucký y týmž Duchem Prorockým obdařený gest byl* (10); *těšfýl fe že y Woda tak ftudená nebude* (11); *necht' mluwěgj y Přitomnj* (13); *y Přjshau ... y fwého Gména Podpjsem* (13); *Cýrkew šwatá y z Náměšikem* (14); *oni y s námi* (15); *dnes y celý Oktáw* (16); *podlé Gména y Skutku/ o gehu fwatým Žiwotě/ y Mučedlnjcké Smrti* (16) a výrazu *y hned* (11).

2.3. Zdvojené grafémy

Zdvojené grafémy, kromě *ff* značícího *š*, nejsou časté. V textu se objevuje *ff*: *Jozeff* (1); *Raffael* (7); *Hauffami* (12); *dd*: *Raddy* (6); *sf*: *Rosfu Nebeskau* (4); *Procesfy* (16); *tt*: *Swattoft* (12) a *mm*: *Summu* (8).

2.4. Zjednodušení

Zjednodušení je ve výrazech *kamených* (14); *Nákl'onofti* (8). Zjednodušení na jednom místě a nesprávné zdvojení na druhém je u výrazu *pro vkrutné fwých Podanných Krwe Wylitj* (7).

2.5. Hranice slov

V tisku se objevují odchylky v hranicích slov. Jako dvě slova jsou většinou tištěny spojky: *y hned* (11); *proto že* (14), ojedinele však i příslovečné spřežky: *ne genom* (5).

Jako jedno slovo se v textu objevuje předložka s tvarem zájmena: *odemně* (8).

Dohromady s předešlým slovem se tiskne podmiňovací částice *by*: *bylby* (8); *ažby* (12); *kterýby* (13); *lečby* (14) a spojka *-li*: *nechcešli* (9), která se však v textu objevuje i samostatně: *Prorok li jsi* (8).

3. Hláskosloví

3.1. Protetické hlásky

Z hláskových změn fonologického charakteru tisk nedokládá protetické *v-* před *o*, které se začalo objevovat ve 14. století, ale nikoli obecně.

Protetická hláska *h* byla už v staré češtině. Není vázána na žádnou samohlásku, může tedy být přede všemi. V našem textu se vyskytují tyto doklady: *Yzrahelský* (1); *do Holomouce* (16).

3.2. Diftongizace *ú > ou*

Změně *ú > ou* podlehlo každé *ú*, které se v jazyce v době jejího průběhu vyskytovalo. Zpočátku se *ú* měnilo v přechodný stupeň psaný *au*, v němž *a* označovalo pravděpodobně neurčitou, temnou hlásku. Od počátku 16. století se už vyslovovalo jako dnes, tj. *ou*, ale psalo se až do r. 1849 *au*. Do spisovného jazyka byla tato změna přijímána bez výhrad uprostřed slova a na konci slova; náslovné *ú-* bylo ponecháváno raději beze změny. Objevovalo se tu *ou* sice také až do 19. století a patřilo i do normy spisovného jazyka (nebylo tedy chybou), ale v 19. století v této pozici postupně zaniklo.¹⁰

Náš text dokládá *ou* (v kázání psané *au*) na počátku slova: *v ouřadu* (2); *bez ouhony* (3); *oulistným* (7); *v ouzkostech* (13); *oustně* (13), uprostřed slova: *všemohoucího* (3); *vstoupil* (5); *soužen* (9); *moudře* (10); *nouzi* (10); *zarmouceně* (14) i na konci slova: *svou* (1); *s manželkou* (3); *jsou* (9); *vysokou* (15); *uctivou láskou* (16).

3.3. Diftongizace *ý > ej*

Současně se změnou *ú > ou* probíhala i změna dlouhého *ý > ej*. Protože však v téže době na velké části území splývalo ve výslovnosti *ý* a *í*, postihla v mnohých nářečích tato změna také původní (měkké) *í*. Ke změně *ý > ej* došlo ve všech případech, ke změně *í > ej* jen někdy.¹¹

¹⁰ CUŘÍN, František, et al. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1971. s. 53-54.

¹¹ Tamtéž, s. 54.

První doklady diftongizace *y > ej* jsou z konce 14. století (Gebauer: Historická mluvnice). V 15. století je dokladů poměrně málo, častější jsou až v textech století 16. Ve 20. letech 16. století se v některých tiscích začíná objevovat *ej*, nejprve v kmeni slov a v předponě *vy-*, později i v koncovkách adjektiv. Podoby s *ej* převládly u slov nejběžnější slovní zásoby. U nich se pak podoby s *y* staly silně korektní.

Změna *y > ej* systémově souvisí se změnou *ú > ou*. *Ou* však plně proniklo do spisovného úzu i do všech kodifikací, *ej* nikoli. Diftongizace *y > ej* pronikala do psaných a zejména do tištěných textů později a pomaleji než diftongizace *ú > ou*. Dlouhé *y* se navíc zachovávalo ve fonologickém systému některých nářečí, a tak mohl kralický úzus tento proces zabrzdit.

Diftongizace v koncovkách tvrdých adjektiv byla omezena především na nářečí a na běžně mluvený úzus bez užšího lokálního zabarvení. Častější je v tiscích, jejichž jazyk je blízký jazyku mluvenému, a v tiscích, které mají velmi časté *ej* v kmeni slov. Mluvnice 17. st. postupně připouští *ej* i do psaného spisovného jazyka a do tiskařského úzu. Konstanc a Rosa uvádějí v paradigmatech adjektiv vedle *y* také *ej*, Šteyer v kmeni slov preferuje *ej*, v koncovkách dává přednost *y*.¹²

V našem textu se diftongizace *y/í > ej* vyskytuje uprostřed slova: *smejšlejí* (2); *zejskal* (8); *zejtra* (14) a v předponě *vy-*: *vejstupky* (7); *vejstrahy* (10). V koncovkách se tato diftongizace neuplatňuje, vždy se tam tiskne *y*: *poslaný člověk* (1); *svatý Pavel* (2); *od rodičův starých, pobožných a neplodných* (3); *ve dnech svých* (3); *otec jeho svatý* (3); *život časný obdržel* (4); *faryzee bohaprázdný* (8); *nalezl se veliký poklad* (12).

3.4. Zúžené *í* za původní *é*

Nejstarší doklady na změnu *é > í* našel Gebauer již v textech ze 14. století. Ale v této době, stejně jako ve století 15., se jedná o jev ojedinělý. Teprve v polovině 16. století pronikají zúžené podoby v hojnější míře. Úžení se objevilo v přejatých slovech na *-ěř* (*halíř, kanclíř*). U těchto slov zčásti došlo ve spisovném jazyce k lexikalizaci jednotlivých slov buď s *é* nebo s *í*. V této době proniklo zúžené *í* do tvarů sloves 4. přítomné třídy s kořenem na *-l*, v nichž se původní dlouhé *jať* změnilo v *é*: (*oni*) *chválé*. O něco později se objevilo u typu *obilé*, tj. u stažené deklinace, v níž se původní dlouhé *jať* rovněž měnilo v *é* po *l*. Proniknutí *í* v koncovkách těchto sloves a substantiv bylo usnadněno tlakem morfologického systému: zúžené koncovky odstraňují homonymii

¹² PORÁK, Jaroslav. *Humanistická čeština*. Praha : Univerzita Karlova, 1983. Diftongizace *y>ej*, s. 134-144.

koncovek a snižují počet deklinací a konjugací. Od 2. poloviny 16. století se nezúžené *é* vyskytuje pouze u přechodníků (*chváléce*), v nichž se tento knižní hláskový jev zřejmě shoduje s knižním charakterem přechodníků.¹³

Do spisovné češtiny proniklo v starší době jen úžení po měkkých souhláskách. V slabice *lé* se úží ve spisovné češtině jen *é* koncové: *obilí, zelí, ale mléko*. V novější době postupně proniká do spisovného jazyka i úžení v slabikách neměkkých. U některých slov jsou možné dvojtvary, např. *kamének, sukénka*, u některých je už jen *í* (*ý*): *stehýnko, kamínka*.

Do spisovného jazyka vůbec neproniká úžení v koncových slabikách adjektiv.¹⁴

V textu jsme našli úžení uprostřed slova jen v těchto případech: *rozlíhalo* (5); *Prohlídávaní* (14) – zde se zúžené *í* krátí.

Nejčastěji se úžení objevuje v koncovkách. Pro přehlednost příklady rozdělíme podle pádů a podle slovních druhů. V přehledu označujeme písmenem A adjektiva = přídavná jména, písmenem P pronomina = zájmena. Ke změně nejčastěji došlo u přídavných jmen tvrdého typu složeného skloňování, dále u zájmen. Týká se to především zájmen přivlastňovacích, ojediněle záporných a vztažných. Text nedokládá zúžení u zájmen ukazovacích a tázacích.

- 1. pád: nevyskytuje se
- 2. pád:
 - **A:** *až k narození tohož přislíbeného syna* (3); *abys bezbožného života zanechal* (9); *na žádost pobožného lidu* (12)
 - **P:** přivlastňovací: *podlé mého ouřadu* (9), přivlastňovací zvrtná: *od svého královského kazatele* (7); *viděl ze svého hradu* (11), záporná: *nebude s toho žádného pohoršení* (7)
- 3. pád:
 - **A:** *k hlasu bezbožnému* (9); *k svému královskému stolu* (9)
 - **P:** přivlastňovací: *k hlasu tvému* (9), přivlastňovací zvrtná: *mlčedníka svému kmotru katovi odevzdal* (9); *k svému stolu* (9)
- 4. pád:
 - **A:** *nevinného mlčedníka mučedlníkem učinil* (9)
 - **P:** přivlastňovací zvrtné: *jeho za svého spovědníka jest vyvolila* (6)

¹³ PORÁK, Jaroslav. *Humanistická čeština*. Praha : Univerzita Karlova, 1983. Starší *é* proti novějšímu *í*, s. 145-157.

¹⁴ CUŘÍN, František, et al. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1971. s. 55-56.

- 5. pád: nevyskytuje se
- 6. pád:
 - **A:** v zákoně Starým (1); o předchůdci Krystovým (5); chtěl býti v stavu apoštolským (5); v světlu nebeským (5); po dlouhým cvičení (5); v prvním farním kostele pražským v Tejnu řečeným (6); na též hoře vystaveným hradu (6); v marno=chlípným tancy (7); v jeho bezbožným svědomím (12); o svatým jeho dobře mluvějícím jazyku (14); o chvalitebným náboženství (14)
 - **P:** vztažná: místo v kterým se narodil (3); v tom velikým stavu/ v kterým jsou (14), přivlastňovací: v mým ouřadu (2), přivlastňovací zvrtné: v svým obcování (2)
- 7. pád: k úženi nedochází

Ke zúžení nedošlo v těchto případech:

- 1. pád:
 - **A:** narození osvícené a posvěcené bylo (3); stali se veliké zázraky (3); v něm samém skrýté nebylo (5)
 - **P:** tázací: jaké to dítě bude (3)
- 2. pád:
 - **A:** obět Nového zákona (1); od církve svaté za svatého vyhlášení (2); divné věcí mluvil (3); v stav svatý kněžství apoštolského (5); skrz dvěře náležitě víry (5); k světlu života věčného (5); od Krysta ustanoveného (5); blesk oblohy nebeské (5); ze vsí krajiny židovské (5); na Horu svatého Víta (6); z mostu Pražského (11); poklad drahého kamení (12); v příhodě straceného/ anebo uraženého dobrého jména/ cti a dobré pověsti dobrého jména/ vyhnutí veřejného u lidí zahanbení/ a zasloužilého skrz to přísného trestání (13)
 - **P:** přivlastňovací: při počátku přednesení mého (3); jsi mé královny spovědník (8), přivlastňovací zvrtné: místo svého narození obveselil (4), ukazovací: s té Hory (4), od samého Krysta Pána (5), záporná: žádného pokoje neměli (4)
- 3. pád:
 - **A:** nechť je čest svá svatému Janu Křtiteli (2); lidu chudému (4)

- 4. pád:
 - **A:** *prosím tohož svatého mlčedlníka za krátké mlčení a ke cti trpělivého mučedlníka za malé trpělivé setrvání (3); katané tehdáž toho svatého mlčejícího mučedlníka hrozně na skřípcích roztaženého a obnaženého ukrutně jsou trápili (9); pro veliké a zjevné zázraky (13)*
 - **P:** přivlastňovací zvrtné: *měla v zákoně Starým své podobenství (1); svého předka následoval (3)*, vztažné: *Kat/ kterého vždy u sebe měl (9)*
- 5. pád: nevyskytuje se
- 6. pád:
 - **A:** *po jeho svaté smrti (4); na věčné věčnosti (5); po vší krajině jordánské (5); ve veliké vážnosti (6)*
 - **P:** přivlastňovací: *v mém kázání (2)*, přivlastňovací zvrtné: *slyšeli v srdci svém (3); v děinství svém (4)*,
- 7. pád: zde k úžení nedochází; sufixy *-ým, -ými* jsou dány paradigmatickým skloňováním tvrdého typu složené deklinace adjektiv

Z přehledu vyplývá, že se úžení nevztahovalo jen na určité slabiky, ale platilo obecně. Také se nevztahovalo na vybraná slova. V textu se běžně totéž slovo vyskytuje v podobě tu zúžené tu nezúžené.

4. PODSTATNÁ JMÉNA (Substantiva)

V této kapitole důsledně probereme podstatná jména. Budeme se zabývat všemi jejich gramatickými kategoriemi. Na místech, kde to bude nutné, přihlédneme ke slovotvorným a syntaktickým aspektům.

Substantiva označují nezávislé entity, tj. osoby, zvířata a věci, dále vlastnosti, děje a vztahy.¹⁵

Obsáhlou skupinu podstatných jmen zčásti tvoří slova neodvozená, primární. Tato slova mají díky nulové koncovce formálně tvar shodný s kořenem: *Bůh* (1); *bratr* (1); *chléb* (1); *anjel* (2); *den* (2); *otec* (2); *syn* (3); *zem* (3); *dům* (4); *med* (4); *hrad* (6); *muž* (6); *lev* (9); *kat* (9); *pes* (11); *most* (11); *noc* (11). Mnohem více je však substantiv odvozených příponami: *následovník* (3); *kanovník* (6); *spovědník* (6); *dvořan* (7); *tyran* (9); *svícen* (5); *učitel* (4); *přítel* (6); *pokrytec* (7); *veselost* (15); *křesťanství* (4); *učení* (15) a předponami: *příklad* (5); *ohled* (11); *nepřítel* (16); *vejstraha* (10); *bezbožnost* (8); *nevděčnost* (8) nebo utvořených skládáním: *místokrál* (1); *prvomučedník* (2); *novomučedník* (12); *živobytí* (12).

V našem textu se vyskytuje i několik deminutiv, tedy jmen zdrobnělých. Ta jsou tvořena nejružnějšími příponami: *městečko* (3); *kvítek* (4); *kobyłka* (4); *miláček* (15).

4.1. Číslo jmen

Substantiva mají obvykle dvojí číslo – singulár a plurál, tedy číslo jednotné a číslo množné. Pomocí čísla reflektuje podstatné jméno vztah k množství, tj. k jednotlivině nebo mnohosti jednotlivin. Děje se tak kombinací substantiv s číslovkami a jinými slovy pojmenovávajícími množství a dále pomocí slovotvorných kategorií.¹⁶

Protiklad singularity a plurality vyjadřují především substantiva, která označují počítatelné předměty. Forma plurálu u nich vyjadřuje význam „více než jeden“, forma singuláru má obvykle význam jednotlivosti.¹⁷

Některá substantiva mají jen tvary jednotného čísla. Těmito tvary označují jak část, tak i celek, tedy látku samu bez zřetele k množství. Tato podstatná jména se nazývají **jména látková**: *víno* (1); *světlo* (3); *krev* (7); *ohněň* (9); *voda* (11); *zlato* (12); *stříbro* (12).

¹⁵ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Substantiva, s. 229.

¹⁶ Tamtéž, s. 229

¹⁷ Tamtéž, s. 230

Jen jednotné číslo mívají zpravidla **názvy pro vlastnosti**: *nevinnost* (1); *moc* (2); *horlivosti* (2); *rozháznost* (2); *čest* (3); *němota* (3); *spravedlnost* (5); *věčnost* (5); *ctnost* (6); *vážnost* (6); *milost* (6); *nenávisť* (6); *nepravost* (7); *chlípnost* (7); *lahodnost* (8); *zřřivost* (8); *nezdvořilost* (8); *uctivost* (9); *přřivřivost* (9); *truchlivost* (9); *tyránství* (9); *kacířství* (10); *vděčnost* (13); *ouzčnost* (13); *veselost* (15); *bohatství* (14) a **děje**: *študýrování* (5); *spasení* (5); *hněv* (9); *pláč* (10); *děšť* (11); *bolení* (13); *učení* (15).

Mezi substance tvořící jen jednotné číslo patří také **unika** neboli jednoprvkové množiny: *Bůh* (1); *svět* (2); *Pán* (3); *máj* (11); *nebe* (11). Tato slova bývají užita v plurálu jen ve specifických případech.

Zvláštní skupinu tvoří **jména hromadná** (singularia tantum). Ta mají sice singulárovou podobu, ale označují soubory počítatelných jednotlivin: *lid* (1); *ovotce* (4); *ptáctvo* (11); *kamení* (12).

Existují také substantiva, která mají pouze plurálovou podobu. Nazývají se **slova pomnožná** (pluralia tantum). Plurálová forma se u nich ustálila díky složenosti označované reality z více částí téhož druhu: *Čechy* (3); *bedra* (4); *dvěře* (5); *peníze* (8); *muky* (16).

4.2. Pád substantiv

Pádové formy jsou základním prostředkem k vyjadřování funkce substantiva ve větě. Současná čeština rozlišuje sedm pádů, jimiž jsou: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, lokál a instrumentál.¹⁸

4.2.1. Vokativ

Vokativ je specifickým pádem. Nevyjadřuje totiž žádné větné členy, významové souvislosti ani mluvnické vztahy podstatného jména k jiným slovům ve větě, jak to dělají ostatní pády. Pomocí vokativu se v komunikaci oslovuje nebo zvoleným oslovením hodnotí adresát. Z toho je patrné, že se vokativu běžně užívá jen od názvů osob nebo od vlastních jmen zvířat.¹⁹ V našem textu autor užívá vokativu nejčastěji v apostrofě: *přřiteli* *vystup* *výšejic* (6); *snad se ale tobě Jene* *proboštví* *vyšehradslé* *zdá špatné* (8); *ej hle podivej se nevděčný kněže* (8); *tebe králi* (9); *kněže/ jestli i hned na*

¹⁸ GREPL, Miroslav, et al. *Přřručnř mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Substantiva, s. 235.

¹⁹ Tamtéž, s. 235

tom místě stojící co se ti má královna spovídala nevyjevíš/ vodu pítí budeš (11), méně často k oslovení posluchačů: *laskaví v Kristu Pánu poslouchačí/ a horliví sv. Jana ctitelové* (2); *já povídám milovníku/ a ctiteli svatého Jana/ pozdvíhni oči k nebi* (13) a ve zvolacích větách: *o farizee bohaprázdný* (8); *ó královský štědrý almužníku* (14).

Je-li vokativ utvořen od jmen neživotných, má obvykle funkci poetizační personifikace²⁰: *ó liško herodesovská* (8); *co jest žádost tvá bíločervená suplikantko orlice prostějovská?* (15).

4.2.2. Nominativ

Substantivum v nominativu bývá ve větě především subjektem (podmětem), jemuž se přisuzuje obsah predikátu.²¹ Podle povahy svého lexikálního významu a současně podle významu predikátu pak vyjadřuje **agens** děje, tedy jeho původce: *voda nás obmývá* (1); *svědčí svatý Pavel* (2); *anjel Páně zvěstoval* (2); *někteří kacíři smejšlejší* (2); *byla Alžběta neplodná* (3); *otec jeho jest mluvíti počal* (3); *pravda rodí nenávisť* (6); *zarmoutil se král* (7); *zděsil se spovědník* (7); *Rafael Tobiáší naučení dal* (7); *Pokračuje dál falešný farizeus* (8); *tu teprva se liška ve lva/ král v tyrana se obrátil* (9); *apoštolé odpověděli* (10); *až se světlý den ukázal* (12); *vody se na dvě strany rozstoupily* (12); *spůsobil zázrak ten u Pražanův veliké zděšení* (12); *Bůh řekl* (13); *juristé mluvějí* (15), **patiens** děje, tedy osobu, zvíře či věc zasažené dějem: *byl člověk poslaný od Boha* (1); *Jozef v Starým zákoně nevinně od bratrův prodaný* (1); *keréžto věci jsou v duchovním podobenství mluvené* (2); *sv. Jan Křtítel byl od rodičův starých skrz horlivou modlitbu od Boha vyžádaný* (3); *při narození sv. Křtitele se stali veliké zázraky* (3); *rozhlášovala se všeckna slova* (3); *sv. Jana narození osvícené/ a posvěcené bylo* (3); *svatý Jan Křtítel od Blahoslavené Panny Marie v životě matky své byl posvěcený* (4); *byl Jan oděn srstmi velbloudovými* (4); *jeho svatý předek Jan Křtítel od Krista byl jmenovaný* (5); *zatvrzení Židé k pokání/ a hříchův k vyznání pohnuti byli* (6); *rozeslo se echo toho hlasu* (6); *Sv. Jan do jednoho tejného pokoje uveden byl* (11); *oslavený byl pohřeb svatého Jana* (11); *byly taký viděné nebeské ohně a světla jako hvězdy* (11); *v tom místě kde se hrob kopal našel se veliký poklad* (12); *jsou tehdy zázraky takové povědomi samému s. Janu* (13); *vyslyšená jest prosba tvá* (15); *tak že se*

²⁰ GREPL, Miroslav, et al. *Průruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Substantiva, s. 235.

²¹ Tamtéž, s. 236

zdá celé město hořeti (16) a **nositele stavů a jejich změny**: *když jejich fara skrze smrt časnou svého faráře pozbyla* (1).

Tam, kde se vyjadřuje název nebo pojmenování něčeho, bývá 1. pád přístavkem²²: *Melchisedech král ze Salem obětoval chléba víno* (1); *sv. Vojtěch pražský biskup Čechům dal požehnání* (4); *Alžběta manželka tvá porodí tobě syna* (15). V ostatních pádech nemusí být s určeným jménem ve shodě: *podle jména Jan* (1); *v městě Žatec řečeným* (4). Takovému prvnímu pádu říkáme **nominativ jmenovací**.

Nominativ může celkem výjimečně plnit i **funkci adverbialní**: *Kteří učení budou/ stkvíti se budou jako blesk oblohy nebeské/ a kteříž k spravedlnosti vyučují mnohé/ jak hvězdy na věčné věčnosti* (5); *byly taký viděné nebeské ohně a světla jako hvězdy* (11); *jest milé člověku dobrá pověst u lidí/ jako sám život* (13).

Často bývá nominativ součástí **jmenného přísudku**, tedy větným členem, který se s podmětem shoduje: *on (Jan Křtitel) jest Eliáš* (2); *neb že ta/ a jiné tajemství Starého zákona/ byli podobnosti a vyobrazení pravdy Nového* (2); *sv. Jan Křtitel byl figúra* (2); *sv. Jan Nepomucký byl jeho následovník* (2); *počátek umění jest bázeň boží* (4); *tak lstivý farizeus byl Václav* (8); *jsi v mé královské kapli probošt/ jsi můj královský kazatel/ jsi můj almužny rozdávatel/ jsi mé královny spovědník/ a co více/ co ty ještě nevíš co jsi/ zdaliž ty nejsi vyšehradský probošt* (8); *tys tak zatvrzelý člověk* (9); *já jsem hlasitý kazatel* (9); *nejsem hlas/ němý jsem* (9).

4.2.3. Genitiv

Genitiv je především pád neshodného přívlastku, dále může být předmětem u sloves a některých adjektiv. V těchto funkcích může být jak bezpředložkový, tak předložkový. Ve volnějším spojení se slovesem pak vyjadřuje doplnění adverbialní. V těchto sémantických funkcích je téměř veskrze pádem předložkovým. V určitých souvislostech plní genitiv také funkci subjektu a jmenné části přísudku.²³

Jako neshodný přívlastek vyjadřuje genitiv celou řadu vztahů. Jde například o **posesivitu u názvů osob a zvířat**: *byl kněz Boha nejvyššího* (1); *světíme dnes teď řečeného s. Jana Křtitele oktáv* (2); *v životě matky své* (4); *zatvrzelých Židův srdce k sobě přitahoval* (5); *v paláci krále Herodesa* (6); *velikých pánův milost* (6); *manželku*

²² HAVRÁNEK, Bohuslav, JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha : Nakladatelství Fortuna, 2002. ISBN 80-7168-555-0. Podstatná jména, s. 56.

²³ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Substantiva, s. 237.

bratra tvého (6); *ouřad královského kazatele* (6); *mé královny spovědník* (8); *víru Krista Pána* (10); *těla svatých mučedníkův* (11); *pohřeb svatého Jana* (11); *učení sv. Pavla* (15), dále o **agens děje**: *od bratrův prodaný* (1); *od Putyfary obžalovaný* (1); *od svýho královského kazatele napominaný jest byl* (7); *od Blahoslavené Panny Marie byl posvěcený* (4); *milost od Boha neobdržel* (13); *od nepřátelův nebyli obležení* (16); o **patiens děje**: *odpuštění hříchův* (5); *práv působitel* (7); *pro ukrutné svých podanných krve vylití* (7); *života zachování* (10); o **vztah části a celku**: *kříž zdejšího chrámu Páně* (1) nebo o **vysvětlení nebo zpřesnění**: *voda křtu svatého* (1); *světlo umění* (5); *oheň lásky* (9); *poklad zlata/ stříbra/ a drahého kamení* (12); *svatost života* (12); *nebezpečství ohně* (13); *bolení zubův* (13); *domy často kouřem ohně zčerněné* (15).

V našem textu se 2. pád často vyskytuje **po slovesech přechodných** (s vazbou se 4. pádem), a to nejčastěji po slovesech záporných: *žádného pokoje neměli* (4); *žádný nerozsvícuje svíce/ a v skrytě ji staví* (5); *nebude s toho žádného pohoršení* (7); *nepřijímám mně obětovaného ouřadu* (8); *žádného zázraku neučinil* (12); *nemůže těch znamení činití* (14).

U sloves nepřechodných vyjadřuje 2. pád **předmět** částečně zasažený slovesným dějem, nebo předmět, který je cílem tohoto děje: *obával se Jana* (6); *snad se ale tobě Jene proboštví vyšehradské zdá špatné/ a malých duchodův* (8); *nábožně bál se krále* (10); *rozvázati řemenka obuvi jeho* (10); *spovídajíce se hříchův svých* (5); *abys bezbožného života/ a žádosti zanechal* (9); *lidské chvály nedošel* (9); *strachu toho se nelekl* (11); *nic se ukrutnosti královské nebojíce* (12).

Vyjadřování významů adverbialních se děje naprostou většinou genitivem předložkovým. Jde o **určení místa a směru** s předložkami *do*: *do země zaslíbené prošel* (1); *přivedl jsi nás do obvlažení* (11), *u*: *u též hory kvítek jest vyrostl* (4); *to se v pravdě stalo u našich svatých Janův* (4), *z/ze*: *vycházeli ze vší krajiny* (5); *z mostu Pražského do Moldavy zhozen* (11), *od*: *lid od tohož místa odháněli* (12) a nepůvodní předložkou *blízko*: *blízko městečka Nepomuku ležící* (3). Za zvláštní zmínku stojí spojení *král ze Salemu obětoval chléb* (1), ve kterém se podstatné jméno neskloňuje. Dále jde o **určení času**: *za času krále českého Václava ouřad královského kazatele přijal* (6). V tomto významu funguje i genitiv bezpředložkový, a to jako konkurent akuzativu ve spojení: *zůstávám slavného magistrátu každého času k službám duchovním hotový* (1), o **určení s rysy příčinnými**: *žádného zázraku neučinil z příčiny té* (12); *ačkoliv by někdo z vděčnosti/ a cti tomu velikému patronu příhodu svou vyjeviti chtěl* (13) a **přívodních**

okolností: *lid izrahelský bez utonutí do země zaslíbené prošel* (1); *bez respektu života svatosti/ které v uctivosti míti měl* (9).

4.2.4. Dativ

Dativ bezpředložkový i předložkový plní převážně funkci předmětového doplnění slovesného děje. Jde o doplnění dvojího typu. Prvním je dativ u **sloves s dativní vazbou**. Jsou to slovesa s významem prospěchu nebo neprospěchu a dále slovesa myšlenkových reakcí²⁴: *k dobrému napominání podoben byl* (2); *anjelu o porodu jeho zvěstujícímu věřiti nechtěl* (3); *lidu chudému v obyčeji jest* (4). Druhým objektem je dativ **u sloves, která mají obvykle vazbu akuzativní** a dativ vyjadřuje nejčastěji význam (ne)prospěchu: *dal požehnání Abrahamovi* (1); *anjel Páně otci zvěstoval* (2); *Vojtěch Čechům dal požehnání* (4); *k spravedlnosti vyučují mnohé* (5); *Herodesovi pravdu pod nos třel* (6); *Rafael Tobiáši naučení dal* (7); *mně tvému králi to/ co já žádám/ učiniti nechceš* (9); *mlčedníka katovi na mučení odevzdal* (9); *konec života svého tejš veliké potěšitelkyni jest obětoval* (10); *těla litému zvířeti/ psům a ptáctvu/ aneb rybám ve vodě k strávení odevzdati se vynasnažovali* (11); *řeholníkům poručil* (12); *Abrahamovi Bůh řekl* (13); *tomu velikému patronu příhodu svou vyjeviti chtěl* (13).

Vazebný charakter má i obdobné spojení **substantiva s dativem** v roli neshodného přívlastku²⁵: *ve ke mši svaté kněžím posluhování horlivě pokračoval* (4); *memorial k sv. Janu* (15).

Dativní vazbu mají i některá **adjektiva** příbuzná slovotvorně se slovesem: *k životu věčnému zachovaný* (4); *a hříchův k vyznání pohnuti byli* (6); *k polepšení života/ napominaný jest byl* (7); *co je platno člověku/ aby taký celý svět zejskal* (8); *tejně věcí Bohu samému zjevné* (10); *k smrti hotový* (11); *k slavnému pohřebu hotový byli* (12); *zázraky takové povědomi samému s. Janu a někdy spovědníkovi* (13).

Dativní **adverbiální doplnění** vyjadřují pomocí předložek nejrůznější významy – místa a směru: *rozeslo se echo toho hlasu až ke kanovníkům* (6); *poslali Židé k Janovi kněží* (8); *poslal i on své zlé náklonosti k Janovi* (8); *mučedníka božského k svému královskému stolu pozval* (9); *k její zázračnému obrazu jest putoval* (11); *naprotiv chrámu svatého Kříže* (12); *pozdvíhni oči k nebi* (13); *ke kostelu hlavu svou*

²⁴ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Substantiva, s. 239.

²⁵ Tamtéž, s. 239

nakloňuje (15); *vyvedl jsi nás k potěšitelnému obvlažení/ a bezpečnosti* (16); *k tvé slavnosti jsme putovali* (15), času: *až k narození tohož přislíbeného syna jest mluvíti počal* (3), účelu: *voda nás k životu věčnému obmývá* (1); *napsáno jest k napomenutí našemu* (2); *k smrti odsoudil* (8); *Johanna k divadlu tomu krále svého jest zbudila* (12); *dlouhý čas k uctění státi nechali* (13); *k uctění jeho naznamenané bylo* (12), zřetele: *k hlasu tvému bezbožnému hlas tratím* (9).

4.2.5. Akuzativ

Akuzativ je především pádem vazebným, syntaktickým, tedy pádem **přímého objektu slovesa**: *král obětoval chléb a víno* (1); *krajinu od smrti hladu zachoval* (2); *slavnost světíme* (2); *svého předka následoval* (4); *rozveselil sv. Jan Křtitel hory judské/ a celou židovskou krajinu* (3); *zázračně zdraví a život časný obdržel* (4); *přísný život vedl* (4); *kobylky jedl a med lesný* (4); *viděli světlo* (5); *ouřad přijal* (4); *ctností ve veliké vážnosti měl* (6); *hlavu stratit* (6); *hlavu žádala* (7); *zlost pěkným přikrytím okrášlil* (7); *udělej mně tu lásku* (7); *Rafael Tobiáš naučení dal* (7); *poslali kněží a jáhny* (8); *svět zejskal* (8); *škodu trpěl* (8); *sumu svěruji* (8); *haním nepravosti/ schváluji ctnosti* (9); *mučedníka pozval* (9); *opakoval předsevzetí* (10); *víru Krista Pána nevyhlašovali* (10); *mnohé budoucí zlé věcí/ jakožto nové kacírství/ vojnu/ hlad/ nouzi a bídu prorokoval* (10); *konec života svého jest obětoval* (10); *vodu píti* (11); *plamen uhasíti* (11); *vzali tělo* (11); *pohřeb následovaly* (12); *tělo vyjevily* (12); *den z noci bych spojil* (12); *počítej hvězdy* (13); *pozdvihni oči* (13); *velebí město* (14); *prosbu jejich rozmnožujeme* (15); *porodí syna* (15); *domy spatřuje* (15); *hlavu svou nakloňuje* (15); *bílá barva vodu/ červená oheň vyznamenává* (15); *okna okrášlujeme* (16); *jazyk uctíl* (16).

Adverbiální významy akuzativu jsou omezené, členěné v závislosti na významech sloves a předložek. Bezpředložkový akuzativ je záležitostí významů časových a měrových. Jako adverbiální určení vyjadřuje akuzativ **místo**, a to v dynamickém smyslu, tedy především jako odpověď na otázky „kam?“ a „kudy?“.²⁶ V našem textu bývají spojení předložková, a to s předložkami *na*: *případlo mně na koncept* (2); *na svět byl vyžádaný* (4), *v*: *v Akademiji daný* (4); *vstoupil v stav svatý* (5), *pod*: *pod nádobu staví svíce* (5); *pravdu pod nos třel* (6), *přes*: *navracujícího se přes*

²⁶ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Substantiva, s. 240.

most (11) a skrze: prošli jsme skrze vodu a oheň (16), dále čas: dlouhý čas k uctění státi nechali (12), míru: nepovstal větší nad Jana Křtitele (2); zdaliž jest spravedlivá věc / abychom vás více poslouchali než Boha (10), příčinu: pro svou nevinnost (1); Johanna jeho za svého spovědníka jest vyvolila (6); zarmoutil se král pro přísahu (7); nebyl lepší Václav český král neb podle skutkův pro svou nemírnou chlípnost a obžerství/ pro ukrutné svých podanných krve vylití/ tyránské a nespravedlivé jich sužování (7); pro své veřejné vejstupky (7); pro tak velikou bezbožnost (8); pro bolesti velmi zemdlený (9); na žádost pobožného lidu (12); pro veliké a zjevné zázraky (13); pro strach (15), účel: na mučení a trápení odevzdal (9), a prostředek: skrz horlivou modlitbu od Boha vyžádaný (3); skrz Ducha svatého osvícení (5); skrz dvěře náležité víry v dům církve svaté vcházejí (5); skrze ještě ukrutnější ohněm pálení vyskoumati chtěli (9); trpěl skrze vodu a oheň/ chtěl také Bůh všemohoucí skrz týž dva živly oslaviti jeho svatý pohřeb (12); obdrží skrz přimluvu sv. Floriána zachování v nebezpečnosti (13); světli jsme slavnost tvou skrz vodu a oheň (16). Dále akuzativ vyjadřuje různé odstíny **způsobu** a **průvodních okolností** a jiné: že ho proto o hlavu tresce (7); obrátila se královská lahodnost v zúřivost (8); tu teprva se liška ve lva/ král v tyrana se obrátil (9).

4.2.6. Lokál

Lokál je převážně pádem adverbialním. Je jediným pádem, který v češtině neexistuje bez předložky. Zčásti se pojí s týmiž předložkami jako adverbialní akuzativ, avšak význam **místa** je statický a je odpovědí na otázku „kde?“. ²⁷ Nejčastější předložkou v našem textu je předložka v: měla v zákoně Starým své podobenství (1); slyšeli v srdci svém (3); ve východních krajinách v obyčeji jest (4); pochovali jej v hrobě (11), méně častá je předložka na: dřív než na světě byli (2); na tom místě stojící (11); na věži vyfigurovaná černá orlice (15), nejméně se v textu vyskytuje předložka po: po všech horách judských rozhlašovala se všekna slova (3); po městách se rozšířila (11).

Další významy nelze postihnout v úplnosti. Jde o významy **časové**: při počátku přednešení mého (3); náš sv. Jan v počátku/ to jest v narození svém/ svého předka následoval (3); ve dnech svých (3); po jeho svaté smrti (4); po vykonaných menších školách (4); v životě matky své (4); v dětinství svém (4); v mladých létech (4); ve dne (12); při skončení řeči mé (14), **způsobové a průvodních okolností**: já začnu ve jménu

²⁷ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Substantiva, s. 241.

Páně (3); *při stětí sv. Jana* (11); *v přítomnosti lidu* (12); *při jeho z hrobu vyzdvížení* (14), **zřetele**: *jemuž v svém obcování/ vroucným k dobrému napominání podoben byl* (2); *Jan Nepomucký byl jeho/ jak v narození/ životě/ ouřadu/ a smrti/ i po smrti/ následovník* (2); *v obyčeji jest* (4); *spůsobem lstivým/ a oulistným při dvořanech obyčejným* (7); *na své duši škodu trpěl* (8); *jest uzdraven v bolení kamene/ v bolení zubův* (13).

Formálním **objektovým doplněním**, tedy pádem syntaktickým se stal především u sloves mluvení a přemýšlení o něčem²⁸: *o předchůdci Kristovým sv. Janu povídá svaté evangelium* (5); *povídá sv. Lev papež o Sv. Vavřinci* (9); *o sv. Janu Křtiteli bylo řečeno* (12); *mlčím o svatým jeho mlčejícím jazyku* (14); *co jsem v mém předsevzetí přednesl* (14); *jsem o svatým našim patronu již přednesl* (15); *o jeho svatým životě/ i mučednické smrti/ a o jeho dobře mluvějícím jazyku jsem mluvil* (16); *o jeho svatosti dále nic nemluví* (16) a některých jiných: *v modlení/ ke mši svaté kněžím posluhování/ a jiných pobožnostech jest horlivě pokračoval* (4);

Také lokál je po verbálních substantivech pádem **neshodného přívlastku**: *slova Krista Pána o svatým Janu znějící* (2); *zachování v nebezpečnosti ohně* (13).

4.2.7. Instrumentál

Instrumentál je pádem převážně adverbiálním. Ve funkci adverbiálního určení je obvykle předložkový a má význam **místa** jako odpověď na otázky „kde?“ a „kudy?“: *mezi skálami jüdskými* (5); *před obličejem božím* (10); *nad svatým tělem* (11); *před očima* (13), význam **časový**: *před kázáním* (15), **prostředku**: *místo světlem bylo osvícené* (3); *oděn srstmi velbloudovými* (4); *svíce hořící svatým příkladem/ slovem i skutkem* (5); *hlasem slova Božího je vyhlašoval* (6); *pěkným pláštěm/ a oponou se přikrývají* (7); *se nemoudře náhlou přísahou zavázal* (7); *svou zlost pěkným přikrýtím okrášlil* (7); *láska hořící ku Kristu Pánu plamenem* (9); *trápením nic nedovedl* (9); *veselou tváří truchlivost bolestí přikrýval* (9); *opakoval lahodnými slovy král* (10); *ohněm trápití poručil* (10); *většími zázraky oslavený byl* (11); *přísahou potvrzuje* (13); *domy kouřem zčerněné* (15); *ne černídlem/ než červenou barvou na bílé tabulce psaný* (15); *bílý svatostí života/ červený krví mučednickou* (15); *okna světly a nápisy okrášlujeme* (16); *hořeti svatojanským ohněm* (16); *hořejí srdce naše uctívou láskou*

²⁸ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Substantiva, s. 241.

k tobě (16), **příčiny**: sv. Jan Křtitel narozením svým hory judské rozveselil (3); biskup Čechům dlouhým suchem strápeným dal požehnání (4); divným božím řízením takový kvítek jest vyrostl (4); z obzvláštním Ducha svatého povoláním vstoupil v stav svatý (5); ty se unavuješ plamenem (9), **průvodních okolností** : všichni to vidouce z podivením mluvili (3); s takovým vydařením (6); spůsobem manželským (7); spůsobem duchovním (7); spůsobem lstivým (7); přednášel ze svými kanovníky/ a všemi poslouchačí/ z velikým pláčem a bolesti se rozloučil (10); z velikým strachem/ a podivením se rozšířila (11); zázrak ten z velikou radosti ukazovala (12); Pražané houfami k Sv. Kříži se zbíhají (12); s poníženým memorialem přicházejí (14); oni ze svatým evangelistem Lukášem zarmouceně přednášejí (14).

Dále může instrumentál plnit funkci **doplňku**: slavně místokrálem egyptským učiněn (1); spasitelem světa nazvaný (2); jest učiněn farářem a kázatelem (6); kázatelem královským/ a almužny rozdávatel jej ustanovil (6).

4.3. Skloňování substantiv

Podle souborů koncovek vyjadřujících rod, životnost, číslo a pád dělíme podstatná jména v češtině na ta, která mají koncovky jmenné a skloňují se tedy podle běžných vzorů, a ta, jež mají koncovky adjektivní.²⁹

Skloňování podstatných jmen se dělí na tři skupiny podle rodu na mužské, ženské a střední.

V každé této skupině se dále rozlišuje skloňování a vzory pro ně podle koncovky v 1. pádě jednotného čísla. Kde nemá 1. pád jednotného čísla koncovku, pak podle tvaru 2. pádu jednotného čísla.³⁰

Ve všech těchto skupinách skloňování stojí proti sobě dva vzory značně podobné, jeden tvrdý a druhý měkký: pán-muž, hrad-stroj, předseda-soudce; žena-růže; město-moře.³¹

²⁹ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Substantiva, s. 243.

³⁰ HAVRÁNEK, Bohuslav, JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha : Nakladatelství Fortuna, 2002. ISBN 80-7168-555-0. Podstatná jména, s. 58.

³¹ Tamtéž, s. 58

4.3.1. Skloňování mužské

U podstatných jmen rodu mužského rozlišujeme typy životné a neživotné a podle povahy zakončení substantiv typy tvrdé a měkké.

4.3.1.1. Typy životné

K typům životným počítáme vzor pán a vzor muž.

4.3.1.1.1. Vzor pán

Vzor pán reprezentuje typ životný tvrdý.

Singulár

Vzor pán se vyznačuje tím, že má v nominativu singuláru nulovou koncovku: *člověk* (1); *prorok* (2); *anjel* (2); *biskup* (8); *kat* (9); *lev* (9); *tyran* (11); *Bůh* (13); *miláček* (15); *řečník* (16). Podle vzoru pán se skloňují i vlastní jména končící nulovou koncovkou: *Jan* (1); *Josef* (1); *Pavel* (2); *Vojtěch* (4); *Marek* (6); *Rafael* (7); *Karel* (14).

V genitivu má koncovku *-a*: *Jana* (2); *Boha* (1); *bratra* (6); *Jeruzaléma* (8); *člověka* (9).

V dativu vedle sebe fungují dvě koncovky, a to koncovka *-u*: *Janu* (2); *člověku* (8); *kmotru* (9); *Bohu* (10); *patronu* (13); *Kristu Pánu* (14) a koncovka *-ovi*: *Abrahamovi* (1); *Herodesovi* (6); *Janovi* (8); *katovi* (9); *spovědníkovi* (13).

V akuzativu je ve všech případech důsledně koncovka *-a*: *Jana* (2); *prvomučedníka* (2); *mlčedníka* (3); *mučedníka* (3); *předka* (3); *syna* (3); *doktora* (4); *spovědníka* (6); *bratra* (7); *Boha* (10); *Iva* (10); *Liboria* (13); *Antonína* (13); *suplikanta* (15).

Vokativ má k dispozici dvě koncovky. Jde o koncovku *-e*: *Jene* (8); *farizee* (8) a o koncovku *-u*, která následuje po zadopatrových souhláskách: *milovníku* (13); *almužníku* (14); *následovníku* (16).

V lokálu využívá čeština koncovky *-ovi* a *-u*. Náš text ovšem dokládá jen koncovku *-u*: *v duchu* (2); *v Kristu Pánu* (2); *o Janu* (2); *o patronu* (15); *o následovníku* (16), koncovka *-ovi* se nevyskytla ani v jenom případě.

V instrumentálu se důsledně uplatňuje koncovka *-em*: *duchem* (1); *almužníkem* (8); *spovědníkem* (9); *Janem* (9); *mučedníkem* (9); *náměstkem* (14); *orodovníkem* (14).

Plurál

Nominativ plurálu nabízí tři koncovky: *-i* (*páni* (12); *učedníci* (11); *kanovníci* (12)), *-ové* (*Janové* (6)) a *-é* (*Židé* (6); *katané* (9); *apoštolé* (10); *Pražané* (12)). Ojedinelým případem je tvar *mučedníci* (11) končící na *-í*. V tomto případě došlo k dloužení samohlásky v koncovce. Výjimkou je rovněž tvar *suplikanty* (14) zakončený koncovkou *-y*. V tomto případě je tomu tak pravděpodobně proto, že se jedná o cizí slovo, které nebylo přizpůsobeno českému systému.

V genitivu se (na rozdíl od dnešního stavu, kdy se užívá koncovka *-ů*) důsledně uplatňuje koncovka *-ův*: *bratrův* (1); *mníchův* (4); *Egyptčanův* (2); *Janův* (2); *místrův* (4); *Židův* (5); *pánův* (6); *mučedníkův* (11); *Pražanův* (12).

V dativu se objevují pouze tvary s koncovkou *-ům*: *Čechům* (4); *kanovníkům* (6); *Židům* (10); *psům* (11); *řeholníkům* (12); *hvězdářům* (13). V textu se vyskytuje cizí substantivum *astrologum* (13), v němž dochází ke krácení samohlásky *ů*.

Pro akuzativ se užívá pouze koncovky *-y*: *Jany* (1); *jáhny* (8); *holomky* (11).

Vokativ plurálu vzoru *pán* náš text nedokládá.

V lokálu se využívá koncovky *-ech*: *o Janech* (14), která je v jednom případě zdložená: *při dvořanech* (7). Náš text nedokládá lokálovou koncovku *-ích*.

V instrumentálu se pravidelně vyskytuje koncovka *-y*: *kanovníky* (10); *spolumučedníky* (16).

4.3.1.1.2. Vzor muž

Vzor muž představuje typ životný měkký.

Singulár

Stejně jako tvrdý životný typ *pán* má typ muž v nominativu nulovou koncovku: *farář* (1); *král* (1); *kněz* (1); *otec* (3); *pokrytec* (7); *působitel* (7); *lenivec* (8); *papež* (9); *císař* (14); *vykládatel* (16). Z vlastních jmen se podle tohoto vzoru skloňují *Eliáš* (2); *Křtítel* (2); *Lukáš* (3); *Zachariáš* (3); *Tobiáš* (7).

V genitivu je vždy koncovka *-e*: *spasitele* (2); *Ježíše* (2); *Křtitele* (2); *otce* (5); *krále* (6); *kazatele* (7).

V dativu se užívá důsledně koncovky *-i*: *otci* (2); *Zachariáši* (2); *Křtiteli* (2); *králi* (9).

V akuzativu se vyskytuje pouze koncovka *-e*: *faráře* (1); *Křtitele* (2); *kazatele* (6); *muže* (6); *Mikuláše* (13).

Ve vokativu převládá koncovka *-i*: *příteli* (6); *kazateli* (7); *ctiteli* (13). Archaickou podobu má oslovení *kněže* (8).

Substantiva v lokálu jsou zakončena na *-i*: *o Vavřinci* (9); *o Křtiteli* (12). V jednom případě se vyskytuje *-í* dlouhé: *o muží* (16).

V instrumentálu je vždy důsledně koncovka *-em*: *místokrálem* (1); *spasitelem* (2); *farářem* (6); *kazatelem* (6); *rozdávatelem* (6); *Křtitelem* (8); *Lukášem* (14).

Plurál

Nominativ plurálu vzoru muž využívá několik koncovek. Na prvním místě uvedme koncovku *-é*, která se shoduje s dnešním územ: *obyvatelé* (4); *učitelé* (6). Dále se v textu vyskytuje koncovka *-í* (na rozdíl od dnešního paradigmatu, ve kterém je *-i* krátké): *kacíři* (2), *poslouchačí* (6). Došlo zde tedy k dlužení samohlásky. Zvláštní tvar má podstatné jméno *rodiče* (4), jež má v nominativu plurálu koncovku neživotnou.

Největší různorodost koncovek vzoru muž představuje genitiv. Nejčastěji se zde objevuje koncovka *-ův*: *učitelův* (4); *králův* (9); *komisařův* (14). Od substantiva *rodiče* je genitiv utvořen buď pravidelně: *rodičův* (3), nebo pomocí koncovky *-í*: *rodičí* (14). Stejně tak se v textu objevují dva tvary od podstatného jména nepřítel, a to buď s koncovkou *-ův*: *nepřátelův* (16), nebo tvar bez koncovky: *nepřátel* (16), který je shodný s dnešním paradigmatem.

Dativní tvar má v textu pouze jediné slovo: *kněží* (4), které se ovšem neskloňuje podle typu muž, ale podle typu paní.

Tvar *kněží* (8) je jediným dokladem akuzativu. Platí zde to samé co u dativu.

Vokativ dokládá text dvěma příklady, a to substantivem *poslouchačí* (2) zakončeným koncovkou *-í* a substantivem *ctitelové* (2) zakončeným koncovkou *-ové*.

Pro lokál plurálu není v textu žádný doklad.

Instrumentál můžeme z textu doložit pouze jedním příkladem zakončeným na *-í*: *poslouchačí* (10).

4.3.1.1.3. Vzor předseda

Podstatná jména skloňovaná podle tohoto vzoru můžeme z textu doložit pouze tvarem instrumentálu singuláru: *evangelistem* (14) a tvarem nominativu plurálu: *juristé* (15). Zbytek paradigmatu nám text neumožňuje doložit příklady.

4.3.1.1.4. Vzor soudce

Stejně jako vzor předseda můžeme tento vzor doložit pouze dvěma příklady, a to tvarem nominativu singuláru: *zástupce* (7) a tvarem nominativu plurálu: *předchůdci* (5).

4.3.1.2. Typy neživotné

K typům neživotným řadíme vzor hrad a vzor stroj.

4.3.1.2.1. Vzor hrad

Vzor hrad představuje neživotný typ tvrdý.

Singulár

Nominativ tohoto vzoru má nulovou koncovku: *kvítek* (4); *pás* (4); *pokrm* (4); *počátek* (4); *blesk* (5); *křest* (5); *hlas* (5); *závazek* (7); *hněv* (9); *hlad* (10); *zázrak* (11); *pohřeb* (11); *hrob* (12); *poklad* (12); *život* (13); *důvod* (13). Zvláštním případem je substantivum *den* (12), jehož skloňování může kolísat mezi tvrdým vzorem hrad a měkkým vzorem stroj. My ho kvůli zakončení v ostatních pádech zařadíme ke vzoru hrad.

V genitivu se uplatňuje dvojí zakončení. Četnější je koncovka *-u*: *ouřadu* (2); *hříchů* (4); *stromu* (4); *hlasu* (6); *zázraku* (12); *chrámu* (12); *písku* (13) a vlastní jméno *Nepomuku* (3); méně časté užití má koncovka *-a*: *zákona* (1); *světa* (2); *života* (2); *kostela* (6) a vlastní jméno *Prostějova* (15).

Dativ uplatňuje důsledně koncovku *-u*: *životu* (1); *stolu* (9); *obrazu* (11); *chrámu* (12); *kostelu* (15). Zvláštností je tvar *pohřebu* (12), ve kterém zůstává pohybné *-e-* (oproti dnešnímu tvaru *pohřbu*).

Akuzativní tvary mají nulovou koncovku: *chléb* (1); *kostel* (4); *život* (4); *med* (4); *dům* (5); *ouřad* (6); *most* (11); *jazyk* (16).

Vokativ tohoto vzoru text nedokládá.

Lokál využívá tři koncovky. Nejčetnější je koncovka *-u*: *v ouřadu* (2); *při počátku* (3); *o porodu* (3); *na svícnu* (5); *na rynku* (14); *v domu* (14), objevuje se i u vlastních jmen: *v Nepomuku* (3); *v Tejnu* (6). Méně častá je koncovka *-ě*: *v zákoně* (1); *na světě* (2); *v životě* (2); *v hrobě* (11). Nejméně početná je pak koncovka *-e*: *v kostele* (6); *v klášteře* (4); *ve dne* (12). Dvojí variantu má v textu lokál substantiva hrad, tedy samého vzoru: *na hradu* (6); *na hradě* (6).

Instrumentální tvary podstatných jmen vzoru hrad jsou bez výjimky zakončeny koncovkou *-em*: *skutkem* (2); *spůsobem* (3); *časem* (4); *příkladem* (5); *hlasem* (6); *kouřem* (15). Ve tvaru *pohřebem* (12) opět neodpadá pohybné *-e-*.

Plurál

Nominativ plurálu tohoto vzoru dokládá náš text pouze slovem *zázraky* (3) končícím koncovkou *-y*.

Genitiv je důsledně zakončen koncovkou *-ův*: *hříchův* (5); *zázrakův* (12); *zubův* (13); *domův* (16).

Dativ se v našem textu nevyskytuje.

Akuzativ je pravidelně zakončen koncovkou *-y*: *vejstupky* (7); *živly* (12); *zázraky* (13); *domy* (15).

Vokativní tvary text nedokládá.

Lokál je zakončen buď koncovkou *-ech*: *v ouřadech* (1); *ve dnech* (3), nebo koncovkou *-ích*: *o obrazích* (14); *v erbích* (15).

Instrumentální tvary jsou zakončeny koncovkou *-y*: *důchody* (9); *zázraky* (11), *obrazy* (13); *spěvy* (14); *nápisy* (14). Text dokládá jeden tvar s koncovkou *-ami*: *houfami* (12), která je zde nejspíš kvůli pro češtinu neobvyklému zakončení kmene souhláskou *-f*.

4.3.1.2.2. Vzor stroj

Vzor stroj reprezentuje neživotný vzor měkký.

Singulár

Nominativní tvary mají důsledně nulovou koncovku: *ohněň* (9); *obyčej* (11) a vlastní jméno *Žatec* (4).

Genitiv má zakončení na *-e/ě*: *žaláře* (1); *pokoje* (10); *měsíce* (11); *kříže* (12); *kamene* (13); *ohně* (10); *děště* (16).

Dativ dokládá jen jeden případ zakončen koncovkou *-i*: *kříži* (12).

Akuzativní tvary jsou zakončeny nulovou koncovkou: *kříž* (1); *konec* (10); *ohněň* (11).

Tvary vokativu náš text nedokládá.

Lokál je pravidelně zakončen koncovkou *-i*: *v obyčeji* (4); *v paláci* (6); *v tanci* (7); *v ohni* (10).

Instrumentální tvary jsou shodně s paradigmatem zakončeny koncovkou *-em*: *pláštěm* (6); *ohněm* (9); *obličejem* (10); *pláčem* (10).

Plurál

Pro nominativ nám text poskytl pouze jeden doklad zakončený koncovkou *-ě*: *ohně* (11).

Genitiv je pravidelně zakončen koncovkou *-ův*: *praporcův* (16); *moždířův* (16).

Pouze jeden doklad máme i pro lokálový tvar končící na *-ích*: *na skřípcích* (9).

Tvary dativu, akuzativu, vokativu a instrumentálu nejsou textem podloženy.

4.3.1.3. Adjektivní sklonění

Podstatná jména rodu mužského, která vznikla substantivizací adjektiv, se skloňují podle svého zakončení buď jako adjektiva tvrdá, tedy podle vzoru *mladý* (*svatý* (6); *ponížžený* (9); *přítomní* (13); *nemocní* (13); *mrtví* (13)), nebo jako adjektiva měkká, tedy podle vzoru *jarní* (*volající* (9); *zapovídající* (10)).

4.3.2. Skloňování ženské

Narozdíl od rodu mužského se rod ženský nedělí podle životnosti, ale jen podle zakončení. To je buď samohláskové nebo souhláskové (tedy s nulovou koncovkou).

4.3.2.1. Vzor žena

Vzor *žena* představuje samohláskový typ tvrdý.

Singulár

Tento typ má v nominativu zakončení na *-a*: *voda* (1); *pravda* (2); *figúra* (2); *královna* (6); *přísaha* (7); *liška* (9); *sláva* (14); *císařovna* (15); *manželka* (15); *barva* (15). Stejně zakončení mají i vlastní jména: *Alžběta* (3); *Johanna* (6); *Herodiána* (11).

V genitivu je důsledné zakončení na *-y*: *pravdy* (2); *osoby* (2); *hory* (4); *Panny* (4); *matky* (4); *víry* (5); *oblohy* (5); *krajiny* (5); *rady* (6); *almužny* (6); *královny* (7); *lásky* (9); *chvály* (9); *rodičky* (10); *vody* (11); *vraždy* (12); *Putyfary* (1); *Herodiány* (7); *Johanny* (7); *Moldavy* (11).

Pro dativ nám text podává pouze jeden příklad zakončený koncovkou *-e*: *matce* (4).

Akuzativ je pravidelně zakončen na *-u*: *památku* (2); *modlitbu* (3); *krajinu* (3); *horu* (3); *pravdu* (6); *manželku* (6); *hlavu* (6); *královnu* (7); *lásku* (7); *víru* (10); *vodu* (11); *příhodu* (13); *barvu* (14); *almužnu* (14); *prosbu* (15); *Moldavu* (11); *Apolenu* (13).

Ve vokativu se shodně s paradigmatickým objevuje koncovka *-o*: *liško* (8), *suplikantko* (15).

Lokál využívá zakončení koncovkou *-e/ -ě*: *v figúře* (1); *v knize* (1); *na hoře* (6); *na tortuře* (11); *na tabulce* (15); *v pravdě* (4); *na straně* (12); *v příhodě* (13); *v barvě* (15).

Instrumentál je důsledně zakončen koncovkou *-ou*: *němotou* (3); *manžalkou* (3); *oponou* (7); *barvou* (15); *škodou* (16); *láskou* (16); *Alžbětou* (7); *Herodiánou* (7).

Plurál

Nominativ je pravidelně zakončen koncovkou *-y*: *hvězdy* (5); *vody* (11); *řeky* (11); *modlitby* (16); *střely* (16).

Genitiv plurálu se vyznačuje nulovou koncovkou: *do škol* (4); *ze stran* (6); *od metel* (16).

V dativu se pravidelně vyskytuje koncovka *-ám*: *láskám* (3); *rybám* (11).

Akuzativ je shodný s nominativem, má tedy zakončení na *-y*: *hory* (3); *kobylinky* (4); *na strany* (12); *hvězdy* (13); *příhody* (13); *vojny* (15).

Vokativ plurálu náš text nedokládá.

Lokál má důsledné zakončení koncovkou *-ách*: *po horách* (6); *v krajinách* (4); *po školách* (4).

Pro instrumentál máme z textu pouze jeden příklad, který je shodně se soudobým paradigmatickým zakončen koncovkou *-ami*: *skálami* (5).

4.3.2.2. Vzor růže

Vzor růže reprezentuje samohláskový typ měkký.

Singulár

Nominativ je zakončen koncovkou *-e/ -ě*: *svíně* (7); *vůně* (12); *orlice* (15).

Stejně zakončení má i genitiv, tedy koncovkou *-e/ -ě*: *duše* (10); *Marie* (4); *svíce* (5); *země* (1), *uzdravitelkyně* (4).

Dativ má pravidelné zakončení na *-i*: *mši* (4), *duši* (5); *potěšitelkyni* (10).

Stejně jako dativ zakončuje se akuzativ koncovkou *-i*: *Kaplici* (4); *akademiji* (4); *nouzi* (10); *duši* (10); *ironiji* (13); *mříži* (16).

Vokativ končí na *-e*: *orlice* (15).

Lokál je zakončen koncovkou *-i*: *na duši* (8); *v kapli* (8).

Pro instrumentál máme jediný příklad končící koncovkou *-í*: *tváří* (9).

Plurál

Jediný pád vzoru růže, který máme textem podložen je nominativ. Tvar substantiva je zakončen koncovkou *-e*: *svíce* (5).

4.3.2.3. Vzor píseň

Singulár

Vzor píseň představuje typ zakončený v nominativu singuláru nulovou koncovkou: *bázeň* (4); *církev* (14); *věž* (15).

Genitiv je zakončen koncovkou *-e/-ě*: *církve* (2); *krve* (7); *Holomouce* (16); *podlé písně* (15).

Pro dativ máme jediný doklad s koncovkou *-i*: *obci* (1).

Akuzativ je stejně jako nominativ zakončen nulovou koncovkou: *zem* (3); *bázeň* (4).

V našem textu nejsou žádné doklady vokativu.

Lokál končí převážně na *-i*: *na poušti* (6); *v Litomyšli* (9); *na zemi* (14). Ve dvou případech došlo k dloužení samohlásky v koncove: *na pouští* (4); *na věží* (15).

Instrumentální tvar dokládáme jediným příkladem končícím koncovkou *-í*: *krví* (15).

Plurál

V našem textu se vyskytuje pouze jeden případ substantiva v plurálu skloňovaného podle vzoru píseň. Jde o tvar genitivní: *ze zbraní* (16).

4.3.2.4. Vzor kost

Singulár

Podle vzoru kost se stejně jako podle vzoru píseň skloňují substantiva ženského rodu v nominativu zakončená nulovou koncovkou: *nevinnost* (1); *čest* (2); *milost* (6); *nenávisť* (6); *věc* (7); *lahodnost* (8); *ukrutnost* (10); *smrt* (10); *radost* (11); *noc* (12);

pověst (13); *žádost* (15). Zvláštností u tohoto vzoru je oproti dnešnímu stavu substantivum *obět* (1), které se dnes užívá s *-t'*, tedy *oběť*.

Genitiv je pravidelně zakončen koncovkou *-i*: *smrti* (2); *horlivosti* (2); *svatosti* (4); *nemoci* (4); *nepravosti* (7); *spovědi* (8); *žádosti* (9); *Boleslavi* (11); *ukrutnosti* (12); *cti* (13). Výjimkou je pouze spojení *při skončení řečí mé* (14), ve kterém došlo k dloužení samohlásky v koncovce.

Dativ ve všech případech končí na *-i*: *cti* (3); *spravedlnosti* (5); *smrti* (8); *nocí* (11); *milosti* (14); *slavnosti* (16).

Akuzativ končí stejně jako nominativ, tedy nulovou koncovkou: *slavnost* (2); *věc* (7); *zlost* (7); *chlípnost* (7); *zůřivost* (8); *ukrutnost* (9); *smrt* (11); *žádost* (12); *svatost* (12); *milost* (13); *mysl* (14).

Pro vokativ tohoto pádu nemáme z textu žádný příklad.

Lokálové tvary jsou zakončeny koncovkou *-i*: *v rozvážnosti* (2); *v slavnosti* (3); *po smrti* (4); *na věčnosti* (5); *ve vážnosti* (6); *v svátosti* (10); *v přítomnosti* (12). Vzácností jsou spojení *v moci* (2); *v mocí* (8), ve kterých je zakončení jednou na *-i*, podruhé na *-í* (tvary, u nichž došlo k dloužení samohlásky v koncovce).

V instrumentálním zakončení se střídá koncovka *-í*: *bolestí* (9); *svatostí* (15) se zkrácenou podobou *-i*: *z velikou radostí* (12); *den z noci bych spojil* (12).

Plurál

Nominativ plurálu je důsledně zakončen koncovkou *-i*: *opatrnosti* (1); *věci* (2); *milosti* (13).

Pro genitivní tvar máme příklady končící dlouhým *-í*: *obuví* (10); *lidí* (13).

Dativ plurálu tohoto vzoru se v textu nevyskytuje.

Akuzativ má koncovku *-i*: *ctnosti* (6); *náklonosti* (8); *nevděčnosti* (8); *nezdvořilosti* (8); *nepravosti* (9); *bolesti* (9). Pouze akuzativní tvary plurálu od substantiv *věc* a *lidé* mají ve všech případech dlouhé *-í*: *věcí* (3, 10); *lidí* (15). Dochází zde k dloužení samohlásky v koncovce.

Vokativ náš text nedokládá.

Lokálové tvary mají shodně s paradigmatickým koncovkou *-ech*: *v pobožnostech* (4); *v věcech* (5); *v ouzkořech* (13). Pouze v jediném případě je tomu jinak: *o veřejných statuis* (14), a to pravděpodobně z toho důvodu, že se jedná o cizí slovo nepřizpůsobené českému skloňovacímu systému.

Instrumentál má zakončení na *-mi*: *srstmi* (4); *milostmi* (13). U tvaru *oběťmi* (13) je opět neměkčené *-t-*. Dvojitý tvar má instrumentál plurálu substantiva věc: *z věcmi* (2); *z potřebnými věcí* (12).

4.3.3. Skloňování střední

Substantiva rodu středního mají v 1. pádě jednotného čísla koncovku *-o*, *-e* nebo *-í*. Podle ní rozlišujeme trojí skloňování. K němu nám slouží tvrdý vzor město, měkký vzor moře, dlouhý vzor stavení a vzor smíšený kuře.

4.3.3.1. Vzor město

Singulár

Nominativ singuláru vzoru město má koncovku *-o*: *jméno* (1); *písmo* (1); *místo* (3); *světlo* (5); *echo* (5). Výjimkou je podstatné jméno cizího původu *evangelium* (5) končící koncovkou *-um*.

Genitiv je pravidelně zakončen koncovkou *-a*: *do pera* (2); *blízko městečka* (3); *učení písma* (6); *neměl práva* (9); *poklad zlata a stříbra* (12); *z místa* (12); *podlé jména* (16).

Dativní tvary jsou důsledně zakončeny na *-u*: *k světlu* (5); *odevzdati ptáctvu* (11); *k divadlu* (12).

Akuzativ nemá odchylek, všechna substantiva mají koncovku *-o*: *obětoval víno* (1); *viděli světlo* (5); *na oko* (8); *zabíjejí tělo* (10); *poslal vojsko* (12); *na místo* (12); *velebí město* (14).

Pro vokativ nemáme z textu doklad.

Dvě varianty koncovek nabízí lokál. Častější je zakončení koncovkou *-u*: *ve jménu* (3); *v městečku* (3); *v světlu* (5). Méně časté je zakončení koncovkou *-ě/-e*: *v městě* (4); *na místě* (11); *na křídlo* (15).

Instrumentál důsledně končí koncovkou *-em*: *světíme slovem* (2); *následovník jménem* (2); *světlem osvícené* (3); *suchem strápeným* (4); *nad tělem* (11); *černídlem* (15).

Plurál

Nominativ plurálu má koncovku *-a*: *jména* (2); *světla* (11).

V genitivu koncovka odpadá: *od učitelův práv* (4); *od otce světel* (5); *od kolika lét* (14).

Dativ plurálu vzoru město se v textu nevyskytuje.

Akuzativ má důsledně koncovku *-a*: *mám slova* (2); *těla pochovati nedali* (11); *orlice má pera* (15).

Vokativ náš text nedokládá.

Lokál nabízí koncovky dvě, a to buď koncovku *-ách*: *po městách* (11) nebo koncovku *-ech*: *v létech* (4). V jednom případě se vyskytuje i koncovka *-éch*: *v letéch* (1), ale jde zde nejspíše jen o tiskovou chybu.

Instrumentální tvary jsou zakončeny koncovkou *-y*: *slovy opakoval* (10); *světly okrášlujeme* (16).

4.3.3.2. Vzor moře

Pro tento vzor nám text poskytuje jen velmi malé množství příkladů substantiv. Objevuje se zde nominativ singuláru zakončený na *-e*: *moře* (1); *ovotce* (4); *srdce* (5).

Dále máme jeden doklad pro dativ singuláru končící na *-i*: *k nebi* (13).

Dva doklady máme pro lokál singuláru. Obě substantiva jsou zakončena koncovkou *-i*: *v srdci* (3); *na nebi* (14).

Pro plurál máme pouze jediný doklad, a to nominativní s koncovkou *-e*: *hořejí srdce naše* (16).

4.3.3.3. Vzor kuře

Pro vzor kuře je v textu možno dohledat ještě méně příkladů než pro vzor moře. Nacházejí se zde dvě substantiva v nominativu: *dítě* (3); *zvíře* (15) a jeden tvar dativní: *odevzdati litému zvířeti* (11).

4.3.3.4. Vzor stavení

Singulár

Co se středního rodu týká, jsou substantiva skloňovaná podle vzoru stavení v textu nejčastější.

Nominativ singuláru je důsledně zakončen koncovkou *-í*: *kázání* (1); *řízení* (1); *podobenství* (1); *tajemství* (2); *vyobrazení* (2); *příslaví* (4); *proboštví* (8); *biskupství* (8); *bohatství* (14).

Stejně tak mají koncovku *-í* všechna substantiva v genitivu: *bez utonutí* (1); *u vězení* (1); *podle přísloví* (2); *místo narození* (4); *počátek umění* (4); *z přinucení* (7); *místo polepšení* (7); *poklad kamení* (12); *podle znamení* (15); *od nebezpečství* (16).

Rovněž akuzativní tvary mají bez výjimky koncovku *-í*: *kněz dal požehnání* (1); *měli vyobrazení a podobenství* (2); *prosím za mlčení a za setrvání* (3); *obveselil křesťanství* (4); *zdraví obdržel* (4); *haní cizoložství* (7); *pro obžerství* (7); *na mučení a trápení* (9); *skrz pálení* (9); *zázrak způsobil zděšení* (12).

Pro vokativ tohoto vzoru nemáme žádný doklad.

Také lokál má důsledně koncovku *-í*: *v podobenství* (1); *v kázání* (2); *v narození* (2); *v dětinství* (4); *v modlení* (4); *v posluhování* (4); *při stětí* (11); *v nebezpečství* (13); *o náboženství* (14); *při skončení* (14). Jedinou odchylkou je použití koncovky *-ím*: *v jeho bezbožným svědomím* (12), ale v tomto případě jde pravděpodobně pouze o tiskovou chybu.

Pravidelné zakončení má instrumentál, a sice na koncovku *-ím*: *modlením* (3); *z podivením* (3); *narozením* (3); *řízením* (4); *cvičením* (4); *povoláním* (5); *přikrýtím* (7); *trápením* (9); *před kázáním* (15).

Plurál

Pro plurál vzoru stavení máme z textu po jednom příkladu pro tři pády, a to pro nominativ zakončený na *-í*: *náboženství* (1), dále pro genitiv rovněž zakončený koncovkou *-í*: *od nařízených prohlídávaní* (14) a pro lokál končící na *-ích*: *na znameních* (16).

5. PŘÍDAVNÁ JMÉNA

Přídavná jména představují plnovýznamový ohebný slovní druh. Pojmenovávají vlastnosti substancí (tj. osob, zvířat, a neživých jevů konkrétních i abstraktních) a některé druhy relací.³²

Ve větě plní adjektiva primárně funkci atributu: *Písmo svaté* (1); *věčná pravda* (2); *malé trpělivé setrvání* (3); *byl od rodičův starých/ pobožných/ a neplodných* (3); *královský kazatel* (8); *hvězdy nebeské* (13); *ohnivé střely* (16).

Dále mohou být jmennou částí přísudku: *Jan Křtitel byl posvěcený/ a od hříchu prvopočátečního očištěný* (4); *nestálá/ a nejistá jest velikých pánův milost* (6); *nebyl vzdalený Herodes* (11); *nemocní zdravi bývají* (13); *vyslyšená jest prosba tvá* (15).

Častá jsou také v doplňku: *dělal se pokrytec zarmouceným* (7); *Kněže/ jestli i hned na tom místě stojící co se ti má královna spovídala nevyjevíš* (11); *o jeho jazyku/ který skrz tolik set lét neporušený zůstává* (14).

Přídavná jména se shodují se substantivem, ke kterému se vztahují, v rodě, čísle a pádě.

Z hlediska významového dělíme adjektiva na kvalifikační a relační. Kvalifikační adjektiva vyjadřují jen vlastnosti substancí a jsou obvykle neutvořená. Mívají povahu subjektivního hodnocení a je většinou možné je stupňovat: *obět Nového zákona* (1); *v mladých letech* (4); *mnoho zleho zanechal/ a mnoho dobrého činil* (6); *pěkným pláštěm* (6); *milý Jene* (8); *veselou tváří* (9). Relační adjektiva vyjadřují vztah k další substanti nebo ději, k jiné vlastnosti nebo okolnosti, od jejichž názvů jsou utvořena: *Svatost oltářní* (1); *mezi syny ženskými* (2); *med lesný* (4); *v prvním farním kostele* (6); *královskou ukrutnost* (9); *zázračný jazyk* (16).

5.1. Deklinace adjektiv

Z hlediska morfologické formy dělíme deklinaci přídavných jmen na jmennou, složenou a smíšenou. Složená se pak dále dělí na tvrdou a měkkou.³³

³² GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Adjektiva, s. 281.

³³ Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Adjektiva, s. 282.

5.1.1. Jmenná deklinace adjektiv

Jmenné tvary se tvoří jen od malého počtu adjektiv tvrdých, vůbec se netvoří od adjektiv měkkých. V našem textu jsme našli pouze několik dokladů tohoto jevu: *k dobrému napominání podoběn byl* (2); *byl Jan oděň srstmi* (4); *nemocní zdraví bývají* (13); *co je platno člověku/ aby taký celý svět zejskal* (8).

(Pozn. Jmennou formu mají také přičestí trpná. Tato forma je součástí pasivního tvaru slovesného: *za doktora učiněn/ a vyhlášen jest byl* (4); *nechcešli od krále všech králův věčně soužen a trestán býti* (9); *Židé k pokání/ a hříchův k vyznání pohnuti byli* (6); *zarmoucení v ouzkostech potěšeni bývají* (13); *vaší svatí rodiče jsouc postaveni* (14); *napsáno jest k napomenutí našemu* (2); *to řečeno bylo* (5); *skrz kazatele vyhlášeno bylo* (13).)

Tvar, který není odvozen ze slovesného základu, jsme v textu dohledali pouze jeden: *každý to rád milé vyjevuje* (13). Jedná se o tvar, který je zachovaný a tradičně užívaný i v současné češtině.

5.1.2. Složená deklinace adjektiv

Složená deklinace adjektiv se dělí na tvrdou a měkkou.

5.1.2.1. Tvrdý typ skloňování

Skloňování přídavných jmen s tvarotvorným základem zakončeným na souhlásku tvrdou nebo obojetnou má vzor mladý, mladá, mladé. Adjektiv, která se skloňují podle tohoto vzoru, se v našem textu vyskytuje opravdu velké množství. Proto považujeme za vhodné uvést přehled jednotlivých pádů a jejich následné rozdělení podle rodů. Samozřejmostí je oddělení singuláru od plurálu.

5.1.2.1.1. Singulár

Nominativ

V nominativu mají adjektivní tvary maskulin koncovku -ý, ať už jsou substantiva, ke kterým se vztahují, životná nebo neživotná: *lid izrahelský* (1); *pražský biskup* (4); *horlivý kazatel* (5); *svatý a tejný spovědník* (7); *lenivý Václav* (8); *kanovník pražský* (8); *falešný farizeus* (8); *světlý den* (12); *miláček můj bílý a červený* (15).

Feminina využívají důsledně koncovku –á: věčná pravda (2); nestálá a nejistá milost (6); dobrá věc (7); královská lahodnost (8); spravedlivá věc (10); líbezná vůně (12); dobrá pověst (13); Alžběta neplodná (15); vyfiguryrovaná černá orlice (15).

Neutra končí koncovkou –é: Červené moře (1); svaté evangelium (5); skalotvrdé srdce (5); proboštví vyšehradské (8); zvíře nemluvné (15).

Genitiv

Maskulina životná i neživotná využívají dvě koncovky, a to buď koncovku –ého: podlé mdlého rozumu (1); obět Nového zákona (1); podobenství opravdového celého světa (2); na Horu svatého Víta (6); za času krále českého (6); nepřijímám mně obětovaného ouřadu (8); bál se krále nebeského/ než zemského/ víc ohně pekelného/ než živlového (10). V textu se vyskytují případy, u nichž došlo v koncovce k úžení é > ý: narození přislíbeného syna (3); abys bezbožného života zanechal (9); na žádost pobožného lidu (12). Z pohledu dnešního paradigmatu je zvláštností tvar od hříchu prvopočátečního očištěný (4), který současná čeština neskloňuje podle tvrdého vzoru mladý, nýbrž podle měkkého vzoru jarní.

Feminina mají ve všech případech koncovku –é: do země zaslíbené (1); do těžké a smrtedlné nemoci (4); dvěře náležité víry (5); dům církve svaté (5); blesk oblohy nebeské (5); ze vší krajiny židovské (5); z krajiny české (6); od pobožné královny (7); bohaprázdné žádosti zanechal (9); skrze přímlovu blahoslavené rodičky (10); strach zpáchané svatobitné vraždy (12).

U neuter se vyskytují tytéž koncovky jako u maskulin, tedy –ého: za svatého vyhlášení (2); místo hledaného polepšení (7); podlé přísloví juristského (13) a –ýho: to jest slavného města Prostějova na věži vyfiguryrovaná orlice (15).

Dativ

Rovněž dativní koncovky jsou u maskulin dvojí. Jde buď o koncovku –ému: k životu věčnému (1); svatému Janu (2); lidu chudému a sprostému (4); k slavnému pohřbu (12); velikému patronu (13) nebo koncovku –ýmu: k hlasu tvému bezbožnému (9); k svému královskému stolu (9).

U feminin je pravidelně koncovka –é: ke mši svaté (4); k tmavé noci (11).

Neutra mají opět stejné koncovky jako maskulina, tedy koncovku –ému: k dobrému napominání (2) a koncovku –ýmu: k potěšitelnému obvlažení (16).

Akuzativ

V tomto pádu mají maskulina různé koncovky pro substantiva životná a neživotná. Životná využívají koncovku *-ého*: *jménuji svatého Jana* (2); *osvíceného doktora mezi sebe vzali* (6); *viděje býti muže spravedlivého a svatého* (6); případně koncovku *-ýho*: *nevinnýho mlčedníka/ mučedníkem učinil*. Neživotná maskulina mají důsledně koncovku *-ý*: *v slavný kostel* (4); *život časný obdržel* (4); *taký svatý a přísný život vedl jejich syn* (4); *v stav mníský* (5); *celý svět zejskal* (8); *pro chudý lid* (8); *přes most Pražský* (11).

U feminin není odchylek. Všechna končí koncovkou *-ou*: *slavnou památku světíme* (2); *skrz horlivou modlitbu* (3); *rozveselil sv. Jan Křtitel celou židovskou krajinu* (3); *rosu nebeskou vyžádal* (4); *pro svou nemírnou chlípnost* (7); *pro tak velikou odemně žádanou bezbožnost* (8).

V akuzativu se neutra koncovkou nerovnejší maskulinum, nýbrž bez výjimky využívají koncovku *-é*: *prosím mlčedníka za krátké mlčení* (3); *za malé trpělivé setrvání* (3); *celé křesťanství obveselil* (4); *krvoprzné cízoložství haní* (7); *pro ukrutné svých podanných krve vylití/ tyránské a nespravedlivé jich sužování* (7).

Vokativ

Nejvíce dokladů vokativu máme pro maskulina. Adjektivní tvary vždy končí koncovkou *-ý*: *přemilý můj kazateli* (7); *farizee bohaprázdný* (8); *nevděčný kněže* (8); *královský štedrý almužníku* (14); *milý svatý Jene* (16).

Pouze jeden příklad máme pro vokativ feminin: liško herodesovská (8).

Pro neutra nám text žádný příklad neposkytuje.

Lokál

Maskulina využívají ve většině případů koncovku *-ým*: *v zákoně Starým* (1); *o svatým Janu* (2); *v stavu apoštolským* (5); *v kostele pražským* (6); *na vystaveným hradu* (6); *v marnochlípny tanci* (7); *v tom velikým stavu* (14), ojediněle koncovku *-ém*, která je shodná s dnešním paradigmatickým: *v věčném ohni* (10).

U feminin se vyskytuje koncovka *-é*: *po jeho svaté smrti* (4); *v Akademii pražské* (4); *po vši krajině jordánské* (5); *ve veliké vážnosti* (6); *v mé královské kapli* (8); *na levé straně* (12); *v barvě smutkové* (15).

Neutra mají stejné koncovky jako maskulina, tedy převážně koncovku *-ým*: v *svým obcování vroucným* (2); *po dlouhým cvičení* (5); v *světlu nebeským* (5); o *chvalitebným náboženství* (14), méně koncovku *-ém*: na *pravém křídle* (15).

Instrumentál

Adjektivní tvary závisující na životných i neživotných maskulinech mají v tomto pádu koncovku *-ým*: *duchem prorockým obdařený* (1); *místokrálem egyptským učiněn* (1); *dvořánským a velkopánským způsobem* (6); *spůsobem lstivým a oulistným* (7); *pláštěm na oko pěkným* (8); z *velikým strachem* (11); z *náměstkem Kristovým* (14).

Feminina důsledně využívají koncovku *-ou*: s *manželkou svou svatou* (3); *se nemoudře náhlou přísahou zavázal* (7); *veselou tváří* (9); z *velikou naší škodou* (16).

U neuter je bez výjimky koncovka *-ým*: *horlivým modlením vyžádaný* (3); *divným nebeským světlem* (3); *Čechům dlouhým suchem strápeným* (4); *zlost pěkným přikrytím okrášlil* (7). Za zvláštní zmínku stojí tvar s *školným cvičením* (4), který je dnes skloňovaný podle měkkého vzoru jarní.

5.1.2.1.2. Plurál

Nominativ

U maskulin jsou v nominativu rozdílné koncovky podle životnosti. Životná končí koncovkou *-í*: *svatí lidé* (2); *jiní zatvrzení Židé* (6); *ukrutní katané* (11), a to i v případě, že substantivum, na kterém je přídavné jméno závislé, má zakončení podle neživotného vzoru: *dva velicí suplikanty* (14). Neživotné tvary mají koncovkou *-é*: *se stali veliké zázraky* (3); *viděné nebeské ohně* (11);

Feminina ani neutra náš text nedokládá.

Genitiv

Maskulina mají důsledně koncovku *-ých*: *slovem dvouh velikých svatých Janův* (2); *od rodičův starých pobožných a neplodných* (3); v *klášteře cistercienských mníchův* (4).

Tvary feminin se v textu nevyskytují.

Pro neutrum máme jediný příklad s koncovkou *-ých*: *ze srdcí horlivých* (16)

Dativ

Tvar dativu se v textu vyskytuje ve dvou případech, a to v mužském rodě s koncovkou *–ým*, která se shoduje s dnešním paradigmatickým: *odpověděl ukrutným Židům* (10). *Čechům dlouhým suchem strápeným*.(4)

Akuzativ

U maskulin tvarů životných i neživotných se vyskytuje pouze koncovka *–é*: *pro své veřejné vystupky* (7); *skrze holomky královské* (11); *pro veliké a zjevné zázraky* (13).

Rovněž feminina mají shodně s paradigmatickým koncovku *–é*: *divné věci mluvil* (3); *rozveselil sv. Jan Křtitel hory judské* (3); *zlé věci přikrývají* (6); *hvězdy nebeské spočítáš* (13).

Neutra mají podle dnešního paradigmatického koncovku *–á*. V našem textu je ovšem tvar s koncovkou *–é*: *tyto černosmutné slova obsahuje* (15). Domníváme se, že autor této koncovky využil ve snaze unifikovat koncovky tohoto pádu u všech rodů.

Vokativ

Pro vokativní tvary máme doklady jen z rodu mužského životného, a to s koncovkou *–í*: *láskaví v Kristu Pánu poslouchací a horliví sv. Jana ctitelové* (2).

Lokál

Pro maskulina nemáme žádný příklad z textu.

Feminina končí důsledně koncovkou *–ých*: *po všech horách judských* (3); *po vykonaných školách* (4); *v školách vysokých* (5); *mlčím o kunstovních/ nákladných čtyřech zde jeho veřejných statuis* (14).

Stejnou koncovku využívají i neutra: *v mladých létech* (4); *po městách pražských* (11).

Instrumentál

Bez závislosti na životnosti se u maskulin vyskytují dvě koncovky. Jde buď o koncovku *–ými*: *mezi syny ženskými* (2); *ostovtipnými nápisy okrášlujeme* (16); nebo koncovku *–ýma*: *z velikýma důchody* (9).

Feminina mají pouze koncovku *–ými*: *mezi tvrdými skálami judskými* (5);

Shodnou koncovku mají i neutra: *lahodnými slovy* (10); *kunstovnými světly okrášlujeme* (16).

5.1.2.2. Měkký typ skloňování, vzor jarní

Skloňování přídavných jmen s koncovkami měkkými má vzor jarní. Adjektiv skloňovaný podle tohoto vzoru se v našem textu nalézá poměrně málo. Proto nebudeme podrobně rozebírat jednotlivé pády ale pouze číslo.

5.1.2.2.1. Singulár

V nominativu mají všechny rody koncovku *-í*: *Bůh všemohoucí* (12); *Svatost oltářní* (1); *tajemství boží* (2).

Genitivní tvary mají u maskulin a neuter koncovku *-ího*: *kněz Boha nejvyššího* (1); *v stav kněžství církevního* (5). Feminina končí koncovkou *-í*: *skrze přímluvu rodičky boží* (10).

U dativu máme doklad pro rod mužský s koncovkou *-ímu*: *anjelu zvěstujícímu věřítí nechtěl* (3) a rod ženský s koncovkou *-í*: *k budoucí noci* (11).

Maskulina životná mají v akuzativu singuláru koncovku *-ího*: *v řvoucího lva* (10); tvary neživotných maskulin se v textu nevyskytují. Feminina mají koncovku *-í*: *svou vlastní smrt předzvěděl* (10). Koncovku *-í* mají i neutra: *skrze ještě ukrutnější ohněm pálení* (9).

Pro vokativ nemáme žádný doklad.

V lokálu využívají maskulina i neutra koncovku *-ím*: *v prvním farním kostele* (6); *v posledním kázání* (10). Feminina mají důsledně koncovku *-í*: *v jeho dnešní slavnosti* (3).

Instrumentální tvary maskulin a neuter končí koncovkou *-ím*: *spůsobem duchovním* (7); *haním slovem božím* (9). Feminina v tomto pádu náš text nedokládá.

5.1.2.2.2. Plurál

V jednotlivých pádech plurálu mají (shodně s dnešním paradigmatickým) všechny rody stejné koncovky. V následujícím přehledu ovšem uvedeme (kromě druhého pádu) pouze tvary rodu mužského a rodu ženského, jelikož tvary rodu středního se v našem textu nevyskytují.

Nominativ využívá koncovku *-í*: *boží lidé* (2); *hořející svíce* (12).

Genitiv má důsledně koncovku *-ích*: *nešanujícíce ani kostelních paramentův* (16); *do škol větších* (4); *od učitelův práv duchovních* (4).

V dativu se pravidelně vyskytuje koncovka *-ím*: *Židům zapovídajícím* (10); *k službám duchovním* (1).

Pro akuzativ máme doklad pouze rodu ženského; tvar končí koncovkou *-í*: *boží mluvil* (3).

Vokativ plurálu tohoto skloňování se v našem textu vůbec nevyskytuje.

Lokál využívá koncovky *-ích*: *v ouřadech duchovních* (1); *ve východních krajinách* (4).

Instrumentální tvar můžeme doložit pouze maskulinem; tvar má shodně se současným paradigmatem koncovku *-ími*: *většími zázraky oslavený byl pohřeb* (11).

5.1.3. Smíšená deklinace adjektiv

Adjektiva skloňující se smíšeně mají část tvarů podle skloňování jmenného a část podle složeného. Smíšeně se skloňuje skupina přídavných jmen přivlastňovacích typu *otcův, matčin*³⁴.

V našem textu najdeme příklady této deklinace jen ojediněle: *oděn srstmi velbloudovými* (4); *z náměstkem Kristovým* (14). Ve většině případů autor na místě, kde by měly být tvary smíšené deklinace, užívá tvary složeného skloňování: *v duchu a moci Eliášově* (2), případně autor užije genitivu substantiv: *v životě matky* (4); *v paláci krále Herodesa* (6); *velikých pánův milost* (6).

5.1.4. Nesklonná adjektiva

V našem textu se nevyskytují nesklonná adjektiva přejatá z cizích jazyků. Nalezneme pouze tradiční nesklonný tvar *anjel Páně* (2).

³⁴ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Adjektiva, s. 283.

6. ZÁJMENA (pronomina)

Zájmena jsou plnovýznamovým ohebným slovním druhem, v němž se různou měrou realizuje schopnost jazyka pojmenovávat substance a vlastnosti substitučně.³⁵ Znamená to tedy, že sama zájmena nepojmenovávají osobu, zvíře, věc nebo vlastnost, nýbrž jen zastupují příslušná jména podstatná a přídavná, popř. určitou nebo neurčitou osobu, věc nebo vlastnost jen naznačují nebo na ně odkazují anebo vyjadřují vztah osoby mluvící k nim; teprve ze situace vyplývá, o kterou osobu, věc nebo vlastnost jde.³⁶

Zájmena označují jevy ve vztahu k jejich roli v komunikaci (já, ty, on...); odkazují k referentu v rámci textu nebo ukazují mimo text (on, ona, ono, ten, tento...); vyjadřují vztah komunikační role a posesivity (můj, tvůj, svůj...); vyžadují doplnění informací o předmětu komunikace (kdo, co jaký, který, čím); vyjadřují vztah (kdo, co jaký, který, čím, jenž); vyjadřují různé odstíny neurčitosti předmětu, vlastnosti nebo vlastníka (někdo, ledajaký, čísi atd.); popírají předmět nebo vlastníka (nikdo, nic, žádný, ničím); identifikují (týž, jiný); totalizují a kvantifikují (všichni, každý); reflexivizují (se, svůj).³⁷

Zájmena lze dělit na bezrodá a rodová. Bezrodá mají specifické skloňování, které dále popíšeme a doložíme příklady. Zájmena rodová mají buď skloňování shodné se skloňováním přídavných jmen, tedy podle vzorů mladý a jarní, nebo mají skloňování zájmenné. To se dále dělí na tvrdé (podle vzoru ten) a měkké (podle vzoru náš).

6.1. Osobní zájmena (*personalia*)

Úkolem osobních zájmen je označovat role v komunikaci a odkazovat k referentu v rámci situace nebo textu. Souvisejí sémanticky i funkčně velmi těsně s osobou u sloves.³⁸

Zájmenem **já** se užívá pro první osobu. Označujeme mluvčího, tedy sami sebe. Zájmeno *já* je bezrodé a má specifické skloňování. V nominativu je tvar *já: já začnu ve jménu Páně (3); já nejsem Kristus (8); já povídám (8); já jsem tebe učinil kazatelem (8).*

³⁵ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Zájmena, s. 284.

³⁶ HAVRÁNEK, Bohuslav, JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha : Nakladatelství Fortuna, 2002. ISBN 80-7168-555-0. Zájmena, s. 87.

³⁷ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Zájmena, s. 285.

³⁸ Tamtéž, s. 285.

Genitiv má v současné češtině tvary *mě, mne*. V našem textu se ovšem vyskytuje tvar *mně*: *pro tak velikou odemně žádanou bezbožnost* (8); *žádosti/ kterou u mně pohledáváš* (9). Také dativ má v současné češtině dvě možnosti, a to *mně* a *mi*. V našem textu se ovšem vyskytuje pouze *mně*, a to i v příklonných pozicích: *případlo mně na koncept* (2); *jenom mně pověz* (8); *nepřijímám mně obětovaného ouřadu* (8); *mně to/ co já žádám/ učiniti nechceš* (9); *mně přicházejí na mysl dva velicí suplikanty* (14). Akuzativ má tvary *mne* a *mě* (v našem textu psáno ovšem *mně*): *maličko uzříte mne a maličko neuzříte mne* (10); *za to mně žádá* (15). Lokál využívá tvaru *mně*: *přijde sílnější po mně* (10). Instrumentální tvary nelze v textu dohledat.

Zájmeno **ty** se užívá pro druhou osobu. Označuje adresáta, tedy osobu, s níž mluvíme. Zájmeno *ty* je bezrodé a má tedy zvláštní skloňování. Pro nominativ se užívá pouze tvar *ty*: *ty nic trpět nebudeš* (7); *se ho tázali/ ty kdo jsi* (8); *co ty ještě nevíš* (8); *zdaliž ty nejsi vyšehradský probošt* (8); *ty se unavuješ plamenem* (9). V jednom případě se v textu vyskytuje stažený tvar spojení *ty jsi*: *a tys tak zatvrzelý* (9). Tvary genitivu se v textu nevyskytují. Dativ využívá tvarů *tobě* a *ti*: *nesluší se tobě mít manželku* (6); *co se tobě má královna tak často spovídá* (7); *tobě velikou sumu peněz pro chudý lid svěřuji* (8); *ještě ti dávám biskupství* (9); *co se ti má královna spovídala* (11). Také akuzativ využívá dvou tvarů, a to *tebe* a *tě*: *já jsem tebe učinil kazatelem* (8); *skrz tebe žádaje* (16); *královna má tě učinila svým spovědníkem* (9). Tvary lokálu ani tvary instrumentálu se v textu nevyskytují.

Zájmena **on, ona, ono** se užívají pro třetí osobu. Tato zájmena zastupují označení předmětu komunikace kromě mluvčího a adresáta a odkazují na něj v rámci textu nebo situace. Označujeme jimi tedy osoby nebo věci, o nichž mluvíme. Zájmeno **on** má skloňování zájmenné měkké podle vzoru náš. V nominativu je tvar *on*: *on jest Eliáš* (2); *i on chtěl býti v stavu apoštolským* (5); *lid se nedomníval/ že on jest Kristus Pán* (12). Ačkoliv genitiv nabízí množství tvarů, v našem textu se objevují pouze dva: *cokoliv od něho žádati bude* (7); *aby se ho oulisně ptali* (8). Náš text nedokládá varianty s náslovným *j-*. Dativ nabízí tři možné tvary. Jde buď o tvar *němu*: *vycházeli k němu ze vsí krajiny* (5); *že se k němu ze všech stran poslouchací zbíhali* (6), dále o kratší tvar *mu*: *že mu jeho krvoprzné cízoložství haní* (7), nebo o tvar s náslovným *j-*: *tehdy řekli jemu kdo jsi pak* (8). Také akuzativ nabízí množství tvarů. V našem textu se nejčastěji vyskytuje krátký tvar *ho*: *poslouhající ho mnoho činíval/ a rád ho poslouchal* (6); *že ho proto o hlavu tresce* (7). Méně často narazíme na tvar *jeho*: *bylby jeho k smrti odsoudil* (8); *a jeho za spasitele neměl* (12) a na tvar *jej*: *rozdávátele jej ustanovil* (6); *smělé*

přišli učedníci jeho a jej uctivě pochovali (11). V textu se vůbec nevyskytují tvary s náslovným *ň-* (něho, něj). Lokál využívá pouze jediný tvar, a to *v něm*: *v něm samém skryté nebylo* (5); *viděl že silnější jest v něm vnítr oheň hořející* (11). Co se instrumentálu týká, dokládá náš text pouze variantu s náslovným *ň-*, tedy *nim*: *předejde před nim v duchu* (2); *nad nim* (12); *byl Bůh s nim* (14). Od zájmena **ona** máme doklad pouze pro akuzativ s náslovným *j-*: *nerozsvícuje svíce a v skryté ji staví* (5); *vody mnohé nemohli uhasíti lásky/ aniž řeky zatopějí ji* (11) a pro instrumentál s náslovným *ň-*: *rozveselil Horu Zelenou a s ni celou Českou zem* (3). V instrumentálu dochází ke krácení samohlásky. Od zájmena **ono** se v textu vyskytuje pouze akuzativní tvar *je*: *ale proboštví to nyní jest prázdné / mohu je dáti komu chci* (8).

Zájmeno **my** užíváme pro první osobu. Označuje vždy mluvčího a další osoby. Jedná se o zájmeno bezrodé, a má tedy specifické skloňování. V nominativu je tvar *my*: *my jsme svojí* (7). Dativ má vždy tvar *nám*: *nejenom sprostý/ ale i nám ošklivý pokrm* (4); *upros nám u Boha všemohoucího* (16). Ve všech případech akuzativu je tvar *nás*: *voda křtu svatého nás k životu věčnému obmývá* (1); *vedl jsi nás v občerstvení* (16); *za nás orodování hledající* (16). Tvary genitivu, lokálu a instrumentálu nemůžeme podložit textem.

Zájmeno **vy** se užívá pro druhou osobu. Označuje adresáta a další osoby s výjimkou mluvčího, tedy osoby, se kterými mluvčí mluví. Zájmeno *vy* je bezrodé a skloňuje se specificky. Z našeho textu máme ovšem pouze tři příklady. Jedná se o dativní tvar *vám*: *povídám k vám dvoum* (14), akuzativní tvar *vás*: *abychom vás více poslouchali než Boha* (10) a instrumentální tvar *vámi*: *již mnoho s vámi mluvíti nebudu* (10).

Zájmena **oni**, **ony**, **ona** zastupují označení předmětů komunikace (kromě mluvčího a adresáta) a odkazují na ně v textu nebo v situaci. Pro tato zájmena máme jen malý počet příkladů. Nejčastěji se v textu vyskytuje nominativ zájmena *oni*: *jak oni přiznávají* (14); *oni ze svatým evangelistou Lukášem zarmouceně přednášejí* (14); *oni slyšeti mohli* (15). Genitiv se v textu vůbec nevyskytuje. Jeden doklad máme pro dativ, který má tvar *jim*: *stalo se jim* (2). Akuzativ využívá tvaru *je*: *těla svatých mučedníkův poctivě pochovati nedali/ ale je buďto litému zvířeti aneb rybám ve vodě k strávení odevzdati se vynasnažovali* (11). V lokálu je pravidelný tvar *o nich*: *tak svědčí o nich sv. Lukáš* (3); *neb se o nich řícti může* (14). Jedním příkladem můžeme doložit instrumentální tvar *ními*: *má síce pera/ ale s ními psáti neumí* (15). V tomto tvaru dochází k dloužení samohlásky v koncovce.

Zvratné zájmeno osobní označuje vztah k osobě nebo věci, která je v téže větě podmětem, a to bez rozdílu, zda jde o osobu první, druhou nebo třetí. Toto zájmeno nerozlišuje singulár a plurál. Nemá úplné paradigma, netvoří totiž tvar nominativu. Genitiv má tvar *sebe*: *kat/ kterého vždy u sebe měl* (9). Dativ využívá tvaru *sobě*: *jak by sobě to řečeno bylo* (5); *srdce k sobě přitahoval* (5); *hned k sobě povolati poručil* (11), krátký tvar *si* náš text nedokládá. Akuzativ má tvar *sebe*: *osvíceného doktora mezi sebe vzali* (6); *neb nad sebe na světě většího nemají* (14) nebo kratší tvar *se*: *oponou se přikrývají* (7); *dělal se pokrýtec zarmouceným* (7); *ty se unavuješ plamenem* (9). Lokál využívá tvaru *sobě*: *se něco vyjeví samo v sobě* (1); *co ti v sobě obsahují* (7); *co pravíš sám o sobě* (8). Instrumentál má tvar *sebou*: *podobenství před sebou měli* (2); *hlas volající mezi sebou míti žádali* (7).

6.2. Přivlastňovací zájmena (posesiva)

Tato zájmena vyjadřují komunikační roli osoby, k níž se vztahují, zároveň s významem posesivity. Konkuruje tedy v tomto významu genitivu posesivnímu substantiva nebo adjektivu přivlastňovacímu.³⁹

Zájmeno **můj** přivlastňuje první osobě singuláru, tedy mluvčímu. Má skloňování zčásti složené podle tvrdého vzoru *mladý*. Pouze nominativ, vokál a akuzativ singuláru mají tvary podle skloňování zájmenného. Pro rod mužský má nominativ a vokativ singuláru tvar *můj* (podle vzoru *náš*): *miláček můj bílý* (15); *jsi můj královský kazatel* (8); *přemilý můj kazateli* (7). Genitiv využívá tvar podle vzoru *mladý*, tedy tvar *mého*. V našem případě došlo ke zúžení *é* v *ý*: *podlé mýho ouřadu* (9). Tvary dativu, akuzativu a lokálu se v našem textu nevyskytují. Instrumentál má tvar skloňovaný podle adjektivního vzoru *mladý*: *tebe učinil kazatelem mým* (8). Ženský rod může mít tvary podle vzoru *mladá* i podle vzoru *naše*. V našem textu se vyskytují tvary skloňované podle adjektivního vzoru *mladá*: *má královna* (7); *z mé milosti* (8); *jsi mé královny spovědník* (8); *v mé královské kapli* (8); *v mé mocí jest* (8). Pro rod střední máme pouze dva příklady, a to v genitivu: *při počátku přednesení mého* (3) a v lokálu: *v mém kázání* (2). Oba tvary jsou skloňovány podle vzoru *mladé*.

Zájmeno **tvůj** přivlastňuje druhé osobě singuláru. Skloňuje se stejně jako zájmeno *můj*. Pro rod mužský máme doklady pouze pro tři pády. V dativním tvaru

³⁹ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Zájmena, s. 288.

dochází k úženi: *tvýmu králi* (9); *k hlasu tvýmu bezbožnému* (9). Akuzativ má tvar *tvého: míti manželku bratra tvého* (6). Instrumentál využívá tvaru *tvým: ty se unavuješ plamenem tvým* (9). Plurál má tvar *tvými: jako se ty ze tvými spolumučedníky v nebi raduješ* (16). V tomto případě stojí zájmeno *tvůj* na místě zájmena *svůj*. V rodě ženském můžeme doložit opět jen tři pády, a to nominativ: *manželka tvá* (15); *co jest žádost tvá bíločervená suplikantko* (15), dativ: *k tvé slavnosti* (16) a akuzativ: *z bíločerveného nápísu vyjevují prosbu tvou* (15); *skrz tvou svatou přímluvu* (16). Pro rod střední máme doklady pouze dva, a to pro genitiv: *tvého zvelebení hledající* (16) a pro akuzativ: *skrze tvé svaté orodování* (16).

Třetí osobě singuláru přivlastňují zájmena *jeho* a *její*. Zájmeno **jeho** je neskloňné, má tedy ve všech pádech singuláru i plurálu stejný tvar: *Jan Nepomucký byl jeho následovník* (2); *od jeho rodičův* (4); *anjel Páně otci jeho zvěstoval* (2); *jeho ctnosti ve veliké vážnosti měl* (6); *o svatým jeho jazyku* (14). Zájmeno **její** se skloňuje podle měkkého vzoru přídavných jmen *jarní*. V našem textu máme doklad pro nominativ, ve kterém došlo ke zkrácení koncové samohlásky: *já ale jakožto její řečník a vykládatel* (16). Za zvláštní zmínku stojí spojení *k její zázračnému obrazu* (11), ve kterém se neshoduje pád zájmena a podstatného jména.

První osobě plurálu přivlastňuje zájmeno **naš**. Toto zájmeno funguje jako vzor zájmenného skloňování měkkého. Nominativ singuláru mužského rodu má tvar *naš: náš sv. Jan* (3); *naš římský císař* (14). V genitivu maskulina i neutra je tvar *našeho: podlé mdlého našeho rozumu* (1); *našeho sv. Jana narození* (3). Dativ má tvar *našemu: k napomenutí našemu* (2). Akuzativ máme pouze pro ženský rod: *na naší vysokou věž* (15). Zde došlo k dloužení samohlásky v koncovce. Lokálový tvar se neshoduje s dnešním paradigmatickým. Narozdíl od dnešního tvaru *o našem* užívá tvar *o našich: o svatým našim patronu* (15). Pro instrumentál máme pouze tvar ženského rodu: *z velikou naší škodou* (16). U nominativu plurálu maskulin dochází k dloužení koncovky: *oba naší Janové* (6). Neutra mají shodný tvar s dnešním paradigmatickým: *hořejí srdce naše* (16). Pro plurál nám text poskytuje dále jen genitiv maskulin, u kterého opět dochází k dloužení: *to se stalo u našich svatých Janův* (4); *okna domův našich* (16).

Zájmeno **váš** přivlastňuje druhé osobě plurálu. Z textu máme doklad pro nominativ: *někdy vaší svatí rodiče jsouc postaveni* (14) a pro dativ: *láskám vašim* (3). V obou případech došlo k dloužení koncovky.

Třetí osobě plurálu přivlastňuje zájmeno **jejich**. Náš text dokládá pouze tvar nominativu: *přísný život vedl svatý jejich syn* (4).

Přivlastňovací zájmeno zvrtné **svůj** přivlastňuje kterékoli osobě, je-li v téže větě podmětem.⁴⁰ Toto zájmeno se skloňuje stejně jako zájmena můj a tvůj. Genitiv singuláru maskulina a neutra má tvar *svého*: *nedaleko od stromu svého ovotce padá jeho* (4); *obveselil místo svého narození* (4), femininum má tvar *své*: *v životě matky své byl posvěcený* (4). Dativ maskulina a neutra má tvar *svému* (dochází k úžení): *král mlčedlníka svému kmotru katovi na mučení odevzdal* (9), femininum má svar *své*: *mnozí jenom duši své vlastní k spasení svítějí* (5). V akuzativu se liší tvar maskulina od tvaru neutra. Maskulinum životné má tvar *svého*: *svého předka sv. Jana Křtitele následoval* (3), příp. *svýho*: *Johanna jeho za svýho spovědníka jest vyvolila* (6). Neutrum má tvar *své*: *opakoval král zlé předsevzetí své* (10). Femininum využívá tvaru *svou*: *pro svou nevinost* (1). Lokál maskulina a neutra má tvar *(o) svém*: *v narození svém* (3), příp. *svým*: *v svým obcování* (2). Pro femininum nemáme doklad. Instrumentál maskulina a neutra využívá tvar *svým*: *královna tě učinila svým spovědníkem* (9); *rozveselil sv. Jan narozením svým hory judské* (3), feminina mají tvar *svou*: *s manželkou svou divné věci mluvil* (3). V plurálu máme doklad pouze pro maskulina, a to pro genitiv: *všichni spovídající se hříchův svých* (5), lokál: *oba se byli zstarali ve dnech svých* (3) a instrumentál: *Jan přednášel ze svými kanovníky* (10).

6.3. Ukazovací zájmena (demonstrativa)

Pomocí demonstrativ ukazujeme a odkazujeme na určitou osobu, zvíře, věc nebo vlastnost.⁴¹ Tyto funkce ukazovací i odkazovací slouží k orientování účastníků komunikace k předmětu komunikace.⁴²

Zájmeno **ten** slouží jako vzor zájmenného skloňování tvrdého. V nominativu singuláru maskulina je tvar *ten*: *spůsobil zázrak ten u Pražanův veliké zděšení* (12). Genitiv má důsledně tvar *toho*: *echo toho hlasu* (6); *bojte se toho/ který může tělo i duši zatratiti* (10). Dativ užívá tvaru *tomu*: *ke cti tomu Svatému* (13); *utíká k tomu/ který se podlé Písni Šalamounové jmenovati může* (15). Akuzativ tohoto zájmena má dva tvary lišící se životností. Pokud je substantivum, ke kterému odkazuje, životné, užívá se tvaru *toho*: *učitelé toho tak osvětleného doktora mezi sebe vzali* (6). Pokud je substantivum neživotné, pak následuje tvar *ten*: *plamen ten uhasíti mohla* (11); *zázrak ten z velikou*

⁴⁰ HAVRÁNEK, Bohuslav, JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha : Nakladatelství Fortuna, 2002. ISBN 80-7168-555-0. Zájmena, s. 88.

⁴¹ Tamtéž, s. 88.

⁴² GREPL, Miroslav, et al. *Průruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Zájmena, s. 291.

radosti ukazovala (12). Lokál užívá pravidelně tvaru (*o*) *tom*: *v tom velikým stavu* (14); *o muži tom jsem mluvil* (16). V instrumentálu tohoto zájmena došlo ke krácení, užívá se tedy tvaru *tim*: *tim hlasem pohnutý* (6); *mínil lenivec způsobem tim Jana z světa vykořeniti* (8). V několika případech se objevuje za zájmeným tvarem přípona –ž, která se vyskytuje u zájmen identifikačních: *skrže tohož velikého Svatého* (13); *v tomž domu* (4); *podlé vejstrahy tohož nebeského krále* (10). V tomto případě plní zájmena funkci identifikační.

Femininum má v nominativu tvar *ta*: *řeka ta bez děšte velice jest se rozmnožila* (11). Genitiv užívá tvaru *té*: *s té hory* (4). Pro dativ nemáme příklad z textu. Akuzativ užívá důsledně tvaru *tu*: *že celou krajinu tu od smrti hladu divně zachoval* (2); *udělej mně tu lásku* (7). Lokál má tvar (*o*) *té*: *v té potřebě* (14). V jediném případě se v lokálu užilo tvaru *tej*: *na naší vysokou věž jsem hleděl/ taký na tej poníženého a divného k sv. Janu suplikanta spatřuji* (15). Pro instrumentál se užívá tvaru *tou*: *mezi jinými milostmi tou obdařený* (13).

Zájmeno **to** má kromě nominativu a akuzativu stejné tvary jako zájmeno *ten*. Nominativ užívá tvaru *to*: *to všechno v podobenství stalo se* (2). Genitiv má tvar *toho*: *toho vyobrazení byl Eliáš prorok* (2). Pro dativ se užívá tvar *tomu*: *a při jeho z hrobu vyzdvížení/ a od papežských k tomu nařízených komisařův prohlídávání* (14). Akuzativ má tvar shodný s nominativem, tedy tvar *to*: *aby to tělo někde daleko a na tejně místo dali* (12). Lokál má tvar (*o*) *tom*: *o tom všem mlčím* (14). Pro instrumentál nemáme z textu příklad.

Plurál těchto zájmen má kromě nominativu a akuzativu shodné tvary ve všech rodech. Z textu můžeme doložit nominativ pouze od životných maskulin. V tomto pádu se vyskytuje tvar *ti*, příp. zdložený tvar *tí*: *aby tí, kteříž vcházejí viděli světlo* (5); *tí kteříž byli poslani* (8). Genitiv všech rodů užívá tvaru *těch*: *nebojte se těch/ kteříž zabijejí tělo* (10); *nemůže těch znamení činit* (14); *v těch věcech* (15). Další pády plurálu nemůžeme z textu doložit.

Zájmeno **takový** ukazuje na vlastnost a jejího nositele, odkazuje na ně v rámci textu. Toto zájmeno má tvary shodné s adjektivním skloněním typu *mladý*. Z našeho textu máme pro toto zájmeno jen malý počet příkladů. V singuláru můžeme doložit nominativ maskulina: *kdeby takový svatý poklad skovaný byl* (12), akuzativ maskulina: *nejsem na takový způsob probošt vyšehradský* (8) a feminina: *kdož příhodu takovou vyjeví* (13) a instrumentál neutra: *kazatele přijal s takovým vydařením* (6). V plurálu

máme doklady pouze pro nominativ maskulina: *jsou tehdy zázraky takové povědomí samému s. Janu* (13) a feminina: *příhody takové jsou nemožné* (13).

Zájmeno **sám** plní zdůrazňovací a vytýkací funkce. Delší tvary tohoto zájmena se skloňují podle deklinace adjektivní složené. Pouze v akuzativu jsou možné tvary sama, samu, samo, samy. Z textu máme pro toto zájmeno velice málo příkladů. V singuláru můžeme doložit nominativ, který se skloňuje jmenně: *než se něco vyjeví samo v sobě* (1); *co pravíš sám o sobě* (8). Pouze ve femininu se vyskytuje tvar skloňující se adjektivně: *a samá věčná pravda to svědčí* (2). Dále můžeme doložit pouze tvary maskulin, a to v genitivu: *od samého Krista Pána* (5), v dativu: *zázraky takové povědomí samému s. Janu* (13) a nakonec v lokálu: *v něm samém skryté nebylo* (5). Tvar plurálový doložíme pouze nominativem: *jenom sami sobě k spasení světějí* (5).

6.4. Zájmena (ne)totožnosti (identifikační)

Tato zájmena vyjadřují, zda jevy označované zájmeny jsou totožné s dalšími jevy téhož druhu, nebo zda jsou naopak netotožné (odlišné).⁴³ Významu totožnosti slouží zájmena **týž**, **táž**. Text nám poskytuje pouze malé množství příkladů v singuláru, a to pro instrumentál maskulina: *týmž způsobem s. Jan Nepomucký od rodičův svatých vyžádaný jest se narodil* (3), genitiv feminina: *u těž hory* (4), lokál feminina: *slyšelo se i na těž hoře vystaveným hradu* (6) a instrumentál feminina: *co někdy vaší svatí rodiče jsouc postavení/ s touž stížností/ což někdy oni ze svatým evangelistou Lukášem zarmouceně přednášejí* (14). V plurálu máme příklad pro akuzativ, který je odlišný od dnešního paradigmatu (tytéž): *skrz týž dva živly* (12). Zde dochází ke zkrácení tvaru a ještě k úžení samohlásky é: *těž > týž*.

Opačný význam – netotožnost (odlišnost) vyjadřuje zájmeno **jiný**, **jiná**, **jiné**. Tato zájmena mají pravidelné tvary podle adjektivního tvrdého vzoru mladý. Z textu máme doklad pro plurál životného maskulina: *jako jiní zatvrzení Židé k pokání/ a hříchův k vyznání pohnuti byli* (6) a genitiv maskulina: *více hořel strach zpáchané svatobitné vraždy/ než u jiných dív zázrakův* (12). Tvar odlišný od dnešního paradigmatu se vyskytuje v plurálu neutra: *neb že ta a jiné tajemství Starého zákona/ byli podobenství a vyobrazení pravdy Nového* (2).

⁴³ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Zájmena, s. 294.

6.5. Zájmena tázací (interogativa).

Jde o zájmena, jejichž funkcí je žádat doplnění informací, ptát se na substance, vlastnosti nebo vlastníky.⁴⁴

Pomocí **kdo** se tážeme na neznámou osobu, nikoli na zvíře, a to na singulár i plurál. Zájmeno **kdo** se skloňuje podle zájmeného vzoru *ten*. Náš text dokládá pouze tvar nominativu: *kdo jsi?* (8). Ojediněle se objeví tvar s příponou *-ž*: *ty kdož jsi?* (8); *kdož se chváliti bude?* (13).

Zájmeno **co** se táže na neznámý objekt i na zvíře. Skloňuje se podle zájmeného vzoru *náš*. Náš text dokládá pouze tvary nominativu: *co se tobě má královna tak často spovídá?* (7); *co je platno člověku/ aby taký celý svět zejskal?* (8); *co se děje?* (12). Minimálně se vyskytuje tvar s příponou *-ž*: *což jiného byl/ nežli podobenství opravdového celého světa?* (2). V jednom případě se vyskytuje stažený tvar spojení *co jsi*: *cos ty za člověka?* (9).

Jaký se ptá na neznámou vlastnost substance. Skloňuje se podle adjektivního vzoru *mladý*: *jaké to dítě bude?* (3). V jediném případě se vyskytuje tvar **kaký**: *kaký konec života svého tejš veliké potěšitelkyni jest obětoval?* (11);

Další tázací zájmena se v našem textu nevyskytují.

6.6. Zájmena vztážná (relativa)

Vztážnými zájmeny se vyjadřuje vztah vedlejší věty k větě řídící, nebo k některému jejímu členu. Jedná se o zájmena **kdo**: *tomu koho se tejká* (13), **co**, příp. **což**: *odpověděl to/ co někdy ukrutným Židům* (10); *s touž stížnosti/ což někdy oni ze svatým evangelistem Lukášem zarmouceně přednášejí* (14), **který**: *podobenství Červené moře/ skrze které lid izrahelský do země zaslíbené prošel* (1); *místo v kterým se narodil* (3); *myslili všeckny kteříž slyšeli v srdci svém* (3); *vůně která z něho vycházela* (12), **jenž**: *oheň tyranství jenž zevnitř pátil* (9). V textu se setkáme s nesprávným užitím zájmena *jenž*: *jména se přirovnávají z věcmi/ jenž vyznamenávají* (2).

6.7. Zájmena neurčitá (indefinita)

Zájmena neurčitá jsou *ta*, kterými blíže nenaznačujeme, o kom nebo o čem je řeč, nebo to naznačujeme jen obecně. Tato zájmena jsou složena ze zájmen tázacích a

⁴⁴ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Zájmena, s. 295.

z různých předpon a částí.⁴⁵ V našem textu se jedná jen o předponu *ně-*: *že než se něco vyjeví* (1); *jako na nějaké poušti* (4); *někdo obdrží skrz přimluvu sv. Floriána zachování* (13) a část *-koliv*: *ji dáti chce/ cokoliv od něho žádati bude* (7).

6.8. Totalizátory

Jde o zájmena, která vyjadřují význam úplného množství.⁴⁶ To dokáží zájmena **každý** a **všechen** a jejich varianty: *to všechno v podobenství stalo se* (2); *rozhlašovala se všechna slova* (3); *myslili všechny kteříž slyšeli* (3); *všichni to vidouce* (3); *aby všem kteří skrz dvěře náležité víry vcházejí* (5); *u všech svatých* (6); *ze všemi k pohřbu potřebnými věcmi* (12); *všechny zázraky a dívy* (12); *před všemi Bůh řekl* (13); *od všech našich nepřátel* (16); *každý to rád milé vyjevuje* (13); *každý biskup (i každý kněz) z lidu vyvolený/ za lidí bývá postaven* (15).

Opačný význam, tedy popření jakéhokoli množství, vyjadřují v textu zájmena **nic** a **žádný**: *obyvatelé v tomž domu žádného pokoje neměli* (4); *žádný nerozsvícuje svíce* (5); *nebude s toho žádného pohoršení* (7); *ani ty nic trpět nebudeš* (7); *bez ohledu duchovenství/ nad kterým žádného práva neměl* (9); *nic neobdržíš ukrutné tyránství/ nic neprospíváš* (9); *nic se ukrutnosti královské nebojíce* (12); *žádného zázraku neučinil* (12); *žádnou milost od Boha neobdržel* (13); *žádný nemůže těch znamení činití* (14); *neb žádného člověka na zemi milosti nepotřebují* (14).

⁴⁵ HAVRÁNEK, Bohuslav, JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha : Nakladatelství Fortuna, 2002. ISBN 80-7168-555-0. Zájmena, s. 89.

⁴⁶ GREPL, Miroslav, et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4. Zájmena, s. 300.

ZÁVĚR

Při analýze barokního textu jsem došla k zajímavým poznatkům v oblasti pravopisné a morfologické.

V kapitole *Tisk textu* uvádím, jakými grafémy se označují jednotlivé fonémy. Tato kapitola je základem pro převedení originálního textu do novodobého pravopisu. (Novočeský přepis připojuji v příloze.) Ze souhlásek je zajímavý foném *S*. Velké *S* se v textu tiskne stejně jako dnes, tedy *S*, nebo jako znak podobný řeckému písmenu delta, tedy δ . Malé *s* se tiskne stejně jako dnes v pozici na konci slov a pokud se jedná o předložku. Uprostřed slov se tiskne jako „dlouhé“ *f*. Foném *Š* se netiskne grafémem *Š* jako dnes ale spřežkami *Sf* nebo *df*. Malé *š* se uprostřed slova tiskne jako dvě „dlouhé“ *f*, tedy *ff*, a na konci slova jako „dlouhé“ *f*, po kterém následuje malé točené *s*, tedy *fs*. Grafémy *Z*, *z* se tisknou zcela pravidelně. Ve své práci upozorňuji na to, že je v tisku patrný vliv asimilace znělosti u souhlásek *s* a *z*. Ten je zapříčiněn moravským původem autora. Odlišně než dnes se tiskne velké *Č*, totiž spřežkou *Cž*. Rovněž grafém *Ř* se tiskne spřežkou, a to spřežkou *Rž*. Grafém *Ž* se tiskne buď stejně jako dnes, nebo *s* tečkou místo háčku.

Složitější je situace u grafémů *G*, *g*. Ty totiž označují foném *g* i foném *j*. V textu přitom nejsou odlišeny tečou ani jiným diakritickým znaménkem. Jako grafém *j* se tiskne hláska *í* uprostřed slova, velké *J* na začátku slova označuje opravdu foném *j*. Zajímavý je grafém *l*, který má v tisku dvě podoby, a to *l* a *l'*. Snažila jsem se nalézt pravidlo v užívání těchto grafémů a zjistila jsem, že jsou užívány zcela nahodile. Pravidlem je pouze zakončení 3. osoby plurálu, ve kterém se vždy vyskytuje *l*. Naopak jako *l'* se vždy tiskne tvarotvorná přípona nekoncová slovesných tvarů ve 3. osobě singuláru všech rodů.

Zvláštní pozornost věnuji zdvojeným grafémům, zjednodušení a hranici slov. tyto jevy jsou z dnešního pohledu zajímavé, jelikož se liší od dnešního stavu. U samohlásek bych upozornila na foném *u*, který se na začátku slova tiskne grafémy *V*, *v*. Uprostřed a na konci slova se tiskne stejně jako dnes, tedy *u*.

Pokud jde o jevy hláskoslovné, zjistila jsem, že se v našem textu ani v jednom případě nevyskytuje protetické *v-* před *o*, ačkoli se tento jev běžně vyskytuje již od 14. století. Dva doklady jsem v textu objevila pro protetickou hlásku *h-*. Dále se v kapitole *Hláskosloví* věnuji diftongizaci *ú > ou*. Příklady dokládám, že k tomuto jevu došlo jak na začátku slov, tak na jejich konci. Méně častá je diftongizace *ý > ej*. Uplatňuje se

uprostřed slov a v předponě *vý-*. V koncovkách se tato diftongizace vůbec neuplatňuje, vždy se tam píše *-ý*. Větší pozornost věnuji změně *é > í*. Uprostřed slova k tomuto úžetí dochází pouze ve dvou případech. Oproti tomu je v koncovkách tato změna velice častá. Nejčastěji k ní došlo u přídavných jmen tvrdého typu složeného skloňování a u zájmen. Pro větší přehlednost jsem se tedy rozhodla příklady roztrdit na přídavná jména a zájmena. Zájmena dále třídím podle druhu. Zjistila jsem, že ke změně došlo především u zájmen přivlastňovacích, ojediněle u zájmen záporných a vztažných. Text vůbec nedokládá zúžení u zájmen ukazovacích a tázacích. Oba slovní druhy dále třídím podle jednotlivých pádů. Uvádím také přehled příkladů, u nichž k úžetí *é > í* nedošlo. Tím dokazuji, že se úžetí nevztahovalo jen na určité slabiky, ale platilo obecně. Také se nevztahovalo na vybraná slova, stejné slovo lze totiž často nalézt v přehledu zúžených i nezúžených slov. Věřím, že toto rozdělení přinese lepší možnost snáze se orientovat v této problematice.

Největší část své práce jsem věnovala morfologii. Důkladně jsem se zabývala třemi základními slovními druhy, a to podstatnými jmény, přídavnými jmény a zájmeny. Pro další slovní druhy bohužel v mé práci nezbyl prostor.

U podstatných jmen rozebírám všechny jejich gramatické kategorie. Největší pozornost věnuji skloňování, které přináší mnoho zajímavých poznatků. Příklady jsem opět pečlivě roztrdila nejen podle rodu a vzoru, ale v jejich rámci také na singulár a plurál a dále podle pádů. Tak jsem zjistila, která zakončení substantiv se shodují s dnešním paradigmatickým a která nikoli.

Tvary singuláru vzoru pán využívají stejných zakončení jako dnes. V lokálu se objevuje pouze koncovka *-u*, a to i u krátkých tvarů, kde se dnes užívá koncovka *-ovi: o Janu*. V nominativu plurálu tohoto vzoru někdy dochází k dlužení koncovky *-i: mučedlníci*. Odlišné zakončení oproti dnešnímu stavu má genitiv plurálu, totiž zakončení koncovkou *-ův*. V ostatních pádech jsou koncovky stejné jako dnes. Singulárové tvary vzoru muž mají shodná zakončení s dnešním paradigmatickým. Za zmínku stojí pouze archaická podoba vokativu *kněže*. U nominativních, vokativních a instrumentálních tvarů plurálu došlo k dlužení samohlásky v koncovce. Genitiv plurálu má opět zakončení *-ův*. Zvláštním případem jsou substantiva rodiče a nepřítel. Od substantiva rodiče je genitiv utvořen buď pravidelně: *rodičův*, nebo pomocí koncovky *-í: rodičí*. Stejně tak se v textu objevují dva tvary od podstatného jména nepřítel, a to buď s koncovkou *-ův: nepřátelův*, nebo tvar bez koncovky: *nepřítel*, který je shodný s dnešním paradigmatickým. Singulár vzoru hrad se shoduje s dnešním stavem. Za zmínku

stojí dativní tvar *pohřebu*, ve kterém zůstává pohybné *-e-* (oproti dnešnímu tvaru pohřbu). V genitivu plurálu tohoto vzoru je opět koncovka *-ův*. Zvláštností je lokálové zakončení *-ích*, které je podle dnešního paradigmatu možné, ovšem v našem textu se ocitá na místech, kde je dnes koncovka *-ech*: *o obrazích*; *v erbích*. V instrumentálu se kromě řádné koncovky *-y* vyskytla i koncovka *-ami*: *houfami*. U substantiv skloňovaných podle vzoru stroj je odchylka pouze v genitivu plurálu, kde je opět koncovka *-ův*.

Oproti maskulinům mají feminina mnohem méně odchylek od dnešního paradigmatu. U vzorů žena a růže se nepravidelnosti vůbec nevyskytují. V lokálu singuláru vzoru píseň dochází k dloužení samohlásky v koncovce. Stejně je tomu i u vzoru kost. U tohoto vzoru navíc dochází ke krácení v instrumentálu singuláru: z *velikou radosti*. V plurálu instrumentálu se vyskytuje zvláštní tvar *o veřejných statuis*, a to pravděpodobně z toho důvodu, že se jedná o cizí slovo nepřizpůsobené českému skloňovacímu systému. Dvojitý tvar má instrumentál plurálu substantiva věc: z *věcmi*; z *potřebnými věcí*.

Nejméně odchylek se vyskytuje ve skloňování neuter. Odlišné jsou pouze lokálové tvary plurálu vzoru město, ve kterých je zakončení *-ách*: *po městách* nebo zakončení *-éch*: *v letech*.

Přídavná jména jsem rozdělila na kvalifikační a relační. Dále se zabývám deklinací, uvádím příklady pro jmenné, složené i smíšené skloňování. Složené je rozděleno na tvrdé a měkké. Obě jsem se rozhodla dále třídit podle rodů, čísel a pádů. U skloňování podle tvrdého vzoru mladý jsem zjistila odchylky u singuláru maskulin a neuter v genitivu, dativu, akuzativu a lokálu. Dochází zde k úženi *é > ý*. Z pohledu dnešního paradigmatu je zvláštností tvar *od hříchu prvopočátečního očištěný*, který současná čeština nesklouňuje podle tvrdého vzoru mladý, nýbrž podle měkkého vzoru jarní. Za zvláštní zmínku stojí tvar instrumentál plurálu tohoto vzoru zakončený koncovkou *-ýma* i v tom případě, že substantivum, se kterým se pojí, nemá duálové zakončení *-ma*: z *velikýma důchody*. Tvary skloňované podle měkkého vzoru jarní nemají odchylek od současného paradigmatu. Přídavná jména skloňující se smíšeně se v textu vyskytují jen ojedinele. Autor ve většině případů užívá tvarů smíšeného skloňování.

Zájmena třídím podle druhů a tam, kde je to možné, dokládám příklady tvarů jednotlivých pádů. U osobních zájmen je zvláštností genitiv zájmena *já*, který má tvar *mně*, narozdíl od dnešního tvaru *mě*. Stejný tvar se vyskytuje v dativu, a to i

v příklonných pozicích, ve kterých má podle současného paradigmatu stát tvar *mi*. V akuzativu je opět tvar *mně*. Odlišný tvar než dnes má instrumentál zájmena oni: *má síce pera/ ale s ními psáti neumí*, dochází zde k dloužení samohlásky. U tvarů genitivu, dativu a akuzativu přivlastňovacích zájmen můj, tvůj a svůj, v případech, kdy přivlastňují substantivu v maskulinu či neutru dochází v několika případech k úženi *é > ý*: *podlé mýho ouřadu; k hlasu tvýmu bezbožnému; Johanna jeho za svýho spovědníka jest vyvolila*. U přivlastňovacího zájmena *její* došlo ke zkrácení koncovky: *já ale jakožto jeji řečník a vykládatel*. Za zvláštní zmínku stojí spojení *k jeji zázračnému obrazu*, ve kterém se neshoduje pád zájmena a podstatného jména. Z ukazovacích zájmen bych zmínila instrumentální tvar zájmena *ten*, ve kterém došlo ke zkrácení samohlásky: *tim hlasem pohnutý*. Dále bych upozornila na to, že se v několika případech objevuje za zájmeným tvarem přípona *-ž*, která se vyskytuje u zájmen identifikačních: *skrze tohož velikého Svatého; v tomž domu*. V nominativu plurálu zájmena *ten* dochází v několika případech k dloužení samohlásky v koncovce: *aby tí, kteříž vcházejí viděli světlo*. U identifikačního zájmena *týž* jsem zjistila odchylku v instrumentálu plurálu, ve kterém dochází ke zkrácení tvaru a ještě k úženi samohlásky *é > ý* (*těž > týž*): *skrz týž dva živly*. Tázací zájmena *kdo* a *co* mají v několika případech příponu *-ž*: *kdož, což*. Místo tázacího zájmena *jaký* jsem v textu objevila tvar *kaký*: *kaký konec života svého tejš veliké potěšitelkyni jest obětoval?* Ostatní zájmena nemají odchylek nebo pro ně nemám doklad z textu.

V místech, kde je to nutné, přihlížím i v morfologických částech práce k aspektům slootovorným a syntaktickým.

Ačkoli má práce pojímá jen úzký okruh jevů, věřím, že se stane přínosem pro další zkoumání problematiky barokních textů.

LITERATURA

- CUŘÍN, F., et al. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1971.
- CUŘÍN, F. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 180 s.
- ČERNÝ, V. *Až do předsíně nebes*. Praha : Mladá fronta, 1996. s. 317.
- DAVID, M. *Barokní text a současný čtenář*. In JAKLOVÁ, Alena. *Komunikace – styl – text*. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006. s. 145-148.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s.
- GREPL, M., et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 799 s.
- HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A. *Stručná mluvnice česká*. Praha : Fortuna, 2002. 248 s.
- HAVRÁNEK, B. *Vývoj českého spisovného jazyka*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1980. 159 s.
- HOLUB, Z. Dvě kázání kněze Jana Kleklara. In DAVID, Milan. *K jazyku a stylu českých barokních textů I*. České Budějovice : PF JU, 1998. s. 42-62.
- JANEČKOVÁ, M. Jazyk Tannerovy legendy o páteru Albrechtovi Chanovském. In *Studia Comeniana et historica*. Uherský Brod : Muzeum J. A. Komenského, 2003. s. 150-195.
- JANEČKOVÁ, M. K jazyku naukové prózy z počátků českého baroka. In DAVID, Milan. *K jazyku a stylu českých barokních textů II*. České Budějovice : PF JU, 2000. s. 86-142.
- KAMIŠ, A. *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979. 707 s.
- KRATOCHVÍL, A. *Oheň baroka*. Brno : Cesta, 1990. 165 s.
- LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 423 s.
- PORÁK, J. *Humanistická čeština*. Praha : Univerzita Karlova, 1983. 171 s.
- Pravidla českého pravopisu*. Praha : Academia, 2002. 391 s.
- VAŠICA, J. *České literární baroko*. Praha : Atlantis, 1995. 349 s.
- VINTR, J. Zásady transkripce českých textů z barokní doby. In *Listy filologické*, 121,

3– 4, 1998, s. 341 – 346.

VLAŠÍN, Š. *Slovník literární teorie*. Praha : Československý spisovatel, 1984.
465 s.

Diplomové práce

ADAMCOVÁ, L. *Jazyková analýza barokního textu*. [s.l.], 2007. 70 s. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Vedoucí diplomové práce PaedDr. Jarmila Alexová, CSc.

NOVÁKOVÁ, M. *Jazyková analýza barokního textu*. [s.l.], 2008. 83 s. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Vedoucí diplomové práce PaedDr. Jarmila Alexová, CSc.

DOLEŽALOVÁ, Z. *Jazyk legendy z doby barokní*. [s.l.], 2008. 153 s. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Internet

http://www.vkol.cz/data/soubory/import/ol_autori.pdf 21.2. 2008

http://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Nepomuck%C3%BD 21. 2. 2008

PRAMEN

BIRHEL, Jan. *Jan Gménem, y Skutkem Pro Tegnost Swaté Spowědi Swatý Prwo=Mučedlnjk Swatý Jan Nepomucký, ... w... Městě Prostějowě... w Kázanj předstawený, Od ... : Wytisštěno w Roku, w němž WřIssI, WlassICh, PoLské, a W nassý KragIně Pokoge žáDáMe[=1734]. Cum licentia ordinarii. Vctiwě dedicirowaný, ... Magistratu, ... Města Prostějowa, ... / Jan Birhel, Děkan a Farář Prostějowský. Wytisštěno w Král. Hlawnjm Něstě Holomaucy : V Frantisska Antonjna Hirnle, 1734.*

PŘÍLOHY

Přepis originálního textu do novočeského pravopisu

Jan

jménem/ i skutkem

pro tejnost svaté spovědi

svatý prvomučedník

svatý

Jan Nepomucký/

svatého Jana Křtitele jak jménem/ tak

skutkém následovník.

V oktáv tohož s. Křtitele/ a druhého sv.

mučedníka za svatého vyhlášení/ při opakované veřejné tejš

slavnosti v knížetcím lichtensteinským městě Prostějově v

Margkrabství moravském/ v kázání představený/

od

kněze Jana Birhela/ AA.LL. Philosophiæ Magistro, SS. Theo-

logiæ Baccalaureo Formato, toho času děkana prostějovského,

roku toho/ když

ILLVXerVnt MoraVæ DIes repetItæ CanonI-

zatIonIs*

DIVI IoannIs nepoMVCenI CaftrIs honorIs

Proftannæ parIter eXhIbItI,

Aneb:

KDIž ProstějowssI PánI Sw. Iana Nepo-

MVCkého sLaWILI.

Wytisštěno w roku, w němž

WřIssI/ W LaffICH/PoLské/ a W nassý *KragIně* Pokoge

žáDáMe.

každý obzvláštně ve veliké cti má/ a zvelebuje/ což

veřejné náboženství k tomuž Svatému v zdejším

městě / i jindé držané dokazuje/ a při konci tohož ká-

zání / jak se v kostele slyšelo/ i zde se číst bude. Za druhé počítají se jména?

vědomost mám/ že páni prostějovští/ nejenom sva-
té/ ale také jiné Jany miluji/ a jich v ouřadech ob-
vzlaštěně duchovních rádi mají. To jsem sám na so-
bě skusil/ když nejenom někdy zde skrz 4. léta / a 17. dni
kaplanem jsouce/ od všech jsem velikou lásku / a
upřímnost poznal/ ovšem proto/ že podlé jména Jan/
ale také že podlé onoho přísloví: Stará láska nevrzavý/
po jedenácti letech/ když jejich fara skrze smrt časnou
svého faráře pozbyla/ téměř jednomyslnýma hlasy na
mou žádost/ ačkoliv nepřítomnýho za svýho faráře
mne dostaviti na to se snesli/ a o to tak práci/ jak hor-
livě pečovali/ aby pod zázračný kříž zdejšího chrámu
Páně Jana postavili/ což i skutečně dovedli; v tomž
tehdy duchovním mým ouřadu/ poněvadž jak někdy
za času kaplanství mého/ tak i nyní lásku velikou/
a upřímnost nacházím/ nádeji mám/ že vaše opa-
trnosti tuto mou ke cti sv. Jana Nepomuckého učině-
nou/ slavnému magistrátu/ a celé poctivé obci obě-
tovanou práci láskavě přijmouti/ a mně podlé jmé-
na/ a poněkud podlé ouřadu Jana (jenž v hebrejské
řeči milost vyznamenává) v své milosti a lásce/ jak
předešle/ tak i budoucích časův zachovati ráčíte/ což
skrze tuto mou práci když poníženě pohledávám
zůstávám

slavného magistrátu/ a celé

slavnopočestné obce

každého času k službám duchovním hotový,

a povinný služebník

Jan Birhel/ děkan a farář prostějovský.

1

Kázání.

Fuit homo missus à DEO, cui nomen

erat Joannes. Joan. I.

Byl člověk poslaný od Boha/ jemužto bylo
jméno Jan. U s. Jana v I. kap.
Abychom tajemství boží podle
mdlého našeho rozumu poněkud aspoň rozuměti
mohli/ tak je řízení boží prostředkovalo: že než
se něco vyjeví samo v sobě/ něco jiného je před-
chází v podobenství a figúře. Tak že voda
křtu svatého nás k životu věčnému obmývá/
bylo podobenství Červené moře/ skrze které lid izrahelský bez
utonutí do země zaslíbené prošel. / Svátost oltární opravdo-
vá obět Nového zákona/ již dávno měla v zákoně Starým své
podobenství/ v knize Melchisedech jak Písmo svaté svědčí:
Melchisedech Rex Salem proferens panem & vinum, erat
enim Sacerdos DEI Altissimi; benedixit Ei. *Gen.14. Hæb.7.*
Melchisedech král ze Salem obětoval chléb a víno/ neb byl kněz
Boha nejvyššího/ a dal požehnání Abrahamovi. / Jozef v Sta-
rým zákoně nevinně od bratrův prodaný/ nevinně od Putyfary
obžalovaný/ nevinně do žaláře u vězení/ pro svou nevinnost
duchem prorockým obdařený/ zázračně a slavně místokrálem egyp-

2

egyptským učiněn/ že celou krajinu tu od smrti hladu divně
zachoval/ spasitelem světa od Egyptčanův nazvaný/ což ji-
ného byl/ nežli podobenství opravdového celého světa spa-
sitele Krista Ježíše. *Gen.27.29.40.41.42.43.44.45.46.47.* Neb
že ta/ a jiné tajemství Starého zákona/ byli podobenství a vy-
obrazení pravdy Nového ; svědčí svatý Pavel: Quæ sunt
per allegorim dicta. *Gal.4.* kteréžto věci jsou v duchovním
podobenstvím mluvené. Itèm: Hæc autem in figura facta sunt
noŕtri. *I.ad Cor.10.* To všechno v podobenství stalo se pro nás/
a opět: Hæc autem omnia in figura contingebant illis scripta
sunt autem ad correptionem nostram. *Ibidem.* Toto všechno
v figúře stalo se jim/ a napsáno jest k napomenutí našemu. / Nejenom
tajemství boží/ ale i svatí boží lidé dřív než na světě

byli/ vyobrazení své/ a podobenství před sebou měli/ at' mnohých vynechám/ jednoho jménuji svatého Jana Křtitele/ toho vyobrazení byl Eliáš prorok/ jemuž v svém obcování/ vroucným k dobrému napominání podoben byl/ tak anjel Páně otci jeho sv. Zachariáši zvěstoval: Et ipse præcedet ante illum in Spiritu & virtute Eliæ. *Luc.1.9.* A onť předejde před nim v duchu a moci Eliášové/ a samá věčná pravda to svědčí: Ipse est Elias.*Matt.2.* On (Jan Křtitel) jest Eliáš. / Ne sice podlé osoby jak někteří kacíří smejšlejí/ ale podlé horlivosti ouřadu/ a svatosti života./ Láskaví v Kristu Pánu poslouchačí/ a horliví sv. Jana ctitelové/ světíme dnes teď řečeného s. Jana Křtitele oktáv/ to jest osmý den/ a světíme spolu slavně svatého prvomučedníka sv. Jana Nepomuckého/ jeho od církve svaté za svatého vyhlášení / slavnou památku / slovem dvouh velikých svatých Janův / slavnost slavně světíme; připadlo mně na koncept, i do pera v mém kázání přednesti/ že sv. Jan Křtitel byl figůra/ a podobenství sv. Jana Nepomuckého/ ale v rozvážnosti mám slova Krista Pána o svatým Janu znějící: Non Surrexit inter natos mulierum major Joanne Baptista. *Ibid.* Mezi syny ženskými/ nepovstal větší nad Jana Křtitele. / Nicméně nechť je čest svá svatému Janu Křtiteli/ však předce sv. Jan Nepomucký byl jeho/ jak v narození/ životě/ ouřadu/ a smrti/ i po smrti/ jak jménem/ tak skutkem následovník/ podlé oného přísloví: Conveniunt rebus nomina sæpè suis, Jména se přirovnávají z věcmi/ jenž vyznamenávají.

3

menávají./ Slovem že sv. Jan Nepomucký jak je jménem/ tak také skutkem sv. Jana Křtitele následovník/ aneb Jan jménem/ skutkem: To láskám vaším v jeho dnešní slavnosti/ když proukázati a dovedsti miním/ prosím ke cti tohož svatého mlčedníka za krátké mlčení/ a ke cti trpělivého mučedníka/ za malé trpělivé setrvání. Já začnu ve jménu Páně.

Abych při počátku přednešení mého od počátku začal/ nacházím/ že náš sv. Jan v počátku/ to jest v narození svém/ svého předka sv. Jana Křtitele následoval/ sv. Jan Křtitel byl od rodičův starých/ pobožných/ a neplodných/ skrz horlivou modlitbu od Boha vyžádaný/ tak svědčí o nich sv. Lukáš: Erant autem justi ambo ante DEUM, incedentes in omnibus mandatis, & justificationibus Domini sinè querela. *Luc.1.* Byli pak oba spravedliví před Bohem/ chodíce ve všech přikázáních/ a spravedlnostech Páně bez ouhon. Et non erat illis Filijus, e quod esset Elisabeth sterilis, & ambo processissent in diebus suis. *Ibid.* A neměli žádného syna/ protože byla Alžběta neplodná/ a oba se byli zstarali ve dnech svých./ Týmž způsobem s. Jan Nepomucký od rodičův svatých/ starých/ a neplodných/ horlivým modlením od Boha všemohoucího vyžádaný v městečku Nepomuku v Čechách jest se narodil/ a jako při narození sv. Křtitele se stali veliké zázraky/ neb otec jeho svatý Zachariáš/ který proto/ že anjelu o porodu jeho zvěstujícímu věřiti nechtěl/ až k narození tohož přislíbeného syna němotou trestaný/ jest mluvití počal/ a spolu s manželkou svou svatou Alžbětou divné věci boží mluvil/ tak že Super omnia montana Judeæ divulgabantur omnia verba hæc, & posuerant omnes, qui audierant in corde suo dicentes: Quis putas Puer iste erit? *Ibid.* Po všech horách judských rozhlašovala se všeckna slova ta; myslili všeckny kteříž slyšeli v srdci svém řkouce/ i jaké to bude dítě?/ Týmž způsobem našeho sv. Jana narození osvěcené/ a posvěcené bylo/ neb místo v kterém se narodil/ divným nebeským světlem bylo osvěcené/ tak že všichni to vidouce z podivením mluvili: Co myslíš jaké to dítě bude? Rozveselil sv. Jan Křtitel narozením svým hory judské/ a celou židovskou krajinu/ rozveselil/ sv. Jan Nepomucký Horu Zelenou/ blízko městečka Nepomuku ležící/ a s ni celou Českou zem/ neb s té

suchem strápeným dal požehnání/ a rosu nebeskou vyžádal/
Jasikabský *Domin.5.* post Pascha. Conc extraord. a spolu spůso-
bil/ že u též hory divným božím řízením takový kvítek jest
vyrostl/ který vůni své svatosti nejenom Čechy/ ale celé kře-
st'anství obveselil/ obzvláště místo svého narození/ neb po
jeho svaté smrti obyvatelé v tomž domu žádného pokoje
neměli/ až se v Kaplici/ a svým časem v slavný kostel obrátil.
Svatý Jan Křtitel od Blahoslavené Panny Marie v životě
matky své byl posvěcený/ a od hříchu prvopočátečního oči-
štěný/ k životu věčnému zachovaný. / Svátý Jan Nepomu-
cký mimo toho/ že skrze slíb od jeho rodičův Matce Boží u-
činěný na svět byl vyžádaný/ byl také v dětinství svém vpadl
do těžké a smrtedlné nemoci/ který od svých rodičův blaho-
slavené tejj uzdravitelkyně nemocných obětovaný/ zázračně
zdraví/ a život časný obdržel. / Jest obyčejně přísloví: Non
procul à proprio stipite poma cadunt: Nedaleko od stromu své-
ho/ ovotce padá jeho. Obyčejně/ ač ne vždycky: jací rodiče/
takové dětí/ to se v pravdě stalo u našich svatých Janův/
neb jak rodiče prvního byli svatí a spravedliví/ tak taký sva-
tý/ a přísný život vedl svatý jejich syn: Erat Joannes ve-
stitus pilis camelorum, & zona pelicia circa lumbos ejus lo-
custas, & mel silvestre edebat. *Marc.1.* Byl Jan oděn srstmi
velbloudovými/ a pás kožený na bedrách jeho/ kobyly jedl a med
lesný/ kobyly nejenom sprostý/ ale i nám ošklivý pokrm/ který
ale ve východních krajinách lidu chudému/ a sprostému v o-
byčeji jest. Tyrinus in bunc locum./ Jeho následovník druhý
sv. Jan Nepomucký/ v mladých létech svých v klášteře cister-
cienských mníchův v Nepomuku/ jako na nějaké poušti v mo-
dlení/ ke mši svaté kněžím posluhování/ a jiných pobožno-
stech jest horlivě pokračoval/ tak že již tenkrát z podivením o
něm řečeno bylo: Quis putas Puer iste erit? Co myslíš jaké to
bude dítě? A ovšem/ neb po vykonaných menších školách v
městě Žatec řečeným/ do škol větších v Akademiji pražské
daný/ a vědouc že Initium (sapientiae timor Domini.) *Eccl.1.*

Počátek umění jest bázeň boží: tak skrz bázeň boží cnostný život s pilným školným cvičením jest spojil/ že od mistrův svých/ a učitelův sv. Písma/ a práv duchovních za doktora učiněn/ a vy-

5

a vyhlášen jest byl. Kvítek májový impres. Brunæ 1702. Nemo lucernam acendit, & in abscondito ponit, néque sub modie, sed suprà condelabrum, ut qui ingrediuntur lumen videant. *Luc.11.* Žádný nerozsvícuje svíce/ a v skryté ji staví/ ani pod nádobu/ ale na svícnu/ aby tí, kteříž vcházejí viděli světlo/ povídá světlo světa Kristus Ježíš./ Jak by sobě to řečeno bylo/ za to měl náš svatý doktor a pročež aby světlo umění jeho/ které skrz Ducha svatého osvícení/ a své pilné študýrování v školách vysokých nabyt/ v něm samém skryté nebylo/ ale aby všem kteří skrz dvěře náležité víry v dům církve svaté vcházejí/ k světlu života věčného svítilo/ ne v stav mniský/řeholnícký/ v kterým mnozí jenom sami sobě duši své vlastní k spasení svítějí/ ale po dlouhým v věcech duchovních se cvičení/ a nebeských věcech rozjímání/ k tomu se připravování/ z obzvláštním Ducha svatého povoláním vstoupil v stav svatý kněžství apoštolského/ církevního od samého Krista Pána ustanoveného/ a jako jeho svatý předek Jan Křtitel od Krista byl jménovaný Lucerna ardens & lucens, *Joan. 5.* Svíce hořící/ a svítící/ tak i on chtěl býti v stavu apoštolským svíce hořící svatým příkladem/ slovem i skutkem viděl totižto/ jakou slavnost v světlu nebeským svíce takové à Patre Luminum. *Jac.1.* od Otce světél přislíbené mají: Qui docti fuerint fulgebant quasi splendor firmamenti, & qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. *Dan. 12.* Kteří učení budou/ stkví se budou jako blesk oblohy nebeské/ a kteříž k spravedlnosti vyučují mnohé/ jak hvězdy na věčné věčnosti. O předchůdci Kristovým sv. Janu povídá svaté evangelium: Venit in omnem regionem Jordanis, prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum, *Luc.3.* Chodil po vši

krajině jordánské/ ohlašující křest pokání na odpuštění hříchův./
Horlivý kazatel/ a ne jenom horlivý/ ale skutečný/ že co mlu-
vil/ v skutku dovedl; neb jako jeho echo mezi tvrdými ská-
lami júdskými se rozlhalo/ tak také skalotvrdé zatvrzelých Židův
srdce k sobě přitahoval. Et egrediebatur ad Eum omnis Ju-
dææ regio, & Jerosolymitæ universi, confitentes peccata sua.
Marc. 1. Vycházeli k němu ze vsí krajiny židovské/i Jeruzalémští
všichni spovídající se hříchův svých. / Náš Jan svatý jak nej-
dřív na duchovenství posvěcen byl / hlas volajícího jest učiněn

6

něn farářem a kázatelem v prvním farním kostele pražským
v Tejnu řečeným/ v Tejnu nebyl tejný; ale tak hlasem slova
Božího je vyhlášoval mezi hory pražskými/ že se k němu ze všech
stran z krajiny české poslouchačí zbíhali/ a jako jiní zatvr-
zení Židé k pokání/ a hříchův k vyznání pohnuti byli; rozneslo
se echo toho hlasu až na Horu svatého Víta hlavního ko-
stela ke kanovníkům/ slyšelo se i na též hoře vystaveným hra-
du/ pročež jednomyslně ti výsoce učení Písma svatého a práv
duchovních učitelé/ toho tak osvíceného doktora mezi sebe
vzali/ ti horliví slova Božího kazatele Jana/ jakožto hlas
volající mezi sebou míti žádali/ *Amice ascende superius, Luc. 14.*
Příteli vystup výšejc. Rozezněl se hlas volajícího Jana na
poušti v paláci krále Herodesa/ tak že tím hlasem pohnutý/
mnoho zleho zanechal/ a mnoho dobrého činil/ svědčí to sv.
Marek: Herodes enim metuebat Joannem sciens eum Virum
justum, & Sanctum, & custodiebat Eum, & auditô eô multa
faciebat, & libenter Eum audiebat. *Marc. 6.* Nebo Herodes o-
bával se Jana/ viděje býti muže spravedlivého/ a svatého/ i še-
troval ho/ a poslouhající ho mnoho činíval/ a rád ho poslouchal. Tím
spůsobem náš Svatý/hlasu jordánskeho následovník/ coram
Rege Wenceslao IV. prædicandi provinciam suscepit, eô suc-
cessu, ut Joannis suasu multa Rex faceret, magóque in hono-
re ejus virtutes haberentur. Ex Proprio Olom. in Epise Festo.

Za času krále českého Václava toho jména čtvrtého/ ouřad královského kazatele přijal/ s takovým vydařením/ že podlé jeho rady král mnoho činil/ a jeho ctnosti ve veliké vážnosti měl; a proto kazatelem královským/ a almužny rozdávatelém jej ustanovil/ a na proboštví na Hradě pražském v kolegiálním kostele U Všech svatých jeho praesentiroval/ k tomu jeho ctnostná královna Johanna jeho za svého spovědníka jest vyvolila. / Ale nestálá/ a nejistá jest velikých pánův milost/ a jestli je kde pravdivé přísloví/ že veritas parit odium, pravda rodí nenávisť/ jest u nich příliš pravdivé; skusili to oba naši Janové/ neb první/ že Herodesovi pravdu pod nos třel: Non licet tibi habere uxorem fratris tui, *Marc.6.* Nesluší se tobě míti manželku bratra tvého/ tak velice/ jak nevině zavadil/ že musel hlavu stratit./ Však ale dvořanským a velkopánským způsobem/ v kterým všechny zlé věci nějakým pěkným pláštěm/ a opo-

7

ponou se přikrývají/ aby se zdálo býti pěkné/ a dobré; nedal příčiny Herodes/ že ho proto o hlavu tresce/ že mu jeho z Herodiánou bratra svého ještě živého násilně odejmutou manželkou krvoprzné cízoložství haní/ ale proto/ že v marnochlípším tanci Herodiány veliké zalíbení měl/ a ji se nemoudře náhlou přísahou zavázal/ že ji dáti chce/ cokoliv od něho žádati bude/ poněvadž ale nenadále hlavu svatého Jana žádala/ k tomu ukrutně svolil/ a aby tu svou zlost pěkným přikrýtím okrášlil/ dělal se pokrýtec zarmouceným/ jakoby to z přinucení učiniti musel. / *Contristatus est Rex propter jus-jurandum. Ibid.* Zarmoutil se král pro přísahu/ jakby nebyl věděl/ že nechtěl. Král práv působitel/ a zástupce/ co ti v sobě obsahují: Juramentum non est vinculum iniquitatis. Přísaha není závazek nepravosti./ Nebyl lepší Václav tak řečený Lenivy toho jména čtvrtý/ a dobře jenom podlé jména/ ne ale podlé skutku/ a ouřadu český král/ neb podlé skutkův pro svou nemírnou chlípnost a obžerství/ pro ukrutné svých podanných krve vy-

lití/ tyránské a nespravedlivé jich sužování/ nezbedná svíně)/
steklý pes./ Ten pro své veřejné vejstupky/ jak od pobožné
královny své Johanny způsobem manželským/ tak od svýho
královského kazatele způsobem duchovním k polepšení živo-
ta/ napominaný jest byl/ ale místo hledaného polepšení více se
zhoršil/ jak svýho kazatele/ tak svou královnu o život při-
vedsti mínil/ a to síce způsobem lstivým/ a oulistným při dvo-
řaných obyčejným / Ej hle přemilý můj kazateli/ pro nějaké roz-
veselení královské udělej mně tu lásku/ a pověz mně/ co se tobě
má královna tak často spovídá/ neboj se/ nebude s toho žádný-
ho pohoršení / my jsme svojí/ proto se nerozpřátelíme/ ani ty nic
trpět nebudeš: i zděsíl se k tomu svatý a tejný spovědník/ a
ovšem to/ co Rafael Tobiáš, naučení dal/ odpověděl: sa-
cramentum regis abscondere bonum est. *Tob.12*. Tejnou krá-
le (nebeského) věc tajiti dobrá věc jest: Miserunt Judæi ab Jero-
solimis, Sacerdotes & lavitas ad aum, ut interrogarent eum tu
quis es? Et confessus est, quia non sum ego Christus, & in-
terrogaverunt cum, quid ergo? Elias es tu? & dixit non sum,
Propheta es tu? & respondit: non, dicunt ergo ei, quis es, ut
responsum demus his, qui miserunt nos? quid dicis date ipso?
qit ego vox clamantis. Et qui missi erant, erant ex Pharisæis, *Joan*.

8

Joan.1. Poslali Židé z Jeruzaléma k Janovi kněží a jáhny/ aby se
ho tázali/ ty kdo jsi? – vyznal jest/ že já nejsem Kristus? i tázali se
ho/ což tehdy Eliáš jsi ty? i řekl nejsem/ prorok li jsi: odpověděl ne.
Tehdy řekli jemu kdo jsi pak? Co pravíš sám o sobě/ řekl: Já hlas
volajícího. A ti kteříž byli poslani/ byli z farizeův./ Tak lstivý fa-
rizeus byl lenivý Václav král/ poslal i on své zlé náklonosti k
Janovi/ aby se ho oulistně ptali/ ty kdož jsi: hle milý Jene/ kdo
jsi/ jsi kanovník pražský/ jsi/ a to z mé milosti/ v mé krá-
lovské kapli probošt/ jsi můj královský kazatel/ jsi můj
almužny rozdávatel/ jsi mé královny spovědník/ a co více/
co ty ještě nevíš co jsi/ zdaliž ty nejsi vyšehradský probošt:

řekneš ovšem nejsem/ ale proboštví to nyní jest prázdné/ v mé
mocí jest/ mohu je dáti komu chci/ tobě ho obětuji/ a skutečně
dávám/ ty jsi probošt vyšehradský/ jenom mně medlé pověz/
co pak se má královna tak často spovídává. / O farizee boha-
prázdný/ ó liško herodesovská/ mínil totižto oulistný lenivec/
spůsobem tím Jana/ i svou královnu z světa vykořeniti/ že
obojích pravdu trpěti nemohl/ neb kdyby Jan něco nejmenšího
(což možná nebylo) ze spovědi byl vyjevil/ bylby jeho jakožto
svatokrádeřníka/ a královnu jakožto spovědníkem dosti
prosvěčenou k smrti odsoudil/ ale Jan s Křtitelem směle odpově-
děl/ nepřijímám mně obětovaného ouřadu/ pro tak velikou ode-
mně žádanou bezbožnost/ non sum nejsem na takový spůsob
probošt vyšehradský./ Pokračuje dál falešný farizeus: snad
se ale tobě Jene proboštví vyšehradslé zdá špatné/ a malých
duchodův/ ty kdož jsi? já povídám ty jsi biskup litomyšli-
cký/ to biskupství skutečně vacirujíce/ tobě je dám/ což jsi?
zdaliž nejsi biskup/ a probošt/ ale Jan dobře vědouc ono Kri-
sta Pána napominání: Quid prodest homini si mundum uni-
versum lucretur, animæ ver? suæ detrimentum patiarut.

Matt.16. Co je platno člověku/ aby taký celý svět zejskal/ a na své
duši kdyby škodu trpěl; pročez směle králi odpověděl: Já
nejsem biskup/ nejsem probošt/ nejsem/ a býti nechci/ na tak
bezbožný spůsob. Obrátila se královská lahodnost v zůři-
vost/ však pod pláštěm/ na oko pěkným/ jakoby Jana nějaké
nevděčnosti a nezdvořilosti trestal; Ej hle podívej se nevdě-
čný kněže/ já jsem tebe učinil kazatelem mým královským/ k
tomu almužníkem/ tobě velikou sumu peněz pro chudý lid svěruji/

9

řuji/ královna má tě učinila svým spovědníkem/ a nad to
všechno ještě ti dávám biskupství v Litomyšli/ a proboštví
vyšehradské/ veliké důstojenství z velikýma důchody/ a tys
tak zatvrzelý/ tak nezdvořilý/ tak nevděčný člověk/ že mně
tvému králi to/ co já žádám/ učiniti nechceš/ cos ty za člově-

ka/ kdo jsi/ co jsi ty? ale Jan z Janem odpověděl: Ego vox clamantis, já hlas volajícího/ já jsem hlasitý kazatel/ který podlé mého ouřadu haním slovem božím nepravosti/ schválníuji ctnosti lidu/ a tebe králi/ abys bezbožného života/ a obzvláště té bohaprázdné žádosti/ kterou u mně pohledáváš/ zanechal/ nechcešli od krále všech králův věčně soužen a trestán býti: Ego vox clamantis. já jsem síce takový hlas/ ale k hlasu tvému bezbožnému hlasu trátím/ nejsem hlas/ němý jsem/ jak mluvíti nemohu/ tak taký nechci.

Tu teprva se liška ve lva/ král v tyrana se obrátil/ a bez ohledu duchovenství/ nad kterým žádného práva neměl/ bez respektu života svatosti/ které v uctivosti míti měl/ nevinného mlčedníka/ mučedníkem učinil/ a svému kmotru katovi na mučení a trápení odevzdal/ tak totižto tyranský/ jak pošetilý ten král byl/ že jeho kat/ kterého vždy u sebe měl/ kmotrem učinil/ katané tehďáž toho svatého mlčejícího mučedníka hrozně na skřípcích roztaženého a obnaženého ukrutně jsou trápili/ a co král žádal tejnýho/ skrze ještě ukrutnější ohněm pálení/ vyskoumati chtěli/ ale: Nihil obtines, nihil proticis læva crudelitas, tu deficis flammis tuis, superari charitas Christi flammis non potuit, & segnior suit ignis, qui foris ussit, quàm qui intus accendit: *S.Leo PP. in natali S. Laurentii.* Jak povídá sv. Lev papež o Sv. Vavřinci: Nic neobdržíš ukrutné tyránství/ nic neprospíváš/ ty se unavuješ plamenem tvým/ láska hořící ku Kristu Pánu plamenem se přenutiti nemohla/ a lenivější byl oheň tyranství jenž zevníť pátil/ než oheň lásky boží jenž vnitř hořel./ Zdál se opět hněv v lásku obrátiti Václav Lenivý/ a poněvadž trápením nic nedovedl/ oulisnou přívětivosti předsevzetí svého pohledával/ tak hrozně ztrýzněného mučedníka božího k svému královskému stolu pozval/ který ačkoliv pro bolesti velmi zemdlený/ předce se najíti dal/ veselou tváří truchlivost bolestí přikrýval/ aby ani královskou ukrutnost neprozradil/ ani lidské chvály (které se každý poníženy strachuje) nedošel.

došel./ Opakoval opět lahodnými slovy král zlé předsevzetí své/ a královny své v svátosti pokání tejně věcí/ a Bohu samému zjevně/ také sobě svatokrádečně vyjeviti žádal; Ale muž apoštolský/ jak moudře/ tak ponížně odpověděl to/ co někdy ukrutným Židům/ aby víru Krista Pána nevyhlašovali/ zapovídajícím apoštolé odpověděli: Si justum est in conspectu DEI, vos potiùs audire, quàm DEUM judicate. *Act. 4.*

Zdaliž jest spravedlivá věc před obličejem božím/ abychom vás více poslouchali než Boha/ sami to rozsud'te: A poněvadž hlas volajícího oněmíti viděl/ v řvoucího lva král se proměnil/ a opět ukrutnější než před tím na skřípčích vytaženého ohněm trápati poručil/ ale poněvadž více nábožně bál se krále nebeského/ než zemského/ víc ohně pekelného/ než živlového/ podle vejstrahy tohož nebeského krále: Nolite timere cos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, sed potiùs timete eum, qui potest & animam, & corpus perdere in gehennam. *Matt.16.* Nebojte se těch/ kteříž zabijejí tělo/ ale duše nemohou zabít/ ale více bojte se toho/ který může tělo i duši zatratiti v věčném ohni. Nic tehdy králokatovská ukrutnost nedovedla. Jan Křtitel ne jenom byl hlas volajícího kazatele/ ale byl také prorok/ neb prorokoval: Venit fortior post me, cujus non sum dignus procumbens solve corrugiam calceamenti ejus. *Marc.1.* Přijde sílnější nežli já jsem po mně/ kteréhožto nejsem hoden padna rozvázati řemenka obuví jeho. Jan Nepomucký i týmž duchem prorockým obdařený jest byl/ neb nejenom svou vlastní smrt mučedlnickou předzvěděl/ ale také co se po jeho smrti v Čechách stane/ předpověděl/ a v posledním kázání svým/ v němž slova Kristový: Modicum videbitis me, & modicum & non videbitis me. *Joan.16.* Maličko uzříte mne/ a maličko neuzříte mne. Jam non multa loquar vobiscum. *Joan.14.* Již mnoho s vámi mluviti nebudu/ horlivě přednášel ze svými kanovníky/ a všemi poslouchačí/ z velikým pláčem a bolesti se rozloučil/ mnohé budoucí zlé věcí/ jakožto nové ka-

cířství/ vojnu/ hlad/ nouzi a bídu/ které v Čechách následovati budou/ prorokoval/ což se všechno v skutku stalo/ a poněvadž věděl/ že narození své/ a života zachování v dětinství svém skrze příměluvu blahoslavené rodičky boží jest obdržel/ kaký konec života svého tejš veliké potěšitelkyni zarmouce-

11

moucený jest obětoval/ a svou smrt předzvědouce/ k její zářačnému obrazu do Staré Boleslavi jest putoval/ navracujícího se přes most Pražský/ viděl ze svýho hradu hněvem hořející tyran/ a hned k sobě povolati poručil/ a bez dalších okolku pověděl: Kněže/ jestli i hned na tom místě stojící co se ti má královna spovídala nevyjevíš/ vodu píti budeš/ Moldavu řeku/ a v ni utopený/ ale svatý mučedlník již k smrti hotový/ strachu toho se nelekl/ a kterého nepřemohl oheň/ ani voda nepřestrašila/ vědouc jakou radost svatí mučedlníci v nebi mají/ vespolu rozmlouvajíce: *Transivimus per ignem & aquam, induxisti nos in refrigerium. Pf.65.* Prošli jsme skrze vodu/ a oheň/ a přivedl jsi nás do obvlažení/ viděl že silnější jest v něm vníř oheň hořející lásky boží/ než byl z vníř oheň/ kterým ho ukrutní katané na tortuře trápili/ těšil se že i voda tak studená nebude/ aby plamen ten uhasíti mohla/ podle onoho svatého přísloví: *Aquæ multæ non poterunt extinguere charitatem, nec flumina obruent illam. Cant.8.* Vody mnohé nemohli uhasíti lásky/ aniž řeky zatopěji ji./ *Zatím Sv. Jan* do jednoho tejného pokoje uveden byl/ až k budoucí tmavé noci k vykonání bezboženství tyranského příležitě/ v kterou jenž bylo 16. měsíce máje 1383. skrze holomky královské z mostu Pražského do Moldavy zhozen jest. Při stěti sv. Jana Křtitele stal se zázrak jak svědčí sv. Marek: *Quô auditô venerunt Discipuli ejus, & tulerunt corpus ejus, & posuerunt illud in monumento. Marc.6.* Což když uslyšeli učedlníci jeho/ přišli a vzali tělo jeho/ a pochovali jej v hrobě./ Byl zajisté obyčej tyranský/ že těla svatých mučedlníkův poctivě pochovati

nedali/ ale je buďto litému zvířeti/ psům a ptáctvu/ aneb rybám ve vodě k strávení odevzdati se vynasnažovali/ od které ukrutnosti nebyl vzdalený Herodes/ ani Herodiána; a předce božím řízením se stalo/ že bez ohledu a strachu Herodesa smělé přišli učedníci jeho/ a jej uctivě pochovali/ většími zázraky oslavený byl pohřeb svatého Jana Nepomuckého: neb jak nejdřív do Moldavy uvržen byl/mímo toho/ že řeka ta bez děště velice a zázračně jest se rozmnožila/ z břehův svých daleko vystoupila/ a po městách pražských z velikým strachem/ a podivením se rozšířila/ byly taký viděné nebeské ohně/ a světla jako hvězdy/ které nad svatým tělem hořeli/ a jak daleko od vody

12

vody nešené bylo/ nad nim jak hořející svíce obyčejem křesťanským pohřeb následovaly/ a celou noc až se světlý den ukázal/ nad nim svítily až ve dne/ vody se na dvě strany rozstoupily/ a naprotiv chrámu svatého Kříže na písku ležející sv. tělo vyjevily; spůsobil zázrak ten u Pražanův/ co se děje nevědoucích/ veliké zděšení/ samá královna Johanna k divadlu tomu krále svého jest zbudila/ a jemu zázrak ten z velikou radosti ukazovala/ než v jeho bezbožným svědomím více hořel strach zpáchané svatobitné vraždy/ než u jiných dív zázrakův; totiž/ že náš svatý mučedník trpěl skrze vodu a oheň/ chtěl také Bůh všemohoucí skrz týž dva živly oslaviti jeho svatý pohřeb. Quô audito venerunt Discipuli ejus, Což uslyšice/ přišli učedníci jeho/ páni kanovníci pražští uctivě/ a nic se ukrutnosti královské nebojíce/ vzali tělo jeho/ a zatím je v klášterním kostele u sv. Kříže postavili/ ažby z potřebnými věcí k slavnému pohřbu hotoví byli; a ej hle nový zázrak! neb v tom místě kde se hrob kopal nalezl se veliký poklad zlata/ stříbra/ a drahého kamení/ jakby to místo/ které k uctění jeho naznamenané bylo/ draze zaplatiti chtěl./ Zatím se král dověděl/ že Pražané houfami k Sv. Kříži se zbíhají k uctění těla svatého novomučedníka/ své vojsko tam poslal/ aby lid od

tohož místa odháněli/ řeholníkům poručil/ aby to tělo někde daleko a na tejně místo dali/ což síce královským strachem přinucení učinili/ však ale líbezná vůně která z něho vycházela/ kdeby takový svatý poklad skovaný byl/ prozradila/ v tom kanovníci ze všemi k pohřbu potřebnými věcmi zaopatření/ tož svaté tělo z chrámu Páně sv. Kříže vzali/ slavným pohřbem v přítomnosti ze všech stran hojně se zběhajícího/ a hořce plačícího lidu do hlavního kostela svatého Víta na Hrad pražský přenesli/ a na žádost pobožného lidu/ nic na zůřivého krále se neohledajíc/ dlouhý čas k uctění státi nechali/ potom na levé straně většího oltáře slavně pochovali./ O sv. Janu Křtíteli bylo řečeno: Joannes quidem signum fecit nullum. *Joan. 10.* Že za času živobytí svého žádného zázraku neučinil/ snad z příčiny té/ aby pro velikou svatost života lid se nedomníval/ že on jest Kristus Pán/ a jeho za spasitele neměl/ však ale den z noci bych spojil/ kdybych všechny zázraky a dívy/ které se stali od smrti sv. mučedníka Jana Nepomuckého vypravovati chtěl/ necht'

13

necht' mluvěj i přítomní/ kteří to slyšejí/ zdaliž je kdo kterýby řícti mohl/ že skrze tohož velikého Svatého přimluvu/ žádnou milost od Boha neobdržel? Abrahamovi skrz ironiji/ aneb v nemožné věci/ před všemi Bůh řekl: Numera stellas si potes, *Gen. 15.* Počítej hvězdy jestli můžeš/ já povídám milovníku/ a ctiteli svatého Jana/ pozdvíhni oči k nebi/ a spíš hvězdy nebeské spočítáš/ nežli zázraky Svatého toho/ a s té příčiny/ že jest mezi jinými milostmi tou obdařený/ a ustanovený patron/ a zástupce dobrého jména; Když někdo obdrží skrz přimluvu sv. Floriána/ zachování v nebezpečenství ohně/ jiný skrz sv. Mikuláše/ v nebezpečenství vody/ ten skrz sv. Liboria/ jest uzdraven v bolení kamene a písku/ ta skrz sv. Apolenu/ v bolení zubův/ jiný skrz sv. Antonína Paduánského/ nalezené stracené věci/ každý to rád milé vyjevuje/ oustně/ písebně/ ano i přísahou potvrzuje/ obětmi/ obrazy a příhody/ i svého jmé-

na podpisem vyjevuje/ a aby ke cti tomu Svatému/ skrz kterého to obdržel/ taký skrz kazatele vyhlášeno bylo/ žádá; ale v příhodě straceného/ aneb uraženého dobrého jména/ cti a dobré pověsti dobrého jména/ vyhnutí veřejného u lidí zahanbení/ a zasloužilého skrz to přísného trestání? Kdož se chváliti bude? kdož příhodu takovou vyjeví/ neb podlé přísloví juristského: Vita & fama pari passu ambulant, tak jest milé člověku dobrá pověst u lidí/ jako sám život/ a ačkoliv by někdo z vděčnosti/ a cti tomu velikému patronu příhodu svou vyjeviti chtěl/ v rozmyšlení jest/ aby to/ co skrz jeho přímlovu obdržel/ k jeho cti to vyjevujícíe/ zase nestratil/ jsou tehdy zázraky takové povědomi samému s. Janu/ tomu koho se tejká/ a někdy spovědníkoví/ pročez opakují: Numera stellas si potes, spíš spočteš hvězdy nebeské/ neb jsou světlé/ a počet jejich astrologum, a hvězdářům poněkud povědomi/ ale příhody takové/ poněvadž před očima naším skryté k počtění jsou nemožné./ Tak dobře jako jiné milosti boží/ které těm jenž se k němu skrz toho Svatého přímlovu udělují. Nemocní zdraví bývají/ mrtví z mrtvých vstávají/ zarmoucení v ouzkostech potěšeni bývají/ kteří jsou to skusili/ ať o tom všichni svědčí. Však předce jeho zázraky/ vždy budou ještě větší./ Dost patrný toho důvod jest z veřejného toho Svatého od lidu již na 248. lét ctění/ dřív než ještě od církve svaté skrze kterou Duch svatý neomylně mluví/ totiž hlasem lidu/ který pro veliké a zjevné zázraky hlasitě opako-

14

opakoval/ to/ co někdy Nikodemus Kristu Pánu: Nemo potest hæc ligna facere, quæ tu facis, nisi fuerit DEUS cum eo. *Joan.*
3. Žádný nemůže těch znamení činití které ty činíš/ lečby byl Bůh s nim.
Ať mlčím o chvalitebným náboženství s kterým jeho velebí naše město/ od kolika lét u jeho na rynku postavené statui, vystaveném kunstovným triumfem/ slavnými muzíky/ a pobožnými spěvy/ ať mlčím o kunstovných/ nákladných/ a ostrovtipnými nápisy,okrášlených/ čtyřech zde jeho veřejných statuis, a obra-

zích kamených/ s kterých dnes jedná/ zejtra druhá jemu ke cti se
světiti bude./ Ať o tom všem mlčím/ o svatým jeho dobře mlu-
vějícím/ a ještě lepší mlčejícím jazyku mlčeti nemohu/ který
skrz tolik set lét neporušený zůstává/ a při jeho z hrobu vy-
zdvížení/ a od papežských k tomu nařízených komisařův prohlí-
dávání/ barvu svou poněkud temnou/ v červenou a živou zá-
zračně jest proměnil/ v které ažposavád zůstává/ tak že celá
církve svatá i z náměstkem Kristovým/ skrz kterého Duch s.
mluvil/ a nám neomylně vyjevil/ to/ co jsem v mém předsevzetí
přednesl/ že On fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Joan-
nes, Byl člověk poslaný od Boha/ kterému jméno bylo Jan/ ve
všem všudy jak jsem již dovedl/ sv. Jana Křtitele následo-
vník; slovem Jan jménem i skutkem/ ale ještě větším za
nás u Boha všemohoucího orodovníkem/ pročez při skon-
čení řečí mé/ o dvouch velkých svatých Janech mně přicházejí
na mysl dva velicí suplikanty/ velicí jsou/ neb nad sebe na
světě většího nemají/ velicí a bohatí/ aniž k tobě/ ó králov-
ský štědrý almužníku/ o almužnu nepřicházejí/ neb se o nich řícti
může: Gloria & Divitia in domo ejus, *Pf.111*. Sláva a bohatství
v domu jeho/ velicí jsou/ neb žádného člověka na zemi mi-
losti nepotřebují/ neb že v tom velikým stavu/ v kterým jsou/
že jsou DEI Gratia boží milosti postaveni/ jak oni/ tak jejich
poddaní přiznávají; Nicméně jak velicí jsou na zemi/ předce
k vám velikým dvoum na nebi s poníženým memorialem při-
cházejí/ a to jsou/ náš z boží milosti římský císař Karel toho
jména šestý/ a císařovna jeho Alžběta/ ti povídám k vám
dvoum z neplodných rodičů/ obzvláštní boží milosti zploze-
ním/ suppliciruji v té potřebě/ co někdy vaší svatí rodiče
jsouc postaveni/ s touž stížností/ což někdy oni ze svatým e-
vangelistem Lukášem zarmouceně přednášejí: Non erat illis Fi-
lius, eđ, quod esset Elisabeth sterilis, Neměli syna/proto že byla Alžběta

prosbu jejich rozmnožujeme poníženě/ aby hlas ten/ který od anjela slyšeli vaší neplodní rodiče/ oni i s námi potěšitedlně slyšeti mohli/ totižto: Exaudita est deprecatio tua, & uxor tue Elisabeth pariet tibi filium, & erit gaudium tibi, & exultatio, & multi in nativitate, ejus gaudebunt. *Luc.1*. Vyslyšená jest prosba tvá/ a Alžběta manželka tvá porodí tobě syna/ i budeť tobě radost a veselost/ a mnozí z jeho narození/ budou se radovati./ Ovšem radovati/ a to tak velice/ jak velice pro strach budoucích věcí/ které vojny sebou přinášejí/ kdyby ta milost odepřená býti měla/ se rmoutějí/ a strachují. Když teď před kázáním na naší vysokou věž jsem hleděl/ taký na tej poníženého/ a divného k sv. Janu suplikanta spatřuji/ divného: neb není člověk/ a předce mluvíti žádá/ má síce pera/ ale s nimi psáti neumí/ a předce memorial k sv. Janu podává/ a poněvadž ani psát/ ani mluvit neumí/ abych podlé zevnítrního znamení/ co skrze to miní/ vyložil/ za to mně žádá/ jakožto kterého ouřad jest/ ve věcech které jsou od lidí k Bohu/ podlé učení sv. Pavla: Omnis námque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis, quæ sunt ad DEUM. *Hæbr.5*. Každý biskup (i každý kněz) z lidu vyvolený/ za lidí bývá postaven/ v těch věcech/ které jsou k Bohu; a to jest slavného města Prostějova v erbích na věží vyfiguryrovaná černá orlice/ černá jest v barvě smutkové/ hledí dolů smutně na město/ kterého pěkné bílé domy často kouřem ohně zčerněné spatřuje/ a proto se rmoutí/ a ke kostelu kde se skutečně slavnost sv. Jana Nepomuckého koná/ hlavu svou nakloňuje/ na pravém křídle ukazuje memorial, ne černídlem/ než červenou barvou na bílé tabulce psaný/ ačkoliv co v sobě vnítr obsahují/ se nevidí/ nicméně jak juristé mluvějí ex rubro, z zevnítrního se dovtipují/ že se utíká k tomu/ který se podlé Písně Šalamounové jmenovati může: Dilectus meus candidus & rubricundus. *Cant.5*. Miláček můj bílý a červený/ bílý svatostí života/ červený krví mučedlnickou; než co jest žádost tvá bíločervená suplikantko orlice prostějovská? a poněvadž jsi zvíře nemluvné/ já opět

ex rubro z bíločerveného nápísu vyjevují prosbu tvou/ neb
bílá barva vodu/ červená oheň vyznamenává; i vnítř in
nigro vidím/ že tyto černosmutné slova obsahuje/ které jsem
o svatým našim patronu již přednesl: Transivimus per ignem &

16

& aquam, & eduxisti nos in refrigerium. *pfal.65*. Ej hle milý
svatý Jene/ jako se ty ze tvými spolumučedníky v nebi radu-
ješ/ sobě vespolek muky vaše radostně připomínajíce: prošli
jsme skrze vodu a oheň/ a uvedl jsi nás v občerstvení; taký ne-
bozí prostějovští/ kterých já orlice červenobílou mříží zna-
mení jsem/ prošli jsme tolikrát z velikou naší škodou skrz hro-
zný oheň/ a strašlivou vodu/ upros nám u Boha všemohou-
cího/at' tak budoucně od těch dvouch metel zachování/ potěši-
telně řícti můžeme: Eduxisti nos in refrigerium; Vyvedl jsi nás
k potěšitelnému obvlažení/ a bezpečnosti; to abychom skrz tvou
svatou přímluvu tím jistější obdržeti mohli/ světili jsme sla-
vnost tvou skrz vodu a oheň/ nedbajíce ani na oheň palčivé-
ho slunce/ ani na vodu/ pocestným protivného a škodlivého
děště/ nešanujícíce ani kostelních drahých paramentův/ čecho-
vných nákladných praporcův/ ani jedenkaždý svých pěkných ša-
tův/ po dvakrát do Holomouce k tvé slavnosti jsme putovali/
a mnohé jiné města krásu/ procesí naší jsme převýšili/ ne naše
cti/ než tvého zvelebení/ a za nás orodování hledajíce/ dnes
i celý oktáv/ mimo náboženství kostelního slavme tebe skrz o-
heň/ když okna domův našich kunstovnými světly/ a osto-
vtipnými nápisy okrášlujeme/ tak že se zdá celé město hořeti
svatojanským ohněm/ ale více hořejí srdce naše uctívou lá-
skou k tobě/ střílíme z kusův/ z moždířův/ a jiných zbraní vo-
jenských/ ale více vycházejí ze srdcí horlivých/ Tebe vzývající
střelné modlitby/ jak ohnivé střely od nebezpečství ohně o
přímluvu k tobě suplicirující/ staví se město v parádu/ a šik
vojenský/ skrz tebe žádaje/ abychom od nepřátelův našich ne-
byli obležení náspem/ ale jak město to na znameních svých má

červenobílou mříží/ tak abychom skrze tvé svaté orodování od
všech našich nepřátel/ jak skrz nějakou sílnou mříží byli obhá-
jeni/ a to sice orlice prostějovská/ černá in nigro v svém me-
morialu/ jak černě/ tak smutně přednesli./ Já ale jakožto její
řečník a vykládatel s ní zavírám/ a cokoliv jsem o muži tom
od Boha poslaným jemuž bylo jméno Jan/ sv. Jana Křtitele
ve všem následovníku/ o Janu podlé jména i skutku/ o jeho
svatým životě/ i mučednické smrti/ a o jeho dobře mluvěj-
ícím jazyku jsem mluvil/ vím že jsem dobře a dostatečně nemlu-
vil/ pročez abych taký jeho dobře mlčející zázračný jazyk
uctíl/ o jeho svatosti dále nic nemluvím/ ale
uctivě mlčím.

O. A. M. D. G. & S. J. N. Honorem.